
AKADEMİK PERSPEKTİFTEN SOSYAL BİLİMLER

Editör: Prof.Dr. Hatice EROL

yaz
yayınları

Akademik Perspektiften Sosyal Bilimler

Editör

Prof.Dr. Hatice EROL

yaz
yayınları

2025

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5838-00-1

Haziran 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Türkiye’de İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Çalışmalarının İncelenmesi (2021-2025)	1
<i>Elif Tuğba ŞAHİN</i>	
Rus Şair Anna Ahmatova'nın Şiirlerinin Rusçadan Türkçeye Makine ve İnsan Tarafından Yapılan Çevirilerinin Karşılaştırılması (Şairin “Aşk” Kavramı Bulunan İki Şiiri Örneğinde)	12
<i>Nigar ALIYEVA</i>	
Yabancıların Gözüyle Lider Atatürk ve Dehâsı.....	28
<i>Yasemin IŞIK</i>	
Ofis Ortamındaki Ergonomik Düzenlemelerin İş Sağlığı ve İş Güvenliği Kapsamındaki Önemi	48
<i>Hande ÇETİN, Mehmet Ali AKKAYA</i>	
Satın Alma Karar Süreci, Aşamaları ve İnternet.....	75
<i>Esra AKSAY</i>	
Davayı ve Cezayı Düşüren Hallerde Müsadere Kurumunun Uygulanması	101
<i>Sultan ÖNDEŞ</i>	
Bazı Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Vektör Otoregresif (VAR) Modeli ile Türkiye Örneği.....	122
<i>Merve EKER, Serpil TÜRKYILMAZ</i>	
Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmada Arıcılığın Rolü.....	170
<i>Abdallah ABUKALLOUB, Nur Funda TUTAR</i>	

Türkiye’de Medya Okuryazarlığı Dersinin Okutulmasına İlişkin Bir Değerlendirme	209
---	------------

Ethem BABRAK

Arşiv Belgeleri Işığında Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kalkınma Davasının Önemli Aktörü: Radyo	227
--	------------

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

İskit Amazonlarının Atina İstilas: Efsane mi Gerçek mi?	241
--	------------

Muzaffer DEMİR

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

TÜRKİYE’DE İŞLETME ANA BİLİM DALI LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ (2021-2025)

Elif Tuğba ŞAHİN¹

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, 2021 ile 2025 yılları arasında İşletme Ana Bilim dalında hazırlanmış 88 doktora tezi bibliyometrik analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi ile incelenerek, alanda yer alan doktora tezleri ve tez alanlarının güncel durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır ve mevcut bilgiler doğrultusunda gelecek dönemlerde işletme alanında hazırlanacak doktora tezlerine yön belirlemede yardımcı olmak hedeflenmektedir. Veriler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında bulunan “detaylı tarama” sayfasında açılan aramada; enstitü sekmesinde “Sosyal Bilimler Enstitüsü”, ana bilim dalı sekmesinde “İşletme İngilizce Ana Bilim Dalı”, tez türü sekmesinde “doktora”, yayın yılı sekmesinde “2021-2025”, izin durumu sekmesinde “izinli” sekmeleri seçilip taranmış ve bu alanda 88 doktora tezinin bulunduğu belirlenmiştir. Lisansüstü tezler incelenirken kullanılan parametreler; “tezlerin yayınlandığı yıl”, “tezlerin alanı”, “tezlerin yayınlandığı üniversite ve üniversite türü”, “tezlerin yazıldığı dil”, “tezlerin araştırma türü”, “tez danışmanlarının ünvanı” ve “tezlerin sayfa sayısı” dır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, elifugbasahin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8727-0278.

Literatürde işletmenin fonksiyonlarına yönelik – pazarlama, muhasebe, yönetim, finans, üretim- alan çalışması yapmış olan birçok çalışma yer almaktadır. Karaaslanoglu vd. (2019) YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan, pazarlama alanında 2013 ve 2018 yılları arasında hazırlanmış olan 1150 lisansüstü tezi incelemiştir. Çalışmaları neticesinde, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerinden fazla olduğunu, devlet üniversitelerinde daha fazla çalışıldığını, daha çok nicel yöntemlerden faydalandığını ve en çok tüketici davranışı ve bütünsel pazarlama iletişimi konularının çalışıldığını tespit etmişlerdir. Yeşil ve Akyüz (2018) çalışmalarında, YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan, 320 adet doktora tezini incelemiştir. Çalışmaları neticesinde, en fazla doktora tezinin Marmara Üniversitesi'nde çalışıldığını, akademik danışmanların ünvanlarının daha çok profesör olduğunu ve Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41 ve faaliyet tabanlı maliyetleme konularının daha çok çalışıldığını tespit etmişlerdir.

2. ÇALIŞMA İÇERİĞİ

Bu çalışmada, 2021-2025 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde kayıtlı, İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında hazırlanmış olan doktora tezleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmaya, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanmış 88 doktora tezi dâhil edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan ve İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanmış olan doktora tezleri; alan dağılımı, üniversite ve üniversite türü, çalışma türü, tez danışmanı ünvanı, tez yayın dili ve tez sayfa sayısı gibi değişik boyutlarda analiz edilerek şuan ki durumun ortaya sunulması, var olan boşluk ve

noksanlıkların belirlenmesi ve gelecekteki çalışmalara yol gösterici olması hedeflenmiştir.

Belirlenen amaçlar doğrultusunda araştırma soruları oluşturulmuştur. Belirlenen araştırma soruları şu şekildedir:

Araştırma Sorusu 1: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Sorusu 2: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin üniversite ve üniversite türlerine göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Sorusu 3: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin sayfa sayısına göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Sorusu 4: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin akademik danışmanlarına göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Sorusu 5: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin alanlara göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Sorusu 6: Türkiye’de işletme ingilizce ana bilim dalında hazırlanmış doktora tezlerinin çalışma türüne göre dağılımı nasıldır?

Ayrıca, bu çalışma kapsamında lisansüstü tezler incelenirken belli kısıtlardan faydalanılmıştır. Bu kısıtlar doğrultusunda, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı olan Sosyal Bilimler Enstitüsü kapsamında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında yer alan, 2021-2025 yılları arasında hazırlanmış olan ve erişim izni olan 88 doktora tezi çalışmaya dahil edilmiştir.

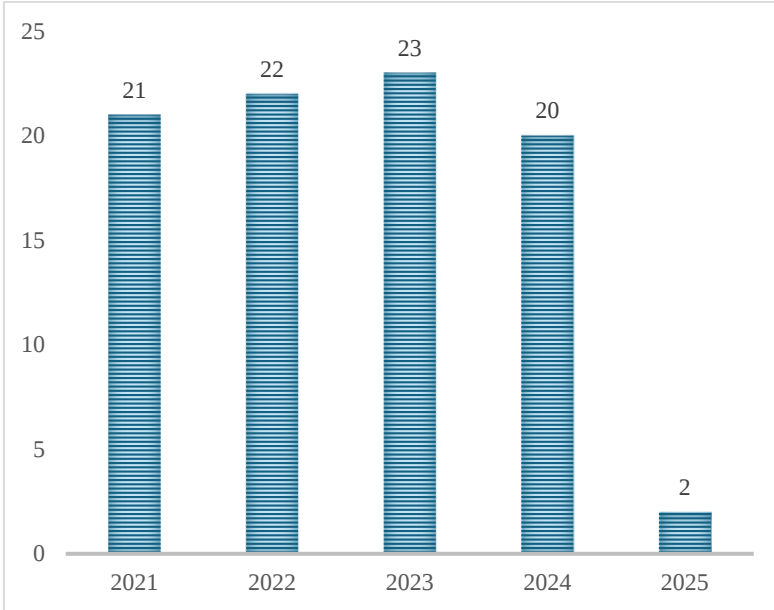
88 doktora tezi nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan içerik analizi ile incelenmiş olup veriler yüzde analizi ile tablo ve grafikler şeklinde sunulmuştur.

3. ÇALIŞMA BULGULARI

Çalışma neticesinde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

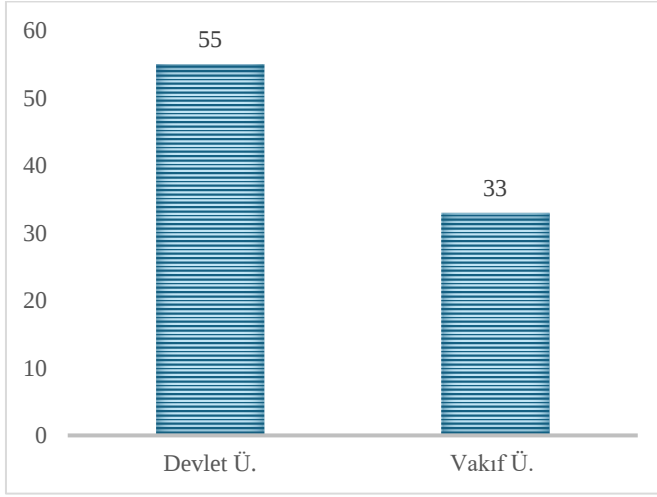
YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan ve İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan lisansüstü tezlerinin dağılımı Grafik 1'de verilmiştir. 2021-2025 yılları arasında hazırlanmış olan toplam 88 adet doktora tezi yer almaktadır. En fazla doktora tezi, 23 adet ile 2023 yılında, en az 2 adet ile 2025 yılında hazırlanmıştır.

Grafik 1. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

3.2. Tezlerin Üniversite ve Üniversite Türlerine Göre Dağılımı

İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan lisansüstü tezlerinin üniversite türüne göre dağılımı Grafik 2'de gösterilmiştir. 2021-2025 yılları arasında hazırlanan doktora tezlerinin 55 adedi devlet üniversitelerinde, 33 adedi vakıf üniversitelerinde hazırlanmıştır.

Grafik 2. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Doktora Tezlerinin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

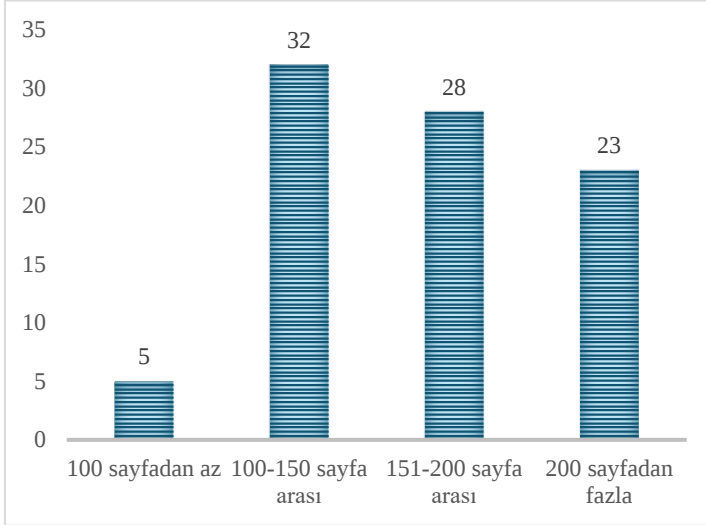
2020-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan lisansüstü tezlerinin üniversitelere göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. En fazla doktora tezi 22 adet ile Marmara Üniversitesi ve 17 adet ile Dokuz Eylül Üniversitesi’nde hazırlanmıştır. En az doktora tezi ise 1 adet ile İstanbul Ticaret Üniversitesi, ODTÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi ve THK Üniversitesi’nde hazırlanmıştır.

Tablo 1. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Doktora Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Tez Sayısı
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Tek. Ü.	3
Anadolu Ü.	3
Atılım Ü.	6
Boğaziçi Ü.	5
Dokuz Eylül Ü.	17
İstanbul Okan Ü.	12
İstanbul Ticaret Ü.	1
İstanbul Ü.	3
Marmara Ü.	22
ODTÜ	1
Süleyman Demirel Ü.	1
THK Ü.	1
Yeditepe Ü.	13

3.3. Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

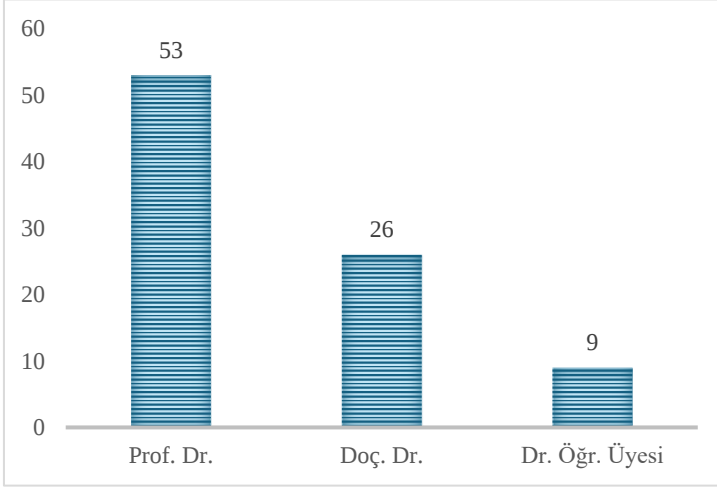
2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezi sayfa sayılarına göre dağılımı Grafik 3'te yer almaktadır. Grafiğe göre 100-150 sayfa arası tezlerin sayısı 32 ilen 100 sayfadan az tezlerin sayısı 5'tir.

Grafik 3. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Doktora Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

3.4. Tezlerin Akademik Danışmanlarının Unvanına Göre Dağılımı

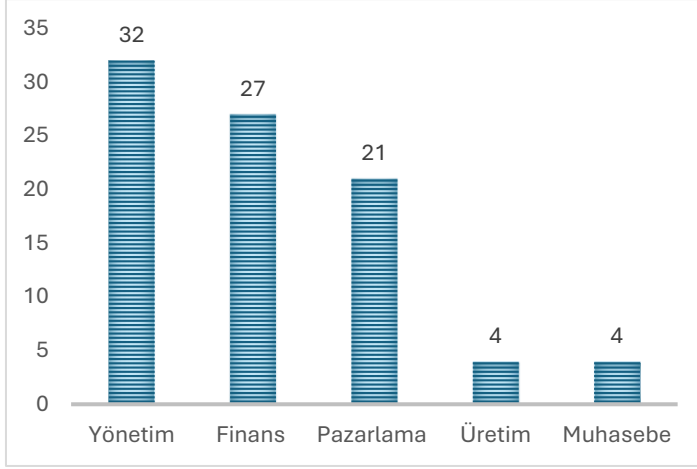
2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezi akademik danışmanların unvanına göre dağılımı Grafik 4'te yer almaktadır. Grafiğe göre doktora tezi akademik danışmanları en fazla 53 adet ile profesör iken en az 9 adet ile doktor öğretim üyesidir.

Grafik 4. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Doktora Tezlerinin Akademik Danışmanların Unvanına Göre Dağılımı

3.5. Tezlerin Alanlara Göre Dağılımı

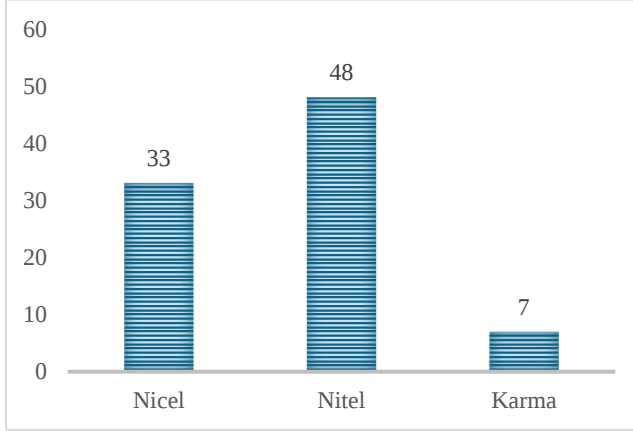
2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin alanlara göre dağılımı Grafik 5'te yer almaktadır. Grafiğe göre, doktora tezi en fazla Yönetim alanında hazırlanırken, en az Üretim ve Muhasebe alanlarında hazırlanmıştır.

Grafik 5. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Doktora Tezlerinin Alanlara Göre Dağılımı

3.6. Tezlerin Çalışma Türlerine Göre Dağılımı

2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin çalışma türlerine göre dağılımı Grafik 6'da yer almaktadır. Doktora tezlerinin 48 adedi nitel, 33 adedi nicel ve 7 adedi karma çalışmadır.

Grafik 6. İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Çalışma Türlerine Göre Dağılımı

4. SONUÇ

Bu çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan, 2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanmış olan doktora içerik analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımına İlişkin Sonuçlar: İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında en fazla 2023 yılında doktora tezi hazırlanmış iken en az 2025 yılında hazırlandığı tespit edilmiştir. 2025 yılında az olmasının sebebi ilk 6 aylık verilerin henüz sisteme girmesi olabilir.
2. Tezlerin Üniversite ve Üniversite Türlerine Göre Dağılımı: İşletme İngilizce Ana Bilim Dalında üniversitelerde hazırlanan doktora tezlerine bakıldığında; tezlerin daha fazla Marmara Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesinde hazırlandığı ve en az İstanbul Ticaret Üniversitesi, ODTÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi ve THK Üniversitesi'nde hazırlandığı tespit edilmiştir. Üniversitelerin ilgili alandaki öğrenci sayısı farklılıkları bunun nedeni olabilir. Ayrıca, elde edilen veriler neticesinde devlet üniversitelerinde vakıf üniversitelerine oranla daha fazla tez hazırlandığı tespit edilmiştir.
3. Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı: İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin sayfa sayıları incelendiğinde tezlerin daha çok 100 ve 150 sayfa aralığında hazırlandığı ve 100 den az sayfanın daha az tercih edildiği tespit edilmiştir.
4. Tezlerin Akademik Danışmanlarının Ünvanlarına Göre Dağılımı: İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin danışmanlarının ünvanları incelendiğinde, tezlerin daha çok profesörler

tarafından yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bunun nedeni öğrencilerin alanlarında akademik unvan olarak üstteki hocaları tercih etmesi olabilir.

5. Tezlerin Alanlara Göre Dağılımı: İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin alanları incelendiğinde daha çok Yönetim ve Finans alanlarında hazırlandığı ve Muhasebe ve Üretim alanlarında tezlerin daha az hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni Yönetim ve Finans alanlarının öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmesi olabilir. Bu noktada Muhasebe ve Üretim alanlarına öğrencileri yönlendirmek iyi olabilecektir.
6. Tezlerin Çalışma Türlerine Göre Dağılımı: İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan tezlerde daha çok nitel yöntemlerden faydalandığı ve karma yöntemin daha az tercih edildiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni alanlara göre çalışma türlerinin uygunluğunun farklılık göstermesi olabilir.

Tüm sonuçlar doğrultusunda, bu çalışma literatüre 2021-2025 yılları arasında İşletme İngilizce Ana Bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin alanları, çalışma türleri, çalışan danışmanların ünvanları, tezlerin hazırlandığı üniversiteler ve üniversite türleri, tezlerin sayfa sayıları hakkında somut bilgiler sağlayarak bu alanda doktora tezi hazırlayacak kişilere somut bilgiler sunma açısından katkı sağlamaktadır. Ayrıca, alanlar arası tercih edilme durumunu da ortaya koymasından ötürü üniversitelere bilgi vermektedir.

KAYNAKÇA

- Karaaslanoglu, F., Akınet, M., & Şahin, E. T. (2019). Türkiye’de pazarlama alanında yapılan lisansüstü tezlerin analitik incelemesi (2013-2018). *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 260-269.
- Yeşil, T., ve Akyüz, F. (2018). Muhasebe Alanındaki Ulusal Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 440-472.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

**RUS ŞAİR ANNA AHMATOVA'NIN
ŞİİRLERİNİN RUSÇADAN TÜRKÇEYE
MAKİNE VE İNSAN TARAFINDAN YAPILAN
ÇEVİRİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
(Şairin “Aşk” Kavramı Bulunan İki Şiiri
Örneğinde)**

Nigar ALIYEVA¹

1. GİRİŞ

Rus şiirinin Gümüş Çağı'nın en önemli isimlerinden biri olan Anna Ahmatova (11 (23) Haziran 1889 - 5 Mart 1966) aynı zamanda dünyada en ünlü Rus şairlerinden biridir. A. Ahmatova'nın şiirleri bugüne kadar yüzlerce dile çevrilmiş, şiir kitapları dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanmıştır. Şairin şiirleri farklı zamanlarda farklı çevirmenler tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Bu çeviriler arasında Azer Yaran'ın “Seçilmiş Şiirler” (1984) ve “Biliyorsun İnliyorum Tutsaklığımda” (2019), Güneş Acar'ın “Yaban Balı Özgürlük Kokar”(1985), Mazlum Beyhan'ın “Uzanıp Öldü Hüzün” (1991) ve “Şiirler” (1992), Ülkü Tamer ve Ataol Behramoğlu'nun “Ben Onlardan Değilim” (2000), Mustafa Ziyatan ve Sabit Yılmaz'ın “Ardından” (2002), Ahmet Necdet'in “Son Buluşmanın Şarkısı” (2009), Emel Saatçi'nin “Tesbih” (2020), Gizem Eroğlu'nun “Bugün Bana Mektup Getirmediler” (2025) kitapları özellikle dikkat çekmektedir.

¹ PhD, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, nigaraliyeva83a@gmail.com ORCID: 0009-0003-7005-5699.

Son 10 yılda makine çeviri programlarının kayda değer gelişimi, A. Ahmatova'nın şiirlerinin kısa sürede Rusçadan Türkçeye çevrilmesini mümkün kılmıştır. Bu tür çevirilerin kalitesi tartışmalı olsa da en azından onların aracılığı ile şairin şiirlerinin tam anlamı Türk okuyucusuna aktarılabilir. Çalışmamızın amacı, A. Ahmatova'nın şiirlerinin makine çevirilerinin kalitesini belirlemek ve profesyonel çevirmenler tarafından yapılan çevirilerle aralarındaki farkları ortaya koymaktır.

2. ŞİİRİN KALİTELİ BİR MAKİNE ÇEVİRİSİ MÜMKÜN MÜDÜR?

Makine çevirisi, insan müdahalesi olmadan ve yapay zekâ kullanılarak metinleri bir dilden diğerine otomatik olarak çevirme sürecidir. Modern makine çevirisi programları, sözcüksel çeviri kullanmadan kaynak dilde bulunan bilgilerin tam anlamını hedef dile aktarabilir. Son yıllardaki teknolojik gelişmeler sayesinde makine çevirisi özellikle çok sayıda terim içeren teknik metinler, belirli kalıplara sahip belgeler, sözleşmeler, kılavuzlar vb. için oldukça başarılı hale gelmiştir. Ancak ne yazık ki aynı şey edebi çeviriler, özellikle şiir çevirisi için söylenemez. Şiir çevirisi teknik bir iş değil, yaratıcı bir alandır. Yaratıcılık ise kalıplara oturtulamaz. Şiir çevirmeni, şiiri yazan şair kadar yetenekli olmalıdır. Bazen bir şiirin başka bir dile çevirisi orijinalden bile daha etkili olabilir. Elbette tüm bunlar çevirmenin emeği ve özverisi sayesinde gerçekleşir. Araştırmacı Gülfem Kurt'un “Yapay Zekânın Çeviriyle İmtihanı: Arapça-Türkçe Şiir Çevirisi Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesinde şiir çevirisi konusundaki fikirleri de bizim yukarıda belirttiğimiz fikirlerle örtüşmektedir: “Şiir çevirisinin, dilin estetik ve anlam boyutunu, kültürel farklılıkları, biçim ve yapıyı, duygusal yoğunluğu ve çevirmenin yaratıcılığını bir araya getiren karmaşık bir süreç olduğu açıktır.

Bu yönüyle şiir çevirisinin çevirmenlerin en büyük meydan okumalarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır” (Kurt, 2024; 643).

Peki şiir çevirisi alanında makine çevirisi insan çevirisinin yerini alabilir mi? Günümüzde şiirlerin makine çevirisi yapay zekâ alanındaki en zor problemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Hatta bazı uzmanlar yapay zekanın şiiri başarıyla çevirebildiği zaman tam anlamıyla gelişmiş sayılacağını söylemektedirler. Çünkü nesir eserlerinin makine çevirisinde bile henüz istenilen sonuç alınamamıştır. Şiiri çevirirken ise makine çevirisi programları aynı zamanda kafiye, ritim, vurgu ve metafor, yani, şiiri şiir yapan özellikleri de dikkate almak zorundadırlar. Araştırmacı R. Ramizoğlu “Modern Makine Çevirisi Teknolojilerine Yönelik Bir Karşılaştırma” adlı makalesinde bu konuda şunları yazmaktadır: “Modern makine çevirisi sistemleri; teknik belgeleri, iş yazışmalarını ve diğer özel metinleri bazı diller arasında kaliteli yapabilmektedir. Ancak metaforların, alegorilerin ve genelde edebiyat eserlerinde bulunan benzeri dil unsurlarının çevirisinde yetersiz kalmaktadır” (Ramizoğlu, 2024: 127).

Şiirlerin makine çevirisi hakkında araştırmacı Ümmügülsüm Albiz'in “Şiir Çevirilerinin Makine Çevirisi Üzerinden Değerlendirilmesi: Paul Celan Şiirlerini Makine Çevirisi İle Okumak” adlı makalesindeki fikirleri de R. Ramizoğlu'nun konuyla ilgili yukarıda belirtilen görüşleri ile örtüşmektedir: “Çoğunlukla makine çevirisinde teknik metin türlerinin çevirtildiği düşünüldüğünde, duyguların, düşüncelerin devreye girdiği, bölümler arası geçişlerin, bağlamın korunmasının önemli olduğu metinlerin makine çevirisi ile çevirtilmesinde büyük bir başarı beklenmemektedir. Özellikle roman, hikâye, şiir gibi içeriği yoğun olan edebî türlerde yüksek nitelikli çeviriler elde edilmesi mümkün görünmemektedir” (Albiz, 2022: 162).

Şiirin kaliteli bir makine çevirisi olasılığına ilişkin yukarıda belirtilen karamsar görüşlere rağmen, bu tür çeviriler son zamanlarda yaygınlaşmaktadır. Özellikle, çevirinin doğruluk oranını artırmak için makine çeviri programlarının geliştirilmesinde sinir ağlarının kullanılması ve bu programların sinirsel makine çevirisi ilkelerine dayalı olarak geliştirilmesi, yakın gelecekte şiir çevirisinde başarılı sonuçlar elde etme beklentilerini önemli ölçüde yükseltmiştir.

Biz de bu çalışmamızda, sinirsel makine çevirisine dayalı en gelişmiş üç makine çevirisi programı olduğu kabul edilen Google Translate (kullanıcı sayısı açısından dünyanın en popüler çeviri programı), Yandex Translate (Promt teknolojisine dayanan Rusya ürünü olan çeviri programı) ve Deepl Translate (süper hassas sinir ağları kullanan çeviri programı) programlarını temel alarak ünlü Rus şair Anna Ahmatova'nın şiirlerinin Rusçadan Türkçeye makine çevirilerini hazırlayıp, profesyonel çevirmenlerin yaptığı çevirilerle karşılaştırmaya çalışacağız.

3. ANNA AHMATOVA KİMDİR? ŞAİRİN HAYATI VE YARATICILIĞININ KISA ÖZETİ

Anna Ahmatova (Gorenko), 23 (11) Haziran 1889'da Odessa yakınlarındaki Bolşoy Fontan köyünde, asilzade soyundan olan, emekli deniz mühendisi-makinist Andrey Gorenko'nun ailesinde doğmuştur. Babası, kızının şair olma isteğinin aile adını lekelediğini düşündüğü için genç Anna “Ahmatova”nı kendine takma soyadı olarak almıştır.

1890 yılında aile önce Sankt-Peterburg yakınlarındaki Pavlovsk'a, kısa süre sonra ise Tsarskoe Selo'ya taşınmıştır. A. Ahmatova Tsarskoe Selo'da Mariinskiy Lisesi'nde eğitim almağa başlamıştır. Burada 1903 yılında ileride hayatında önemli rol oynayacak ve eşi olacak Nikolay Gumilyov'la tanışmıştır. Ahmatova ile Gumilyov'un ilk karşılaşması hakkında, şairin

biyografi yazarı V. A. Çernih “Anna Ahmatova'nın Hayat ve Yaratıcılığının Kroniği. 1889-1966” adlı kitabında onun çocukluk arkadaşı V. S. Sreznevskaya'nın şu anısını yazmaktadır: “Anya bu buluşmaya hiç ilgi duymuyordu... Ama, belli ki, Nikolay Stepanoviç'in yaklaşımı farklıydı. Spor salonundan dönerken, onu sık sık Anya'nın gelmesini bekleyerek uzakta yürüdüğünü görüyordum. Nikolay Stepanoviç onların oldukça muhafazakâr evlerine girebilmek için Anya'nın ağabeyi Andrey'le bile tanışmıştı” (Çernih, 2008: 38).

1905 yılında A. Ahmatova'nın ailesi fiilen dağılmıştır: babası Sankt-Peterburg'da kalmış, annesi ise çocuklarını da alıp Yevpatoriya'ya taşınmıştır. 1906'da aile bir daha taşınmış ve A. Ahmatova annesi ve kardeşi ile Kiev'e gelerek akrabalarının yanında yaşamaya başlamıştır. Mayıs 1907'de Kiev'deki Fundukleevskaya Lisesi'nden mezun olmuştur.

A. Ahmatova Kasım 1909'da Nikolay Gumilyov'un evlenme teklifini kabul etmiş ve çift, Nisan 1910'da Kiev yakınlarında bulunan Nikolskaya Slobodka köyündeki Aziz Nikolay Kilisesi'nde evlenmiştir. 1912 yılında çiftin daha sonralar ünlü bir tarihçi ve etnograf, eski Türklerin tarihinin araştırmacısı olacak Lev Gumilyov adında bir oğlu doğmuştur. Ağustos 1918'de Ahmatova ve Gumilyov'un evliliği sona ermiştir. Aynı yılın Aralık ayında A. Ahmatova, 1921'e kadar birlikte yaşadığı Antik Mısır uzmanı oryantalist ve şair Vladimir Şileyko ile evlenmiştir. Nikolay Gumilyov 1921 yılında karşı devrimci bir komploya karıştığı suçlamasıyla tutuklanmış ve ardından idam edilmiştir.

Anna Ahmatova, 1923 yılında Nikolay Punin adında bir sanat tarihçisiyle de gayri resmi olarak evlenmiştir. A. Ahmatova'nın sonraki evliliklerine rağmen Nikolay Gumilyov'a olan aşkı hiç azalmamıştır. 35 yaşındaki N. Gumilyov Bolşevikler tarafından halk düşmanı ilan edildikten ve kurşuna dizildikten

sonra da A. Ahmatova onun şiirlerinin yayınlanması için çalışmış, kendisi de ona şiirler ithaf etmiştir.

1920'lerin sonu ve 1930'lardaki baskılar A. Ahmatova'nın ailesini de etkilemiştir. 1935'te oğlu Lev Gumilyov (sonralar iki kez (1938 ve 1949'da) daha tutuklanmıştır) ve eşi Nikolay Punin tutuklanmıştır.

1 Kasım 1935'te A. Ahmatova, İ. V. Stalin'e eşinin ve oğlunun hapisten serbest bırakılmasını rica ettiği bir mektup yazmıştır: “Saygıdeğer İosif Vissarioniviç,

Leningrad'da çok izole bir şekilde yaşıyorum ve sık sık uzun süre boyunca hasta oluyorum. Bana yakın olan tek iki kişinin tutuklanması sağlığıma öyle bir darbe indiriyor ki artık dayanamıyorum.

Sizden, İosif Vissarioniviç, eşimi ve oğlumu bana geri vermenizi rica ediyorum; bundan kimsenin pişman olmayacağından eminim” (Sarnov, 2009: 614).

1950 yılında oğlu Lev Gumilyov üçüncü kez tutuklandığında A. Ahmatova aynı yılın 24 Nisan'ında İ. V. Stalin'e daha bir mektup yazmıştır: “Saygıdeğer İosif Vissarioniviç!

...Zaten yaşlıyım, hastayım ve biricik oğlumdan ayrı kalmaya dayanamam.

Oğlumun geri dönmesi için yalvarıyorum. En büyük hayalim onun Sovyet biliminin şanı için çalıştığını görmektir.

Anavatana hizmet etmek benim için olduğu gibi onun için de kutsal bir görevdir” (Sernov, 2009: 627-628)

A. Ahmatova kendisi de tüm hayatı boyunca Sovyet hükümetine ve Stalin rejimine karşı çıkmış, bu yüzden eserlerinin yayını yasaklanmış, birçok olumsuzlukla karşılaşmıştır. 1925'ten 1939'a kadar şairin şiirlerini eski SSCB'nin hiçbir dergisi,

gazetesi, yayın evi yayınlamamıştır. 1929'da yazarlar Yevgeniy Zamyatin ve Boris Pilnyak'a karşı baskılara bir protesto işareti olarak A. Ahmatova, 1920'de üye olduğu Rusya Yazarlar Birliği'nden ayrılmıştır.

1939 yılının sonunda A. Ahmatova'nın ismi kara listeden kaldırılmıştır. 1940'ta, neredeyse yirmi yıllık bir aradan sonra, onun “Altı Kitaptan” adlı bir şiir kitabı basılmıştır. 5 Ocak 1940'ta şair, Sovyet Yazarlar Birliği'ne resmen kabul edilmiş ve aynı yıl birkaç dergi (“Leningrad”, “Zvezda”, “Literaturniy Sovremennik”) şiirlerini yayınlamıştır. Ancak bu “yumuşama dönemi” uzun sürmemiştir. 1946'dan 1956'ya kadar olan on yıl, A. Ahmatova'nın biyografisindeki belki de en dramatik on yıl olmuştur: şair Sovyet Yazarlar Birliği'nden kovulmuş, eserlerinin yayını yeniden yasaklanmış, gözetim altında tutulmuş ve sadece birkaç arkadaşı onu desteklemeye cesaret etmiştir.

A. Ahmatova Stalin'in ölümünden sonra tam beraat etmiş ve yaşamının sonlarına doğru, 1957-1966 yılları arasında ismi üzerindeki yasak kaldırılmıştır.

Şair yaşamı boyunca Sovyet yönetimi yıllarında ve yasakların kaldırıldığı dönemlerde birkaç şiir kitabı (“Altı Kitaptan. Şiirler” (1940), “Seçilmiş Şiirler” (1943), “Şiirler” (1958), “Şiirler (1909-1960)” (1961) “Zamanın Geçışı. Şiirler” (1965)) yayınlasa da pek çok edebiyat eleştirmeni tarafından onun yaratıcılığının zirvesinin, Rus şiirinin Gümüş Çağı'nın edebi akımı olan akmeizm'de temsil edildiği dönem olduğu kabul edilmektedir. “Akmeizm 1910 yıllarının Rus şiirinin modernist akımlarından sembolizmin aşırılıklarına tepki olarak ortaya çıkar. ...Akmeistler, sembolistlerin yüksek ideallerinden, şiirlerinde kullandıkları karakterlerinin karmaşıklığından, anlaşılmazlığından uzaklaşarak, daha net ve açık bir şiirsel anlatımı kullanmayı yeğlemişlerdir. ...Eserlerinde gerçekliği somut kavramlar kullanarak, ifade etmeyi benimsemişlerdir.

...Akımın aktif olarak altı üyesi vardı. ...Bu üyeler N. Gumilyov, Anna Ahmatova, Osip Mandelştam, Sergey Gorodetskiy, M. Zenkeviç ve V. Narbut idi” (Elmacıoğlu, 2012: 550-552).

Araştırmacı Larisa Reysner, A. Ahmatova'nın akmeist dönemini şöyle anlatmaktadır: “Anna Ahmatova, yeni, akmeist okulun ilk kadın şairidir, ancak sert saldırıların ve tek taraflı eleştirilerin konusu olmamıştır.

Onu bir sanatçının ölçülü ve keskin tonuyla aşktan ilk kez bahseden bir kadın şair olarak kolayca kabul etmişlerdir” (Reysner, 2014: 497).

Gerçekten de A. Ahmatova'nın erken dönem şiirlerinin ana teması aşktır. “Akşam” (1912) ile “Anno Domini” (1922) arasındaki ilk beş kitabı, çağdaşları tarafından öncelikle bir aşk şiiri antolojisi olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu şiirlerde mutsuz aşk merkezi bir yer tutmaktadır. Bu mutsuz aşk, “ölümcül bir düello” olarak görünmekte, neredeyse hiçbir zaman huzurlu, rahat bir duygu olarak tasvir edilmemekte, aksine ayrılık, ıstırap ve ölümle yan yana gelmektedir.

Aşk temasının A. Ahmatova yaratıcılığı için önemini göz önünde bulundurarak, çalışmamızın bir sonraki bölümünde şairin “aşk” kavramının bulunduğu iki şiirinin Rusçadan Türkçeye makine ve insan çevirilerini karşılaştırmaya çalışacağız. Kanaatimizce, A. Ahmatova'nın aşk şiirleri onun tüm yaratıcılığının özünü anlamamıza yardımcı olabilir.

Şairin biyografisinin son paragrafında, 5 Mart 1966'da Moskova yakınlarındaki Domodedovo'da bulunan “Podmoskovye” sanatoryumunda vefat ettiğini belirtelim. Onun naaşı Leningrad'a gönderilmiş ve Komarovo kasabası (günümüzde Sankt-Peterburg'un Kurort ilçesinin sınırları içinde kalmaktadır) mezarlığına defnedilmiştir.

4. A. AHMATOVA'NIN “AŞK” KAVRAMI BULUNAN İKİ ŞİİRİNİN MAKİNE PROGRAMLARI VE ÇEVİRMENLER TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİLERİ

Anna Ahmatova'nın şiirlerinde aşk ve ağrı/acı temaları iç içe geçmiştir. Aşk insan ruhuna hep ağrı ve acı çektirir. Şair hayatı boyunca buna inanmış ve okuyucularını da buna ikna etmeye çalışmıştır. 17 Mart 1915 yılında, henüz 26 yaşındayken yazdığı bir şiirinde A. Ahmatova “aşkın sessizliği”nin ruha dayanılmaz bir ağrı verdiğini şu şekilde dile getirmiştir:

*** Я улыбаться перестала, Морозный ветер губы студит, Одной надеждой меньше стало, Одною песней больше будет. И эту песню я невольно Отдам на смех и поруганье, Затем, что нестерпимо больно Душе любовное молчанье. (Ahmatova, 1998: 226)	*** Ben gülümsemeyi bıraktım, Ayazlı rüzgâr dudaklarımı soğutuyor, Bir umut azaldı, Bir şarkı çoğalacak. Ve bu şarkıyı ben farkında olmadan Kahkahalara ve kınamalara vereceğim, Çünkü dayanılmaz bir ağrı verir Ruha aşk sessizliği. (sözcüksel çeviri: N. Aliyeva)	*** Ben gülümsemekten geçtim, Yakıyor soğuk yel dudaklarımı. Bir umut az gelir oldu şimdi, Fazla gelir bir şarkı. Ve bu şarkıyı ister istemez Bırakacağım küçültmelere, alaylara. Aşkın susuşu dayanılmaz Bir ağrı sonra ruhumda (Ahmatova, 1984: 28)
---	---	--

Yukarıdaki şiir Azer Yaran tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çevirinin başarısı hakkında bir şey söylemeden önce, şiirin Google, Yandex ve Deepl programları tarafından Türkçeye yapılan makine çevirilerine de bir göz atalım:

Google Translate	Yandex Translate	Deepl Translate
*** Gülümsemeyi bıraktım, Buzlu rüzgâr dudaklarımı üşütüyor,	*** Gülümsemeyi bıraktım, Dudakların soğuk rüzgârı soğuyor,	*** Gülümsemeyi bıraktım, Soğuk rüzgâr dudaklarımı üşütüyor, Bir umut daha az,

Bir umut daha az, Bir şarkı daha. Ve istemeden Bu şarkıyı alay ve sitem için bırakacağım, Çünkü dayanılmaz derecede acı verici Ruhun aşta sessiz kalması için.	Bir umut daha az oldu, Bir şarkı daha olacak. Ve bu şarkıyı istemeden yapıyorum Gülmek ve azarlamak için vereceğim, O zaman dayanılmaz derecede acı veren şey Ruhun sevgi dolu sessizliği.	Bir şarkı daha fazla. Ve bu şarkıyı verceğim kahkahalara ve küçümsemelere, Çünkü aşkın sessizliği acı veriyor ruhuma.
---	--	--

Örneklerden de görüldüğü üzere her üç çeviri programı “Я улыбаться перестала” dizesini Türkçeye “Gülümsemeyi bıraktım” olarak çevirmiştir. Ama Azer Yaran'ın çevirisinde şu dize daha şiirsel anlam kazanmıştır: “Ben gülümsemekten geçtim”. İkinci dize olan “Морозный ветер губы студит” ise hem çevirmen hem de üç çeviri programı tarafından Türkçeye farklı çevrilmiştir: 1. “Yakıyor soğuk yel dudaklarımı” (Azer Yaran); 2. “Buzlu rüzgar dudaklarımı üşütüyor” (Google); 3. “Dudakların soğuk rüzgarı soğuyor” (Yandex); 4. “Soğuk rüzgar dudaklarımı üşütüyor” (Deepl). Çevirmenin “rüzgar” yerine “yel”, “üşütüyor”/“soğuyor” yerine “yakıyor” kelimelerini kullanması, onun Rus dilinin inceliklerine aşına olduğunu göstermektedir.

Üçüncü ve dördüncü “Одной надеждой меньше стало/Одною песней больше будет” dizeleri çeviri programları tarafından Türkçeye çok benzer şekilde çevrilmiştir. Google programı dördüncü dizeyi kısalttığı için (“Bir şarkı daha”) çevirisi Yandex (“Bir şarkı daha olacak”) ve Deepl (“Bir şarkı daha fazla”) programlarının çevirilerinden daha zayıf görünmektedir. Bu dizeleri “Bir umut az gelir oldu şimdi/Fazla gelir bir şarkı” şeklinde çeviren Azer Yaran ise “gelir/gelir” kelimesinin tekrarıyla şiirin Türkçe hoş bir melodisini yaratabilmiştir.

Beşinci ve altıncı “И эту песню я невольно/Отдам на смех и поруганье” dizelerinin en başarısız makine çevirisi Yandex programı tarafından yapılmıştır. Burada, programın beşinci dizeye eklediği “yapıyorum” sözcüğü (“Ve bu şarkıyı istemeden yapıyorum”) şiirin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Öte yandan, altıncı dizedeki “смех” ve “поруганье” sözcükleri üç makine çeviri programı tarafından da Türkçeye farklı çevrilmiştir (“alay”/“sitem” (Google); “gülmek”/“azarlamak” (Yandex); “kahkahalar”/“küçümsemeler” (Deepl)). İsmi fiile dönüştürdüğü için bu dizenin de en başarısız çevirisinin Yandex çevirisi olduğunu söylemek mümkündür. Azer Yaran'ın “Ve bu şarkıyı ister istemez/Bırakacağım küçültmelere, alaylara” çevirisi, orijinale daha yakın ve daha başarılı bir çeviri seçeneği olarak değerlendirilebilir.

Şiirin son iki “Затем, что нестерпимо больно/Душе любовное молчанье” dizesi ise hem Google (“Çünkü dayanılmaz derecede acı verici/Ruhun aşkta sessiz kalması için”) hem de Yandex (“O zaman dayanılmaz derecede acı veren şey/Ruhun sevgi dolu sessizliği”) programları tarafından yanlış algılanmıştır. Çünkü orijinalde bu dizelerde ruhun “sessiz kalması” veya “sessizliği” hakkında bir şey yazılmamıştır. Burada “aşkın sessizliği”nden söz edilmektedir ve bu nedenle Deepl programının “Çünkü aşkın sessizliği/acı veriyor ruhuma” çevirisi daha başarılı bir çeviri seçeneği olarak değerlendirilebilir. Ancak Deepl programı da “нестерпимо”/“dayanılmaz” kelimesini çevirmeyi “unutmuştur”. Azer Yaran'ın “Aşkın susuşu dayanılmaz/Bir ağrı sonra ruhumda” çevirisi, orijinalin anlamını doğru bir şekilde aktarsa da Türkçede daha yaygın olarak kullanılan “sessizlik” kelimesi yerine kulak tırmalayan “susuş” kelimesinin kullanılması, çevirinin şiirsel ritmini bozmuştur.

A. Ahmatova'nın 1913 Kasım'ında yazdığı ve “Aynı Bardaktan İçmeyeceğiz” dizesiyle başlayan ünlü şiirinde de “aşk” kavramı bulunmaktadır. Şiiri Türkçeye Güneş Acar çevirmiştir:

Не будем пить из одного стакана Ни воду мы, ни сладкое вино, Не поцелуемся мы утром рано, А ввечеру не поглядим в окно. Ты дышишь солнцем, я дышу луною, Но живы мы любовию одною. (Ahmatova, 1998: 141)	Aynı bardaktan içmeyeceğiz Ne suyu biz ne de tatlı şarabı, Sabah erken öpüşmeyeceğiz, Akşam ise pencereden bakmayacağız. Sen güneş ile nefes alıyorsun, ben ay ile nefes alıyorum, Ama biz tek bir aşkla yaşıyoruz. (sözcüksel çeviri: N. Aliyeva)	Aynı bardaktan içmeyeceğiz, Ne suyu ne tatlı şarabı, Şafakta öpüşmeyeceğiz Ve akşam çıktığında pencereden bakmayacağız. Sen güneşle soluklanıyorsun ben ay ile Ama aynı aşkla yanıyoruz ikimiz de. (Ahmatova, 1985: 21)
--	--	---

Şiirin Google, Yandex ve Deepl programları tarafından Türkçeye yapılan makine çevirileri şöyledir:

Google Translate	Yandex Translate	Deepl Translate
Aynı kadehten içmeyelim Ne suyumuz var ne de tatlı şarabımız, Sabah erken öpüşmeyiz, Akşam pencereden dışarı bakmayız. Sen güneşi solursun, ben ayı solurum, Ama tek bir aşkla yaşarız.	Bir bardaktan içmeyeceğiz Ne su biziz, ne tatlı şarap, Sabah erkenden öpüşmeyeceğiz, Ama bu akşam pencereden dışarı bakmayacağız. Sen güneşi soluyorsun, ben ayı soluyorum, Ama biz bir aşk için hayattayız.	Aynı bardaktan içmeyeceğiz Ne su ne de tatlı şarap, Sabah erkenden öpüşmeyeceğiz, Ve akşamları pencereden dışarı bakmayacağız. Sen güneşi soluyorsun, ben ayı, Ama biz sadece aşkla yaşıyoruz.

Görüldüğü üzere, şiirin ilk dizesinin Güneş Acar ve Deepl programı tarafından yapılan çevirileri aynıdır (“Aynı bardaktan içmeyeceğiz”). Yandex programı, sadece “aynı” kelimesini, eşanlamlı “bir” kelimesiyle değiştirmiştir. Ancak Google programı, “стакан” kelimesini “kadeh” (“kadeh” kelimesinin Rusçası “бокал” kelimesidir), “içmeyeceğiz” fiilini “içmeyelim” olarak yanlış çevirmiştir.

Google programı ayrıca ikinci dize olan “Ни воду мы, ни сладкое вино” dizesinin Türkçe çevirisinde de hata yapmıştır

(“Ne suyumuz var ne de tatlı şarabımız” – “var” kelimesi orijinalde bulunmamaktadır). Yandex programı da ikinci dizeyi doğru çevirmemiştir (“Ne su biziz, ne tatlı şarap” – orijinalde “biz” su ve şarapla kıyaslanmamıştır). Çeviri programları arasında en doğru çeviri Deepl programınınadır. Bu programın çeviri seçeneği, çevirmen Güneş Acar'ın çeviri seçeneğiyle neredeyse aynıdır (“Ne su ne de tatlı şarap”/ “Ne suyu, ne tatlı şarabı”).

Google programı üçüncü ve dördüncü dizelerdeki “öpüşmeyeceğiz” ve “bakmayacağız” fiillerini Türkçeye yanlış olarak “öpüşmeyiz” ve “bakmayız” olarak çevirmiştir. Hem Güneş Acar hem de Yandex ve Deepl programları bu fiillerin çevirisini “öpüşmeyeceğiz” ve “bakmayacağız” şeklinde vermişler. Ama Güneş Acar çeviri programlarından farklı olarak Rusçadaki “утром рано” sözcük öbeğini Türkçeye “sabah erken” yerine “şafakta” olarak çevirmiştir. Bu durumda çevirmenin iki kelimeyi bir kelime olarak vermesi başarılı bir ikame olarak değerlendirilebilir (“şafak” kelimesinin Rusçası “рассвет” kelimesidir). Güneş Acar, dördüncü dizedeki “ввечеру” kelimesini “akşam çöktüğünde” olarak çevirmiştir. Çeviri programları ise bu kelimeye “akşam” (Google ve Yandex) ve “akşamları” (Deepl) şeklinde vermişler.

Yedinci dizedeki (“Ты дышишь солнцем, я дышу луною”) “дышишь” fiilinin çeviri seçenekleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Güneş Acar bu fiili “soluklanıyorsun”, Google programı “solursun”, Yandex ve Deepl programları ise “soluyorsun” olarak çevirmiştir. Şiirin sekizinci dizesinin çevirileri ise daha farklıdır. Türkçede sözcüksel anlamı “Ama biz tek bir aşkla yaşıyoruz” olan “Но живы мы любовью одною” dizesini Güneş Acar “Ama aynı aşkla yaşıyoruz ikimiz de”, Google programı “Ama tek bir aşkla yaşarız”, Yandex programı “Ama biz bir aşk için hayattayız”, Deepl programı ise “Ama biz

sadece aşkla yaşıyoruz” olarak çevirmiştir. Bu çeviriler arasında elbette Yandex ve Deepl programlarının çevirileri hatalıdır.

A. Ahmatova'nın bu iki kısa şiirinin çeviri programlarının ve profesyonel çevirmenlerin yaptığı çeviri seçeneklerinin karşılaştırılması, makine çevirilerinin idealden uzak olduğunu göstermektedir. Bazı kusurları olmasına rağmen, çevirmenler tarafından yapılan çeviriler ise şiirsel bir eser olarak kabul edilebilir. Üç çeviri programının çeviri seçenekleri karşılaştırıldığında, Deepl programı tarafından yapılan çevirilerin daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

A. Ahmatova'nın sadece iki şiirinin profesyonel çevirmenler ve makine çeviri programları tarafından Rusçadan Türkçeye yapılmış çevirilerini kıyasladığımızda bile makine çevirisinin henüz yetersiz olduğunu ve ciddi çeviri hatalarının ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Tabii ki çeviri programlarının daha da geliştirilmesi ileride bu tür hataların birçoğunun ortadan kalkmasına imkân sağlayacaktır. Buna rağmen yapay zekanın gelecekte şiir çevirisi alanında çevirmen emeğinin yerini ala bileceği fikri de ikna edici görünmemektedir. Çünkü şiir çevirisi, yalnızca kelime bilgisi değil, aynı zamanda yetenek de gerektiren bir alandır.

KAYNAKÇA

- Ahmatova, A. (1984). *Seçilmiş Şiirler*. Çevirmen: Azer Yaran. ADAM Yayıncılık, İstanbul: 80 s.
- Ahmatova, A. (1998). *Sobranie soçineniy v 6 t. T. 1. Stihotvoreniya. 1904-1941* / Sost., podgot. teksta, komment. i statya N. V. Korolevoy. Moskova: Ellis Lak, 968 s.
- Ahmatova, A. (1985). *Yaban Balı Özgürlük Kokar. Şiirler*. Çevirmen: Güneş Acar. ADA Yayınları, İstanbul: 75 s.
- Albiz, Ü. (2022). Şiir çevirilerinin makine çevirisi üzerinden değerlendirilmesi: Paul Celan şiirlerini makine çevirisi ile okumak. *Kesit Akademi Dergisi*, 8 (31), 154-179.
- Çernih, V. A. (2008). *Letopis jizni i tvorçestva Anni Ahmatovoy*. İzd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. Moskova: İndrik, 768 s.
- Elmacıoğlu, E. (2012). *Rus Edebiyatına Özgü Bir Şiir Akımı: Akmeizm*. IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu. Bildiriler. 21-22-23 Mayıs 2012. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 549-556.
- Kurt, G. (2024). Yapay Zekânın Çeviriyle İmtihanı: Arapça-Türkçe Şiir Çevirisi Üzerine Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 638-652.
- Ramizoğlu, R. (2024). Modern makine çevirisi teknolojilerine yönelik bir karşılaştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13(1), 126-137.
- Reysner, L. (2014). *Kratkiy obzor naşey sovremennoy poezii (akmeizm) // Akmeizm v kritike. 1913-1917* / sost. O. A. Lekmanova i A. A. Çabana; vstup. st., primeç. O. A. Lekmanova. SPb.: İzd-vo Timofeya Markova, 544 s.

Sarnov, B. (2009). *Stalin i Ahmatova* // B. Sarnov. Stalin i pisateli: Kniga vtoraya. Moskova: Eksmo, 832 s.

YABANCILARIN GÖZÜYLE LİDER ATATÜRK VE DEHÂSI

Yasemin IŞIK¹

1. GİRİŞ

Herhangi bir süreç ya da toplumsal olayla, kişilikle ilgili dışarıdan yapılan gözlem ve izlenimler içindekilerin farkında olmadığı ayrıntıları ortaya koyabilir (Doğan, 2009:404). Türk Milletinin kurtarıcısı ve Yeni Türk Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün karizmatik bir lider olarak vasıfları, yaptıkları, hizmetleri, düşünceleri bu bağlamda değerlendirilebilir ki birçok ülkenin lideri, devlet adamı, askeri, basını ve yazarı tarafından övgüye mazhar kılınmış; araştırmalara konu edilerek dehâsı genel kabul görmüştür.

Atatürk'ün karizmatik liderliğinin iki yönünü şöyle özetleyebiliriz: Birinci yönü, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Osmanlı'nın altı yüz yıllık görkemli birikiminin iç ve dış öğeler sonucundaki iflasına tanıklık eden Mustafa Kemal Atatürk'ün, Millî Mücadeleyi kazanarak yeni Türk Devleti'ni kurması ve Cumhuriyet rejiminde Osmanlı'dan miras kalan toplumsal yapı ile kültürel yapı arasındaki uyumsuzluğu, çatışmayı çözüme kavuşturması, radikal reformlarla karizmasını olağanlaştırması, kurumsallaştırmasıdır. İkinci yönü ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek doğanın verdiği gerekse kendi kendini hazırlarken edindiği üstün ve seçkin kişilik nitelikleridir (Kongar, 1981:149-189; Işık, 2023:329).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, i.yasemin@hvv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3707-230X.

Atatürk için sayabileceğimiz; “birleştirici liderlik, irade gücü ve sorumluluk, kesin ve isabetli karar verebilme, cesaret, samimi olma ve inandırma, sabırlı olma, önsezi, ileriye görme, bilgili ve yaratıcı olma, objektif değerlendirme yapabilme, insan sevgisi, hoşgörülülük ve alçakgönüllülük olma, vatan ve millet sevgisi, çalışkanlık” gibi kişilik özellikleri karizma liderliğin bahsettiğimiz iki yönüyle de özdeşleşmektedir. En önemlisi de yabancılar için bu özellikler şaşırtıcı, ancak övgü alan bir nokta olmuştur.

2. YABANCILARIN ATATÜRK İLE İLGİLİ SÖYLEMLERİ

Atatürk’ün taşıdığı “Millî Bağımsızlık Zaferimizin Mimarı, Komutanı, Mahir Bir Devlet Adamı ve Siyasetçi, Karizmatik Bir İnkılâpçı/ Modernleştirici/ Modernleşmeci” karizmatik kişilik özellikleri (Işık, 2023:330) hayatı boyunca toplumsal eylemlerine yansımıştır. Dolayısıyla seçili isimlerin kendi demeçleri üzerinden karizmatik liderin saydığımız yönlerdeki dehâsını görmek anlamlı olacaktır.

John F. Kennedy, ABD Başkanı, 10 Kasım 1963: “Atatürk adı, bu yüzyılın büyük insanlarından birinin tarihî başarılarını, Türk Milletine ilham veren liderliğini, modern dünyayı ileri görüşle anlayışını ve bir askerî lider olarak kudret ve cesaretini hatırlatmaktadır.” (Tünay, 1985:555).

H.S. Truman, ABD Başkanı, 10 Kasım 1948: “Kemal Atatürk’ün boyun eğmez önderliği altında Türk Ulusunun azimle yaptığı ilerleme mücadelesine biz Amerika’da, ta başından beri büyük bir hayranlık duymuşuzdur.” (Tünay, 1985:556).

Adolf Hitler, Almanya Devlet Başkanı, 1938: “Yeni Türkiye’nin büyük ve dâhi yaratıcıdır ki, talihin terk ettiği ve kaderin çöküntüye uğrattığı o zamanki müttefiklerine, kalkınma için ilk muhteşem örneği verdi” (Tünay, 1985:556).

Muhammed Ali Cinnah, Pakistan Devlet Başkanı, 1954: *“Atatürk gibi bir önder, önlerinde bir ilham kaynağı olarak dikildiği halde, Hint Müslümanları bugünkü durumlarına hâlâ razı olacaklar mı?”* (Tünay, 1985:557).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Amerika’nın Türkiye Sefaretinde bulunan Charles H. Sherrill: *“Büyük adamlar yetiştiren bir ırk, herhalde büyük ırktır. Bir kavmi anlamak için onun ırkını, liderlerini tetkik etmekten daha iyi vasıta yoktur. Bugün herhangi bir yerde, kendisinden üstün bir devlet adamı bulunmayan Mustafa Kemal gibi büyük, liyakatli bir zatı Türkler yetiştirdiler. Türkiye’yi tetkik etmek için arayacağımız en iyi yol, onun başındaki zatla işe başlamak; kurtarıcı ve millî kahraman olduğu kadar, dünya ölçüsünde devlet adamı olan Cumhurreisini tetkik etmektir.”* (Yalçın ve Çetin, 2013:404; Aydemir, 1985:519; Sherrill, 1935:32) .

Helbert Melzig: *“Büyük Yunan filozofu Platon’un: ‘Krallar filozof olsa ve filozoflar kralların tahtına otursaydı...’ şeklindeki dileği, iki bin yıllık tarihte gerçekleşmedi. Hâlbuki 20. yüzyılda ilk defa olarak Atatürk’ün şahsında Platon’un istediği gibi, kelimenin tam anlamıyla bunu görmekteyiz. O, bir dâhi, fikir adamı olarak bir milletin; yani Türk Milletinin mukadderatını ele almış ve bu milletle atıldığı Kurtuluş Savaşı, bu milletin medeni durumunu değiştiren bir İnkılâp ve diğer milletlerin haklarını da koruyan bir Barış ile insanlığa muhteşem bir örnek vermiştir.”* (Tünay, 1985:556).

Fransız Eski Başbakanı Eduart Herriot: *“Atatürk gibi milletiyle kaynaşan, onun için didinen, acı çeken ve birçok güçlüklerle rağmen onu asıl alinyazısını gerçekleştirmeye yönelten bir öndere tarihte pek az rastlanır.”* (Tünay, 1985:557).

Bir Amerikan gazetecinin 1922’de ‘*Bu savaşı nasıl kazandınız?*’ sorusuna ‘*Telgraf telleri ile*’ cevabının verilmesi konusunu işleyen D.A. Rustow: *“... Bu ilk yıllarda Mustafa Kemal’in liderliği haber almak ve dağıtmak, bütün yurt çapında bir şebeke kurmuş olan ortakları ile konuşmak, çeşitli bölge, sosyal grup ve*

kişilerin hareketlerini ahenkleştirip, koordine etmek şeklinde tezahür etti. Mustafa Kemal bir bütünleşme yaratmak, bitiştirmek, haberleşmek suretiyle bu zaman kesiminde üstün bir liderlik başarmıştır.” (Rustow, 1969:549).

Danimarka’nın *National Tidende Gazetesi*: “*Atatürk, şahsiyet ve kabiliyetin en büyük timsali idi. O, yirminci asrın en muazzam vakıasını yaratan adamdır.*” (Eroğlu, 1982:121).

24 Temmuz 1922’de Konya’da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Towshend: “*Ben şimdiye kadar 15 Hükümdar ve Cumhurreisi ile hususî ve resmî konuşmalar yaptım. Bugüne kadar ezildiğimi hatırlamıyorum. Mustafa Kemal’de büyük bir ruh kudretinin esrarı var.*” (Eroğlu, 1982:121).

Fransa’nın 1933’ten 1936’ya kadar Ankara Büyükelçisi Alber Kommerer’in sözleri, Fransız *Ekselsior Gazetesi*’nde yayımlanmıştır: “*Bence Atatürk bütün devirlerdeki en büyük adamlardan biridir. Atatürk, büyük, çok büyük bir adam, bir siyasi dâhidir.*” (Eroğlu, 1982:122).

Macar *Orsag Gazetesi*: “*Atatürk öldü, beşeriyet fakir düştü. O, millî bir kahraman olduğu kadar medenî bir insandır.*” (Tan, 12 Kasım 1938; Eroğlu, 1982:122).

Albert Sarraut: “*Atatürk, halka uyandıran, devleti kuran, benzersiz yaratıcı ve dirilmenin erkekçe fikrini memlekete aşılama için şahsında, askerî şef kahramanlığı ile politika dehasını birleştiren insandır.*” (Deny, 1960:9; Eroğlu, 1982:123).

Herbert Melzig: “*Mustafa Kemal’i yüksek kumandanların çağına üstün kılan vasfı, ölümü hakir görmek ve şecaat (yiğitlik) göstermek hususunda askerlerine en büyük örnek olmasıdır.*” (Eroğlu, 1982:123).

Türk dostu ve Atatürk hayranı, Türk Mucizesini zaferden önce keşfetmiş Fransız yazar Claude Farrere’nin yazdığı ‘*Yeniden Dirilen Türkiye*’ adlı eserinden: “*Öyle sanıyorum ki, memleketini*

yeniden diriltlen insandır Atatürk. Büyük adam. O'nun sayesinde Türkiye pek yakında büyük memleket olacaktır.” (Eroğlu, 1982:127).

General Mac Arthur: *“Askerlik dehâsıyla insanlık idealini Atatürk kadar nefsinde birleştirmiş bir adam tanımıyorum.” (Eroğlu, 1982:128).*

Fransız yazar Jean Melia: *“... Türkiye’de 1919’dan itibaren cereyan eden hadiseler, yeni bir milletin yaratılması için tarihî bir sonuçtur. Mustafa Kemal, yeni bir manevî şuur yaratarak millete yeni bir ruh vermiştir. Bu millet modern bir millet olmuştur. Yalnız bu sıfatla Atatürk, yeni çağların en büyük adamlarından biridir.” (Eroğlu, 1982:129).*

Çin ‘Tchang Yang Ye Pan’ Gazetesi: *“Atatürk, bütün Asya Kıtası’nın gururuydu. Dünyanın en eski ve malum kıtasında, cihanın istikametini değiştirecek çapta insanların artık yetişmeyeceği kanaatinin yaygınlaştığı günümüzde, o büyük bir milletin bağrından çıktı ve bu nazariyeyi iflas ettirdi. O, bütün Asya kıtasının ATA’sıdır.” (Vatan, 10 Kasım 1958; Kutay, 2004:322).*

Japon Delegesi Baron Hayachi: *“Bence, Türkiye, neredeyse bütün isteklerini elde etmiş bulunmaktadır: Özellikle çok büyük önem verdiği egemenlik gücünü elde etmiştir. Bana öyle görünüyor ki Türkiye, eski düşmanlarımız arasında savaştan saygınlığı azalmadan ve tam barışçıl gelişme umudu vererek çıkan tek devlettir. Bu sonuç, uygarlık için olduğu kadar, Türkiye’nin kendisi için de çok değerlidir.” (Kutay, 2004:329).*

İran ‘Tahran Gazetesi’, 23 Aralık 1939: *“İslam âleminin büyük insan yetiştirme kudretini kaybettiğini iddia edenler Atatürk’ü hatırlamalı ve utanmalıdırlar. O, büyük insan olmanın şu veya bu milletin inhisarı altında olmadığını bütün inkârcılara öylesine kudret ve haşmetle kabul ettirdi ki bu zaferinin içinden Türk Milletinin istiklâli çıktı. Asrın icabatlarını eksiksiz idrak genişliği içinden medeniyet öncüsü oldu.” (Kutay, 2004:330).*

Fikir adamı Atatürk, tam bir inançla İnkılâp yaparak; aksiyon adamı Atatürk'ün eserini ve başarısını ortaya koymuştur. *Fikir ve aksiyon, ruh ve madde* gibi bir diğerine zıt ve birbirinin karşısında olarak anlaşılan ve değerlendirilen kavramlar değil; biri diğeri ile tamamlanınca kıymeti takdir edilen kavramlardır. Modernleştirici-Karizmatik Lider Atatürk, *İnkılâp fikri* ile *İnkılâp gerçeğini* en başarılı bir şekilde birleştirdiği için büyük, dâhi liderdir. Dr. Svetislas Petroviç, tüm bunları şöyle ifade etmiştir: “Atatürk, *sade yaratıcı bir İnkılâpçı değil; aynı zamanda, milyonlarca insanın düşüncesini balmumu gibi istediği şekle koyan bir san'atkar, filozof bir inkılâpçıdır.*” (Petroviç, 1937; Eroğlu, 1982:131).

Atatürk'ün İnkılâpçı olarak başarısı hakkında Letonya'da çıkan bir gazetenin açıklaması da dikkat çekicidir: “Atatürk, *zamanındaki devlet adamlarının en büyüğü ve modern şeflik kurumunun en dikkate değer temsilcisi idi. O, tasvirine bile imkân olmayan bir İnkılâpla hayatında kuvvetli ve uzak görüşlü bir kişilik yaratabileceğini ispat etmiştir. O, Avrupa'dan ayrı kalmış olan bir devleti modern şekle sokmuştur. Bütün bunları o kadar kısa bir zamana sığdırmıştır ki; bunu bir evrimden daha çok, bir sıçrayış diye ifade etmek doğru olur.*” (Buva Zeme, 1958; Eroğlu, 1982:131-132).

Türk İnkılâbı çerçevesinde Atatürk'ün gerçek yerini Georges Duhamel, şöyle ifade etmiştir: “*Yeni Türkiye'yi doğuran İnkılâp ise, gerçekten tek bir adamın eseridir. Bu adam, sadık yardımcıları tarafından desteklenmiştir; yardım görmüştür. Bu adam, bütün bir ulusun güvenliğiyle, hayranlığıyla ayaklandırılmış, yönlendirilmiştir. İşte bu, başarısının ana dayanağıdır. Bu adamın siyasî kişiliği, çevresinden kopmuş bir durum göstermekle birlikte, bir yalnızlık, bir ışık çemberiyle kuşatılmıştır, diyorsam, bu O'nun sadece siyasî, toplumsal değil; aynı zamanda, dinî ve felsefî bir nitelik gösteren eşsiz bir İnkılâbın ana hatlarını tek başına, evet, tek başına çizmiş olmasındandır.*” (Duhamel, 1956:12-13; Eroğlu, 1982:134).

Gotthard Jaeschke, Samsun'a Ordu Müfettişi olarak çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi almak için sergilediği çabayı, üstün bir başarı olarak şöyle değerlendirmiştir: *“Vahdettin, nasıl olur da Mustafa Kemal'in gerçek tasavvurları ve düşünceleri hakkında büsbütün aldanarak, onu geniş salâhiyetle orduyu ve milleti silahsızlandırmak ve İngilizlerin Damat Ferid'e şikâyetleri üzerine Samsun civarında, giya Hristiyanlara zulüm ve tecavüzde bulunan Türkleri cezalandırmak gibi vazifelerle Anadolu'ya gönderebilir? Atatürk'ün kendisi bu soruları şu suretle cevaplandırmıştır: ‘Bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Onlar Mustafa Kemal'in düşünceleri hakkında en küçük tahminleri olsaydı, şüphesiz, Anadolu'ya yollamazlardı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya tayinini gösteren, 6 Mayıs 1919 tarihli talimat, bir diplomasi şaheseridir. Bu talimat, Mustafa Kemal Paşa'nın asıl niyet ve maksadını gizleyerek büyük bir devlet ve politika adamı olarak başarısını göstermektedir. Burada Atatürk'ün ihtilâlcisi olarak ilk adımlarında, en ateşli düşmanlarında bile iki taraf siyasî düşüncelerinin mutabakatı zehabını uyandırmaya muvaffak olan, tam ve kâmil bir diplomat olduğunu görmekteyiz. Hâlbuki hakikatte, iki tarafın düşünceleri arasında uçurumlar bulunduğu aşîkârdır.”* (Jaeschke, 1956:19-20; Eroğlu, 1982:135-136).

Gotthard Jaeschke, yine Atatürk'ün büyük bir diplomat olarak üstün başarısı ve dış politikadaki tavrını şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Atatürk, büyük bir diplomat ve aynı zamanda sırası gelinceye kadar dikkatle kendini tutmasını bilen ve içinde ihtilâl ateşi yanan mümtaz ve büyük bir devlet adamı idi. O'ndan sonra da azami enerji ve aynı zamanda dirayetli bir itidal ile harekete geçerci. Hiçbir vakit kazandığı zaferleri aşırı taleplerle tehlikeye sokmamıştır. 1918 Mütareke hattı ötesindeki Osmanlı topraklarından cesaretle vazgeçmesi, belki ihtilâlcisi icraatının en büyüğüdür. Atatürk, kendisinin tespit etmiş olduğu bu metalip çizgisini, şek ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde aşmamış ve itidali sayesinde, Birinci Dünya Harbi'nden sonra biricik gerçek Barış Antlaşması olan Lausanne*

Muahedesine varmıştır.” “Atatürk, dış politikada, ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ düsturu ile dost toplayan insandı. Ezeli düşman tanımayan bu insan, hatasını anlayan Venizelos’un dostluk kurmak için uzattığı eli bile sıkmıştır.” (Jaeschke, 1956:27; Eroğlu, 1982:137/142).

Prof. Herbert Melzig, Atatürk’ün çok önemli bir aydınlanma yolunu açtığını şöyle ifade etmiştir: *“Siyasî Kemal Atatürk’ün sözleri ve yaptıkları, daha iyi bir cihan istikbâline doğru göz kamaştırıcı bir meş’ale gibi parlıyor. Öyle bir istikbâle doğru ki biz onun ufuklarını bile görmeğe muktedir değiliz.”* (Atatürk’ün Başlıca Nutukları/1920-1938, 1942:8).

Michel Ange’ın bir şiirinde söylediği gibi; *“Her mermer blokunda bir Venüs Heykeli saklıdır. Gerçek sanatçı, bu heykeli, o kaya parçasından çıkarana denir.”* İşte, Atatürk de dâhilerin yaratıcılığında görüldüğü gibi, Türk Milletinde bu ruhu, bu heybetli varlığı sezen ve ona şekil veren büyük insandır (Tunaya, 1964:8).

Tanınmış tarihçilerden Prof. Arnold J. Toynbee, yeni kurulan Türk Devleti ve Medeniyetçilik prensibi hakkında şunları söylemiştir: *“29 Ekim 1923’te Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin bir kararıyla doğan Türkiye Cumhuriyeti, bugünün dünyasında Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır... Türk Devleti’nin üzerine inşa edildiği siyasal fikir; birbirlerine kenetlenmiş bir millet, merkezî bir yönetim, bütünüyle egemen bir devlet şeklindedir.” “... Osmanlı Saltanatı 1 Kasım 1922’de kaldırılmış, bir yıl sonra da Cumhuriyet ilan edilmiş; fakat Yeni Devlet Anayasası 20 Nisan 1924’e kadar hazırlanmamıştı. Onun da kabulüyle, İnkılâp temelinin son çivisi de çakılmıştır. Siyasal bakımdan Anayasa, 1919’dan beri oluşmakta bulunan büyük değişiklikleri kesinleştiren bir mühür teşkil etmiş; fırtınalı bir karışıklık ve geçiş dönemini kapatmıştır.”* (Toynbee, 1971:19/220; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:494).

Fransız düşünür ve yazarlarından olup, siyasete atıldıktan sonra Fransa Dışişleri Bakanlığına ve Başbakanlığına kadar yükselen Eduart Herriot, Atatürk'ün dehâsını şöyle nitelendirmiştir: *“Yalnız fertleri değil, milletleri de önünde saygıyla eğdiren güneş gibi parlak bir dehânın ışıkları altında ülkü için çalışan, yapan ve uğraşan bir irade... Onda hayranı olduğum iki olağanüstü nitelik vardır ki, biri alev gibi parlayan sevgisi, diğeri eserine mutlak bir mantık ve birlik manzarası veren nefse hâkimiyettir... Türk İnkılâbı, bir mucize değil; isteyerek ve hesaplayarak yapılmış, mantığa dayanan ve millet aşkından doğan bir eserdir.”* (Eroğlu, 1971:32-34).

Alman Generali Liman Von Sanders de Mustafa Kemal'i şöyle anlatmaktadır: *“Sevimli, sempatik, mütevazı duruşlu; fakat kararlarında aşırı derecede ısrarlı, dileklerinde sarsılmaz surette sebatlı, görüşlerini açıklamada tereddüde yer bırakmayacak derecede açık...”* (Eroğlu, 1971:33).

Mustafa Kemal, Sofya'da askerî ateşe olarak görev yaptığı dönemde Bulgar Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) General Kleman Boyaciyef ile resmî ve özel alanda sıkı ilişki kurmuştur. Emekliye ayrılan bu General, 15 Mart 1922'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta onun askerî dehâsına değinmiştir: *“1914 yılında, Yunanlılara karşı Türkiye ile Bulgaristan arasında bir askerî Antlaşma yapmak üzere Sofya'ya geldiğiniz zaman, siyasî ve askerî bakımdan pek önemli olan o anda, aramızda doğan dostluğu umarım ki, hatırlarsınız. O vakit bendeniz Harbiye Nazırı bulunuyordum. Siz ve Bulgar Genelkurmay Başkanı, Sözleşmenin metnini düzenlemekle uğraşıyordunuz. Hatta bazı noktalarda sizinle Genelkurmay Başkanı arasındaki anlaşmazlığı gidermek için birçok defalar görüşmelerinize katılmak fırsatı bulmuştum. Hatırlıyorum ki, muhtelif tasarımlarda yüksek şahsınızı tutuyordum. Zira askeri teknikteki bilginiz ve tam dehânız sayesinde, kıtalarımızın ortak harekâtı için gereken prensipleri Ekselansınız daha iyi takdir buyuruyordunuz. Size verilen görevleri başarıyla bitirerek İstanbul'a hareketiniz sırasında, yüksek şahsınıza gönderdiğim bir mektupta, hakkınızda en iyi dileklerimi*

ulaştırmakla birlikte, Vatanınızın gelecekteki kaderinde parlak bir yer tutmanız ümidini de açıklamıştım... Dileklerimin gerçekleştiğini görmekle pek çok sevindim ve heyecanlandım.” (Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A.III-7, D.18, Fih.86-1; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:501).

Bulgar Slova Gazetesi de 12 Nisan 1937 tarihli sayısında, Atatürk’ü dehânın da üstünde özellikleri bulunan bir devlet adamı olarak şöyle nitelemiştir: “*Bugün dünyada birkaç harika vardır ve hiç kuşkusuz bunlardan biri, yeni doğan Türkiye’nin önderi Mustafa Kemal’dir.*” (Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A.V-2, D.79-10, Fih.39-1; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:502).

İstiklâl Savaşı’na başladığı günlerde, Çanakkale’de, Kafkaslarda ve Suriye’de kazandığı büyük üne yenilerini katan Mustafa Kemal’e övgüler dizmeye başlayan hayranlarından bir tanesi de Mustafa Kemal’in Erzurum’a geldiği zaman, orada İngiliz Kontrol Heyeti Başkanı bulunan Yarbay Rawlinson’dur. Anadolu anıları arasında şu ifadelere de yer vermiştir: “*Büyük sayıda top kaması, makine tüfek ve süngüsü toplanmış ve yağlanarak hazırlanmıştı. Bazıları Trabzon’da vapura yüklenmek üzere, deve kervanlarıyla gönderiliyor ve diğerleri demiryolu onarılır onarılmaz sınıra yollanmak üzere vagonlara yükletiliyordu. Hattın onarılmasına, demiryolu subayımızın gözetimi altında hızla devam ediliyordu. Bu sırada, Türkiye’nin Doğu Ordularına Genel Müfettiş olan ve o tarihten beri Mustafa Kemal Paşa olarak ün yapan zat geldi. Bu büyük Türk’ün, dikkat çekici kişiliğinin olağanüstü görünümü kendisiyle ilişki kuranların anılarında bir iz bırakmaktan geri kalmaz. Mustafa Kemal, çok okumuş ve çok gezmiştir. Gerek bugün gerek tarihi zamanlardaki herkesi ilgilendiren sorunlar hakkında iyi düşünülmüş fikirler ileri sürmeye gerçekten mukteditir. Büyük bir irade kuvveti bulunan ve ırkının milletler arasındaki hakka bağlı durumu üzerinde pek kesin ve uygulanabilir düşünceleri olabilen bu zat, kişisel ün ve ilerleme aramaz, buna karşılık derin bir görev*

duygusuyla yüklü olduğundan, Vatanının çıkarlarını başkalarının çıkarları üstünde tutar. Ülkesinin hayrına en fazla yaradığına inandığı amaçlara doğru, durmadan ilerler... İyi bilinen ciddiyet ve yurtseverliğe bağlılığı sayesinde, vatandaşlarının birçok muhalif çıkarlarını birbirine bağlamayı ve bir Türk demokratik gücünün ilkelerini koymayı başarmıştır. Bu kuvvetin yakın gelecekte, Doğu siyaseti alanına egemen olmaması kabil değildi. Zaman geçtikçe görevimizin asıl amacı olan ‘Türk kıtalarının silahsızlandırılmasının ilerlemesi’nden daha az memnun oluyordum.”² (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:502-503). Gerçekten de Rawlinson’un bahsettiği silahsızlandırma işi, Mustafa Kemal’in Erzurum’a geçişiyle, önleyici ve tedbir alıcı tavrı sayesinde bizden yana bir durum almıştır.

Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt ve bir zamanlar Rusya’nın Dışişleri Bakanı olan Litvinof da Atatürk’e hayrandır. Başkan Roosevelt, Litvinof ile yaptığı bir konuşmasında, *“Avrupa’nın en büyük adamı kimdir?”* diye sorunca; Litvinof, *“Avrupa’nın en büyük adamı Boğazların ötesinde oturur; o, Ekselans Gazi Mustafa Kemal’dir”* karşılığını vermiştir.³ (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:502-503).

Fransız Parlamentosu Üyelerinden Greiten Tandace, 6 Kasım 1934’te yazdığı, *“Yeni Türkiye”* isimli makalesinde Türk Bağımsızlık Savaşı ve İnkılâbına değinerek, görüşlerini ifade etmiştir: *“1920 ile 1923 yılları arasında, Mustafa Kemal’in kudretli elleri içinde doğan bugünkü Türkiye laik, birleşik, çok belli ve belirli bir ekonomik yön sahibi, Cumhuriyetçi bir devlettir. Bu yeni devlet, ülkede yeni ve tam olarak Avrupalı zihniyet ve yöntemler gütmeye çok kesin olarak azmetmiş bulunmaktadır. 1920 yılındaki durumu bilenler*

² Bilgiler, Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi’nde bulunan “Rawlinson’un Anılarının” Türkçeye çevrilmiş notlarından alınmıştır.

³ Bu bilgi Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi’nden alınmıştır. Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi olan General Sherrill, bu sözleri Başkan Roosevelt’ten öğrenerek, Paris Büyükelçimize söylemiş, Elçi de Genel Sekreterliğe bildirmiştir.

bu eserin büyüklüğünü daha güzel takdir ederler.” (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:502-503).

Bu konuda bir başka belge, Dışışleri Bakanlığı’ndan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne 22 Şubat 1936’da gönderilen ve İskenderiye’de *Genç Hristiyanlar Derneği*’nin yaptığı bir toplantıdan bahseden yazıdır. “*Şimdiye kadar yaşamış bulunan en büyük dört erkek ve kadının seçilmesi*” amacındaki tartışmalar sonucunda, yetkili ve seçkin bir jürinin kararıyla, Fen ve Bilim dalında “Markeni” ile “Aynştayn”; Siyaset ve Sosyoloji dalında “Atatürk”, “Gandi”, “Bâdin Powel” en çok oy almış; ikinci grup arasında “Atatürk, birinci ve en büyük lider” olarak seçilmiştir (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:502-503).

Vikont Samuel, “*Diktatörler ve Demokrasiler*” başlıklı bir yazısında ihtilal yapan kişilerin daha sonra bu güçten vazgeçemediği üzerinde durmuş ve kendisini bu güce kaptırmamış olanlar arasında *Atatürk*’ü de saymış; onun ihtilâl yaptıktan sonra demokrasiden yana olması noktasında tarihe çok güzel bir örnek veren lider olduğunu vurgulamıştır (Samuel, 1974; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:504).

Uluslararası Mark Twaine Derneği, “*Büyük Adamlar*” dizisini tamamlamak üzere Mustafa Kemal Atatürk’ün imzalı bir fotoğrafını Washington Büyükelçimiz aracılığıyla elde etmiştir. Dernek Başkanı Cyril Clemens, 15 Haziran 1938 tarihli teşekkür mektubunda şunları söylemiştir: “*Zamanımıza, geçmiş dönemlerin Büyük İskender, Jül Sezar ve Napolyon’dan daha şanlı bir şan verdiniz. Asker ve sivil dehânız, bütün insanlık tarihi üzerinde derinden etkili olmuştur.*”⁴ (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:504).

⁴ Bu Mektup Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi’ndedir ve Dışışleri Bakanlığı kanalıyla gelmiştir.

Atatürk'ün bir başka hayranı da Berlin Üniversitesi Profesörü Kurt Bittel'dir ve şunları söylemiştir: “*Hangi yönden bakılırsa bakılsın, Türklerin Atası eşsizdir cihanda... Tüm umutların tükenmiş olduğu bir savaşta galip geliyor ve sonra zafer sarhoşluğuna kapılmadan ölçü ve ileri görüşlülüğe dayanan bir barış düzeni kuruyor.*” (Ulus, 27 Aralık 1965; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:504).

Mustafa Kemal Atatürk'ün dostları ve hayranları kadar düşmanları da onun dehâsını takdir etmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal'in ve Türkiye'nin amansız düşmanlarından biri olan İngiliz Başbakanı ile İngiliz Milletvekillerinden Kenworthy arasında, Avam Kamarası'nda geçen bir tartışmada, Milletvekili Kenworthy Yunanlıların İzmir'e çıkarılmasını ve yapılan zulümleri eleştirirken şunları söylemiştir: “*Bu olay, pek doğal olarak bütün Türkiye'yi coşturdu, binlerce halkı Mustafa Kemal'in bayrağı altında topladı. Bugün bu hükümetin (İngiliz Hükümeti) bazı üyeleri tarafından zaman zaman asi bir General olarak sözü edilen bu Bay, Türkiye'nin Büyük Kahramanıdır.*” Başbakan Lloyd George, verdiği karşılıkta, “*Mustafa Kemal, büyük bir General, büyük bir yurtsever olabilir; fakat İslam'ın başı İstanbul'dadır*” demiştir.⁵ (İngiliz Parlamentosu Tutanakları, C:157, Sütun-1.989, 2.000, 4 Ağustos 1922; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:505). Yıllar sonra, 1939'da Başbakan Lloyd George, “*Mustafa Kemal, cesur bir asi, iyi bir askerdir. İnsanlığın doğuştan dâhi bir lideri ile uğraşmak zorundaydık*” ifadelerini kullanmak zorunda kalmıştır.⁶ (Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:505).

⁵ İngiliz Parlamentosu Tutanakları Uluğ İğdemir'in yardımıyla Avam Kamarası'nda incelettirilmiştir.

⁶ Başbakan'ın bu ifadeleri New Haven'de Yale Üniversitesi tarafından yayımlanan; “*Memoris of the Peace Conferance- Barış Konferansından Anılar*” adlı eserin, II. Cildinin, 834'üncü sayfasında yer almaktadır.

Daha önce bahsi geçen Claude Farrere'nin Atatürk'ü ziyaretinde edindiği izlenimlerinden anlattığı anılarını Nadir Nadi'nin aktarımı şöyledir: *“Bir aralık, koridora açılan kapının yanında bir yazı görür gibi oldum; bizim levhalar değil mi diye sordum. Bende çok daha değerlisi var dedi ve kitaplığının önüne doğru ilerleyerek, bir çekmece açtı. Oradan çıkardığı bir mahfazanın içinde parlak bir kılıç yatıyordu, onu bir yana bıraktı. Sonra elini yeniden mahfazaya sokarak bir şey daha buldu. Bu gümüş saplı zarif bir kırıbaçtı. Gümüşün üzerinde Türk işlemleri vardı... Bunu, 1922’de Mustafa Kemal vermişti; ‘Sakarya’da kullanmış’, dedi. Görüyorsunuz, akademisyen kılıcının yanında saklıyorum. Bu, benim hayatımın en değerli hediyesidir. Kılıç, belki şu kırbaça göre daha barışçıldır; fakat onu bana hediye eden adamın dehâsına duyduğum hayranlık, iki şeyi birbirinden ayırmama engel oluyor.”* (Cumhuriyet, 20 Nisan 1949; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:507).

General Mac Arthur’un 1931 yılında Atatürk’ü ziyaret ettiği gün, Atatürk’ün ve Mac Arthur’un Avrupa ve Asya devletlerinin geleceği, dünyanın durumu üzerine birlikte yaptıkları değerlendirmelerin isabetli oluşu, II. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarıyla kanıtlanmış durumdadır (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Kasım 1951; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:507-509). Atatürk’ün ölüm yıldönümü dolayısıyla duygularını aktaran Mac Arthur, O’nun bu kehanet saydıracak kadar etkili ileri görüşlülüğünü özellikle vurgulamıştır: *“Türkiye’nin ölümsüz önderi Kemal Atatürk’ün büyüklüğü, hayatının ve başarılarının Türk Milletinin gelişme ve kaderinde sürekli olarak yaptığı derin etkide ve uygar dünyanın önderliğine karşı duyduğu sonsuz hayranlıkta yankılarını bulmaktadır. O, gerici güçlere önderlik etmenin çok daha kolay olduğu zamanda, hiç duraksamadan, kanaatlerinin yolunda sarsılmadan yürüyerek, gelenekler ve kökleşmiş kültürel usullerle mücadelede gösterdiği manevi azim ve kudretle insanlığın yücelmesine inanmış, akıllı, cesur bir önder olduğunu ispat*

etmiştir. Türk Milletiyle birlikte, Atatürk'ün manevi huzurunda saygıyla eğilirim. Ölümüyle dünya büyük bir dâhi önderini, Türk Milleti en seçkin ve kahraman evladını, insanlık da ileri görüşlü ve korkusuz bir savaşçısını kaybetmiştir.” (Hürriyet, 10 Kasım 1948; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988: 509).

Ankara Üniversitesi'nin 1970 yılında Ankara'ya davet ederek *Fahri Doktorluk* unvanı verdiği Alman Profesörlerinden Persi Erns Şram'ın TRT Muhabiriyle yaptığı bir görüşme sırasında, Mustafa Kemal için söyledikleri önem arz etmektedir: *“Mustafa Kemal'in tarih sahnesine çıkışını, ta başından beri büyük bir ilgi ve hayranlıkla izledim. Bu olay; yani onun tarih sahnesine çıkışı, tarihçilerin öteden beri üzerinde durdukları bir sorunun karşılığıdır. Bu soru şudur: ‘Tarihî şartlar mı devlet adamını; yoksa devlet adamı mı tarihî şartları yaratır?’ Bu soruya şimdiye kadar kesin bir karşılık verilememiştir. Birçokları, tarihî koşulların devlet adamını yarattığı kanısındadır. Fakat Mustafa Kemal, bunun aksinin tipik bir örneğidir. Burada Mustafa Kemal, tarihi yaratmıştır... Mustafa Kemal'in o tarihte ortaya çıkışı, Türkiye için büyük bir şans eseri olmuştur.”* (TRT Bülteni, Bant 33, TRT/Taş. KB.30/4; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988: 510).

Kişilik sorunu ile çok meşgul olmuş, etkili ve ünlü Filozof Max Scheler'e göre; dünya “*Dâhi*” için; yani “*Gerçek Filozof, Gerçek Sanatçı ve Gerçek Kanun Koyucu*” için sevinç kaynağıdır. Bu anlamda “*Dâhi*”, dünyaya sevgi ile bakar; milletin dünya bilincini genişletir. Milletin hayatına biçim kazandırarak dünyada öncü olur. “*Dâhi*”nin, “*Ermîş*”in, “*Kahraman*”ın kişileştirdiği asil değerleri ise; “*cesaret, serinkanlılık, kendine hâkimiyet, güçlü oluş, dünya sevgisi, karakter büyüklüğü, toplumun mutluluğunu bilim ve ilerlemede görme, medeniyete katkılar sunma...*” gibi niteliklerdir. Mustafa Kemal Atatürk de gam ve kederden uzak tutulması gerekenlerin yalnız kendi milleti olmayıp, milletler olduğunu vurgulaması itibariyle; atalarından taşıdığı “*sevgi, gönül*” anlayışını

taşıyan bir lider olarak “*karakter, erdem büyüklüğüne sahip olan*” bir kahramandır. Scheler’in kişilik tahlili çerçevesinde Atatürk, hem “*Dâhi*” hem de “*Asil*” kişiliğin bir karmasıdır (Türker Küyel, 1997:56-57).

3. SONUÇ

Bir *filozof*, bir *sanatçı*, bir *yazar* vs. eserlerini oluştururken nasıl hareket ediyorsa Türk İnkılâbı’nın mimarı Mustafa Kemal Atatürk de bu en büyük eserini planlarken, uygularken ve başarıyı sağlarken öyle hareket etmiştir. Zaman zaman *otoriter*, yeri geldiğinde de *demokratik* davranmasını bilmiştir. Çalışmada işlenen söylemler, Atatürk’ün şahsi vasıflarıyla devlet adamı kimliğini birleştirerek sentezlediği liderliğinin diktatörlük niteliği değil; *karizmatik* özellik sergilediği gerçeğinin yabancı görüşler de dâhil herkesçe kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.

Atatürk’ün kendi söz ve görüşlerinden, yakınlarının hatıralarından çıkarabildiğimiz karizmatik kişisel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: “Gerektiğinde adeta yemez, içmez, uyumazdı/ Son derece cesurdu, ölümden bile korkmazdı/ Çok iyi bir komutandı/ Çok ileri görüşlüydü/ İnsanları iyi tanır ve kimi nerede nasıl görevlendireceğini bilirdi/ İlkeleri açısından sert, kişisel açıdan hoşgörülü ve bağışlayıcıydı/ Duruma göre esnek davranmasını bilirdi/ İçinde bulunduğu küçük gruba, her zaman ve her koşulda egemen olurdu/ Gözleri olağanüstü kişiliğinin simgesiydi/ Kişisel bakımdan son derece dürüsttü/ Liderlik tipleri açısından şartlara göre gerektiğinde tedbirci gerektiğinde demokratikti.” (Kongar, 1981: 149-189; Işık, 2023:330). Söylemler üzerinden incelediğimiz tüm yorumlardan da anlaşılacağı üzere, büyük komutan olduğu kadar sayılan tüm bu kişilik özellikleri paralelinde karizmatik bir devlet ve siyaset adamı, modernleştirici lider olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, barışçıl ve insancıl tavrıyla gönüllerde taht kurmuş; “*Çağ Açı, Tarih Yaratan Büyük İnsan*” şeklinde nitelendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dehâsının farklılığı ile ilgili vurguyu da Celal Bayar'ın anlatısından sunmak yeterli olacaktır: “...Ülkenin büyük bunalımlara düştüğü zamanlarda, hemen Mustafa Kemal'in yanına koşulur, onun fikir ve iradesinden güçlenilirdi. Böyle zamanlarda Çankaya'dan döndüklerinde büyük bir iyimserlik ve güvenlik işlerine, mücadelelerine devam ederlerdi. İlk zamanlarda durum böyle değildi. Mustafa Kemal ile yapılan görüşme ve tartışmalarda ona kıvdıkları ve düşüncelerini kabul etmedikleri, kendi kanaatlerinde direndikleri, uygulamayı düşündükleri gibi yaptıkları olurdu. Hatta 'O, Ankara Milletvekili Mustafa Kemal ise biz de filan yerin Mebusu falanız, arada ne fark var?' demekten geri kalmazlardı. ...Fakat gördük ki bizim çoğunlukla aldığımız kararların sonuçları, azınlıkta kalan Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini ve oyunu pekiştirmiş; haklı çıkarmıştır. Bu hal böyle sürmeye başladı, biz uyandık ve anladık ki, bu adam olağanüstü bir adamdır, dâhidir, görüşlerinde tam isabet vardır; Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa bizden üstündür. Bunu kendi benliğimizde duyduk ve öylece çalışmalarımıza devam ettik...” (Bayar, 1955:79-81).

KAYNAKÇA

- Atatürk (Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle)*. (1988). Ankara, Genelkurmay-Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938)*. (1942). (Herbert Melzig, Der.). İstanbul, Ülkü Matbaası.
- Atatürk'ün Siyasi Dehasını Gösteren Bir Belge. (1951, 8 Kasım). Cumhuriyet Gazetesi.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *Tek Adam Mustafa Kemal*. İstanbul, Remzi 3. Cilt (1922-1938).
- Bayar, C. (1955). *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul, Sel Yay.
- Buva Zeme (Letonya). (1958, 10 Kasım). Vatan Gazetesi.
- Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi. A.V-2, D.79-10, Fih.39-1.
- Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi. A.III-7, D.18, Fih.86-1.
- Cumhuriyet. (1949, 20 Nisan).
- Deny, J. (1960). *Yeni Türkiye*. (Sencer Kodolbaş, Çev.), Ankara, Türkiye İş Bankası Yay.
- Doğan, İ. (2009). Yabancılar Gözüyle Atatürk Dönemi Türkiye ve Toplum Yapısı. Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü-Atatürk Dönemi (1920-1938)-1. Ankara, AKDITYK-AKM Yay.
- Duhamel, G. (1956). *La Turquie Nouvelle (Yeni Türkiye- Bir Garp Devleti)*. (Can Yücel, Çev.), Ankara, TTK Basımevi.
- Eroğlu, H. (1971). *Devlet Kurucusu Atatürk*. Ankara, Sevinç Matbaası.
- Eroğlu, H. (1982). *Türk İnkılâp Tarihi*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Hürriyet. (1948, 10 Kasım).

- Işık, Y. (2023). *Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.
- İngiliz Parlamentosu Tutanakları. (1922, 4 Ağustos). C:157, Sütun-1.989, 2.000.
- Jaschke, G. (12-17 Nisan 1956). Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk. V. Türk Tarih Kongresi Genel Toplantı. Ankara, TTK Yay.
- Kongar, E. (1981). *Atatürk ve Devrim Kuramları*. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Kutay, C. (2004). *Atatürk Bugün Olsaydı*. İstanbul, İklim Yay.
- Petroviç, S. (1937, 01 Mayıs). Atatürk. Cumhuriyet.
- Rustow, D. A. (1969). Devlet Kurucusu Atatürk. Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan (Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak.). Ankara, Sevinç Matbaası.
- Samuel, V. (1974, 8 Aralık). Diktatörler ve Demokrasiler. Cumhuriyet Gazetesi.
- Sherrill, C. H. (1935). *Atatürk Nezinde Bir Yıl Elçilik*. (Ahmet Ekrem, Çev.), İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabevi.
- Tan. (1938, 12 Kasım).
- Toynbee, A. J. (1971). *Yeni Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*. (Kasım Yargıcı. Çev.). İstanbul, Baha Matbaası.
- TRT Bülteni. Bant 33, TRT/Taş. KB.30/4.
- Tunaya, T. Z. (1964). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul, Baha Matbaası.
- Tünay, B. (Mart-1985). Atatürk ve Liderlik. ATAM Dergisi, 1/2.

Türker, K. M. (1997). *Atatürk'ün Saadet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*. Ankara, AKM Başkanlığı Yay.

Ulus. (1965, 27 Aralık).

Yalçın, E. S. ve Altan Ç. (2013). Türklerde Liderlik Geleneği ve Atatürk. Prof. Dr. E. Semih Yalçın İlmî Makaleler-1. (Emine Erdoğan Özünlü Yay. Haz.). Ankara, Berikan Yay.

OFİS ORTAMINDAKİ ERGONOMİK DÜZENLEMELERİN İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ KAPSAMINDAKİ ÖNEMİ

Hande ÇETİN¹

Mehmet Ali AKKAYA²

1. GİRİŞ

Bu çalışma, sanayi veya inşaat gibi yüksek riskli iş alanlarına kıyasla genellikle düşük riskli olarak değerlendirilen ofis ortamlarında iş sağlığı ve güvenliği (İSG) konularını kapsamlı biçimde incelemektedir. Ancak modern ofis çalışmaları, çalışan sağlığını ve kurumsal verimliliği doğrudan etkileyebilecek çok boyutlu riskleri beraberinde getirmektedir. Bu araştırma, fiziksel, ergonomik, psikososyal ve çevresel faktörleri değerlendirerek, beyaz yaka çalışanların karşılaştığı mesleki sağlık risklerinin çoğunlukla göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Çalışmada, yanlış düzenlenmiş çalışma ortamları, uzun süreli oturarak çalışma ve tekrarlayıcı hareketler nedeniyle ofis ortamlarında sık görülen kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının yaygınlığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca, yüksek iş yükü, belirsiz görev tanımları, zayıf iş ilişkileri ve yetersiz yönetsel destek gibi nedenlerle oluşan psikolojik gerilim; kronik stres, tükenmişlik ve düşük iş tatmini gibi sonuçlara yol açabilmektedir. Aydınlatma yetersizliği, iç hava kalitesinin düşüklüğü, gürültü ve termal konforsuzluk gibi çevresel faktörler de çalışanların performansı ve sağlık çıktıları üzerinde kritik bir rol oynamaktadır. Araştırma, risk değerlendirmesinin önceden yapılmasının, katılımcı bir iş sağlığı

¹ Ergoterapist, Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0009-0003-8323-4100.

² Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye İşletme Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, maliakkaya@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7754-671X.

kültürünün oluşturulmasının ve düzenli eğitimler, ergonomik düzenlemeler ile ruh sağlığı destek sistemlerini içeren bütüncül İSG politikalarının önemini vurgulamaktadır. Sonuç olarak çalışma, daha sağlıklı ve üretken ofis ortamlarının oluşturulabilmesi için sürdürülebilir ve önleyici İSG uygulamalarının hayati önemde olduğunu savunmaktadır. Ofislerdeki İSG anlayışında bir paradigma değişikliğine ihtiyaç duyulduğu ifade edilerek, ofis işinin kendine özgü dinamiklerine uygun bütüncül stratejilerin meslek hastalıklarını ve devamsızlık oranlarını önemli ölçüde azaltabileceği ileri sürülmektedir.

2. KAVRAMSAL ANALİZ

2.1. Kavramsal Analiz

Günümüzde iş gücünün önemli bir kısmı ofis ortamlarında çalışmakta olup, bu çalışma alanları geleneksel üretim veya sahaya dayalı işlere kıyasla daha az riskli gibi görünse de, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) açısından ciddi riskler içermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) risk kavramını, “tehlikeli bir olayın meydana gelme olasılığı ile bu olayın çalışanların sağlığına veya güvenliğine vereceği zararın şiddetinin birleşimi” olarak tanımlamakta ve iş ortamındaki tüm risklerin bütüncül olarak değerlendirilmesini önermektedir (ILO, 2001). Ofis çalışanları, fiziksel tehlikelerin yanı sıra psikososyal, çevresel ve ergonomik risklerle karşı karşıyadır. Bu riskler, hem bireysel sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta hem de kurumsal verimliliği düşürmektedir (Kandemir, 2017; Aktaş, 2018).

Psikososyal riskler, özellikle iş güvencesizliği, yoğun iş yükü, uzun çalışma saatleri ve olumsuz sosyal ilişkiler gibi faktörlerden kaynaklanmakta ve çalışanlarda stres, tükenmişlik sendromu, motivasyon kaybı gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bu durum, sadece bireysel değil, aynı zamanda kurumsal düzeyde güven ortamının zayıflaması ve işyeri uyumsuzluklarına da neden olmaktadır (Kandemir, 2017; Kocabaş vd., 2018). Fiziksel riskler ise özellikle uzun süreli hareketsiz çalışma, ergonomik olmayan masa-sandalye kullanımı ve tekrar eden

hareketlerin kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarını tetiklemesiyle ortaya çıkmaktadır (AlOmar vd., 2021; Eltayeb vd., 2009). Çevresel faktörler olarak uygun olmayan aydınlatma, yetersiz havalandırma, gürültü ve termal konfor eksikliği, çalışanların sağlık ve performansını doğrudan etkilemektedir (Aktaş, 2018; Demirci & Armağan, 2015).

Öz olarak, ofis ortamlarında karşılaşılan çok boyutlu risklerin etkin şekilde yönetilmesi, sadece yasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda etik ve sürdürülebilir bir iş kültürünün temelidir. Bütüncül bir İSG yaklaşımıyla, ergonomik düzenlemeler, psikososyal destek mekanizmaları ve çevresel iyileştirmeler bir arada yürütülerek, çalışanların sağlığı korunmalı, meslek hastalıkları önlenmeli ve kurumsal verimlilik artırılmalıdır. Bu bağlamda, iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinin sürekli iyileştirilmesi ve çalışanların aktif katılımının sağlanması büyük önem taşımaktadır (ILO, 2001; Kandemir, 2017; Aktaş, 2018; Günendi, 2015). Bu bölümde sağlık, güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği kavramının tanımlanmasına, iş sağlığı ve güvenliğinin amacına, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatına, hukukta iş sağlığı ve güvenliğine yer verilmiştir.

2.1.1. Ergonomi

İş sağlığı ve güvenliği ile entegre edilerek iş yerlerinde çalışanların fiziksel, psikolojik ve çevresel ihtiyaçlarına uygun çalışma koşulları yaratılmasını sağlamaktadır. Ergonomik iyileştirmeler, kas-iskelet sistemi hastalıklarının önlenmesinde, göz sağlığının korunmasında ve genel iş verimliliğinin artırılmasında kritik rol oynar (Günendi, 2015; Tuysuz, 2024). Eğitim ve bilinçlendirme programları, risklerin fark edilmesi ve güvenli çalışma alışkanlıklarının benimsenmesinde etkilidir (Kelleci vd., 2022).

2.1.2. Sağlık

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlığı, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmaması değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization). Günümüzde Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış

olduğu tanımın yetersiz olduğu ve revize edilmesi gerektiği görüşü mevcuttur. Bu doğrultuda, Gloria ve arkadaşları sağlığı bireylerin yaşamında çevresel faktörlere ve günlük yaşam koşullarına adapte olma sürecinde varoluşsal, mental, sosyal ve fiziksel iyilik halinin dengesinin sağlanması olarak tanımlamıştır (Krahn vd., 2021).

2.1.3.Güvenlik

Bireylerin huzurlu bir yaşam sürdürmesi için temel önkoşullardan biri olup çok boyutlu bir kavramdır. Güvenlik kavramı, bireylerin tehlike ve tehdit kaynaklarından korunması ve bireylerin iyilik halini tehdit eden faktörlerden uzak yaşaması olarak ifade edilebilmektedir(Baylis, 2008; Çakır, 2022; Sancak, 2013).

2.1.4.İş Sağlığı ve İş Güvenliği

Dünya Sağlık Örgütü tarafından çalışanların mental, sosyal, fiziksel iyilik hallerinin ve refahının korunması ve geliştirilmesi amacıyla çalışma ortamlarının daha sağlıklı hale getirilmesini vurgulayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır(Eraslan & Cansaran, 2020; World Health Organization, 2024). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) iş sağlığı ve güvenliğini tüm meslek gruplarında çalışanların mental, sosyal ve fiziksel iyilik halini en yüksek seviyede tutmayı amaçlayan multidisipliner alan olarak ifade etmektedir (World Health Organization, 2024).

İş sağlığı ve iş güvenliği, işletmelerde daha iyi ve daha güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak için işin devamlılığını etkileyebilecek her türlü tehlikeli ve sağlığa zararlı etmenlerden korunmayı amaçlayan çalışmaların tümüdür (Gerek, 2006). Doktrinde iş güvenliği teknik ve tıbbi boyutu olan bir kavram olduğu, bu kapsamda bir yönüyle işçiyi iş kazaları riskleri ve meslek hastalıklarına karşı korumaya yönelik teknik tedbirleri; diğer yönüyle işçinin sağlık ve yaşamının korunmasına ilişkin sağlık tedbirlerini kapsadığı dile getirilmiştir (Arslan, 2017). En basit tanımı ile iş güvenliği; çalışanların sağlık koşullarını en üst düzeyde tutmak, üretim süreçlerini sağlığa uygun hale getirmek için oluşturulan bir tıp dalıdır (Akkaya ve Topçu, 2019).

2.2. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Amacı

İş sağlığı ve güvenliği (İSG); çalışma ortamındaki risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi, insan yaşamını tehdit eden tehlikenin ortadan kaldırılması ya da verdiği zararın en aza indirilmesi için planlanan ve yapılan tüm uygulamaları kapsamaktadır. İSG kapsamında alınan tüm tedbirler çalışanların daha güvenli ve sağlıklı bir ortamda çalışarak yaşamlarını sürdürmelerine ve çalışma verimini artırmaya olanak sağlar (Bıyıkçı, 2010; Özkılıç, 2005). Kavramın tanımından da anlaşılacağı üzere iş sağlığı ve güvenliğinin en temel amacı; çalışanın sağlığını ve hayatını güvence altına almak ve bireyleri yaşanabilecek iş kazalarından ve meslek hastalıklarından korumaktır. Kazalar ve meslek hastalıkları bireyleri ve ailelerini yakından etkiler, bireyin sağlığının yerinde olmaması, maddi kazancın azalması doğrudan bireyin ailesinin yaşamını etkilemektedir. Çalışma ortamında yaşanmış kazalar, hastalıklar işletmeyi ve diğer çalışanları da etkilemektedir. Bu etkilenimler ise toplumu, toplumsal huzuru tehdit etmektedir (Altun, 2021; Balkır, 2012).

2.3. İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı

Ülkemizde 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kabul edilmiş ve yasalaşmıştır. Bu ivmeyle birlikte işletmelerde kayda değer düzenlemeler yapılmış, bu düzenlemelerle beraber çalışanlar ve ilgili işyerinin risklerden korunması için önemli sınırlar çizilmiştir. Mevzuatta kanunun amacı, çalışma ortamında iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanarak güvenlik ve sağlık şartlarının iyileştirilmesini sağlamak ve işveren ve çalışanların görev, yükümlülük ve haklarını düzenlemektir. Kanun işveren, çalışan, stajyer ve çırakları da kapsamaktadır (T.C Cumhurbaşkanlığı, 2012). Kanun'un 4. ve 5. maddelerinde işverenin yapmak ve yaptırmakla yükümlü olduğu sorumlulukları, 19. madde ise çalışanın sorumlulukları açıklanmaktadır (Akın, 2017; Baloğlu vd., 2018).

2.4. Hukukta İş Sağlığı ve Güvenliği

Sanayi Devrimi'nin ardından küresel ölçekte rekabetin hızla artması, üretim süreçlerinde daha fazla kâr elde etme

arayışını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde işletmeler, maliyetleri azaltmak amacıyla çalışma saatlerini uzatmış, iş gücü üzerindeki baskıyı artırmıştır. Serbest piyasa koşullarının denetimden uzak işleyişi, özellikle kadınlar ve çocuklar gibi kırılgan grupların emeklerinin sistematik biçimde sömürülmesine yol açmıştır. Zamanla bu adaletsiz uygulamalara karşı toplumsal bilinç gelişmiş; işçi sınıfının haklarını savunmaya yönelik çeşitli hareketler ortaya çıkmıştır. 1864 yılında kurulan Çalışan Erkekler Derneği, uluslararası düzeyde emek haklarına ilişkin ilk örgütlü adımlardan biri olarak dikkat çeker. Bu girişimi, 1890 yılında düzenlenen Berlin Konferansı izlemiş; burada devlet temsilcileri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

1901 yılında faaliyete geçen Uluslararası Çalışma Bürosu, bu alandaki çabaların daha kurumsal bir zemine taşınmasına öncülük etmiştir. Ancak 1906'da kadınların çalışma koşullarına dair hazırlanan bir sözleşmenin onaylanmaması, mevcut yapıların yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Bu durum, daha güçlü ve kapsayıcı bir uluslararası örgütlenmenin gerekliliğini ortaya koymuş ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı bu kuruluş sürecini sekteye uğratmış olsa da, savaş sonrasında imzalanan Versay Antlaşması ile ILO resmen kurulmuş ve uluslararası emek standartlarının belirlenmesinde temel bir aktör haline gelmiştir (Büyükdere, 2019; Nurdoğan, 2018).

İş hukukunda “işyeri” ve “işletme” kavramları, uygulamada ve teoride zaman zaman birbiriyle karıştırılsa da, özellikle iş sözleşmelerinin değerlendirilmesinde ayırt edici bir öneme sahiptir. İşyeri, işverenin mal veya hizmet üretimi amacıyla işçilerin emeğinden yararlandığı, fiziksel ve organizasyonel unsurların bir araya geldiği üretim alanı olarak tanımlanır. Bu kavram yalnızca işin yürütüldüğü fiziksel mekânla sınırlı kalmaz; aynı zamanda işin organizasyonel yapısı içinde yer alan ve faaliyetin sürdürüldüğü tüm birimleri kapsar.

İşverenin merkez ofisi ile bu merkeze bağlı şube, atölye, fabrika, depo gibi birimler, eğer ortak bir yönetim ve

organizasyon yapısı içinde faaliyet gösteriyorsa, bütünsel olarak işyeri kapsamında değerlendirilir. Bu bağlamda işyeri, sadece mekânsal bir yer değil, işin yürütülmesini mümkün kılan yapısal, yönetsel ve işlevsel bütünlüğü de temsil eden çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu çok yönlü yapı, iş hukuku açısından işçinin haklarının belirlenmesinde ve işverenin yükümlülüklerinin sınırlandırılmasında belirleyici rol oynamaktadır(Duman, 2020; Zincirlioğlu, 2018).

İş kazalarında işverenin hukuki sorumluluğu, sosyal güvenlik sistemi çerçevesinde hem kamu hem de özel hukuk hükümleriyle düzenlenmiştir. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu uyarınca, iş kazasına maruz kalan sigortalıya gerekli sağlık hizmetleri sunulmakta, geçici veya sürekli iş göremezlik hallerinde maddi güvence sağlanmaktadır. Kazanın ölümle sonuçlanması durumunda ise, hak sahiplerine gelir bağlanması öngörülmektedir.

Ancak bu yardımların kamu bütçesine getirdiği yük, kusurlu davranan işverene rücu edilebilmektedir. Kanunun 21. maddesi uyarınca, iş kazasının işverenin kasıtlı eyleminden veya iş sağlığı ve güvenliği kurallarına aykırı davranışından kaynaklanması halinde, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından yapılan ödemelerin tamamı, işverene yansıtılabilir. Bu düzenleme, işverenin “gözetme borcuna” aykırı davranışını esas alan bir kusur sorumluluğu rejimi getirmektedir. Öte yandan, işverenin iş kazasını bildirme yükümlülüğüne uymaması durumunda, kusur aranmasına gerek kalmadan işveren kusursuz sorumluluk esasına göre de yükümlü tutulabilir.

Bu bağlamda, öğretide hâkim olan görüşe göre, işverenin sigortalıyı koruma yükümlülüğünü ihmal etmesi durumunda, doğrudan kusur sorumluluğu doğmakta; iş kazasının meydana gelmesindeki kusur oranı, işverene rücu edilecek miktarın belirlenmesinde esas alınmaktadır. Sonuç olarak, işverenin sorumluluğu yalnızca iş kazasının gerçekleşmesini engelleyecek önlemleri almakla sınırlı değildir; aynı zamanda bu yükümlülüklerin ihlali halinde doğabilecek sosyal güvenlik giderlerini karşılamakla da doğrudan ilişkilidir(Ekiz, 2022; Güzel vd., 2024; Ledün Akdeniz, 2014).

3. OFİS ORTAMINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Bu bölümde, ofis ortamında iş sağlığı ve güvenliği açısından karşılaşılan riskler, ergonomik faktörler ve meslek hastalıkları detaylı biçimde ele alınmaktadır. Günümüzde iş gücünün önemli bir bölümü ofis ortamında çalışmaktadır. Ofislerde risk üretim alanlarına kıyasla daha düşük görülse de iş sağlığı ve güvenliği açısından göz ardı edilmemesi gereken çeşitli tehlikeler barındırmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) risk kavramını, “bir tehlikeli olayın meydana gelme olasılığı ile bu olayın çalışanların sağlığına veya güvenliğine vereceği zararın şiddetinin birleşimi” olarak tanımlamaktadır (ILO, 2001). Uygun olmayan çalışma koşullarının uzun dönemde çalışan sağlığını ve buna bağlı olarak kurumsal verimliliği de olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bu sebeple ofis ortamındaki iş sağlığı ve güvenliği risklerinin bütüncül olarak ele alınması önem arz etmektedir. Bu bölümde söz konusu riskler dört başlık altında incelenmiştir: psikososyal riskler, fiziksel riskler, çevresel riskler, ergonomik riskler.

3.1. Psikososyal Riskler

Ofis çalışanlarının karşılaştığı psikososyal riskler, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli faktörlerdendir. Bu riskler, çalışanın ruhsal durumu ile iş ortamı arasındaki etkileşimden doğan ve bireyin psikolojik ya da fiziksel sağlığını tehdit edebilecek nitelikteki unsurlar olarak tanımlanmaktadır (Kandemir, 2017). Özellikle iş güvencesizliği, yoğun iş yükü, uzun çalışma saatleri, düşük iş memnuniyeti, zaman baskısı ve işyeri içi olumsuz sosyal ilişkiler, ofis çalışanlarında ciddi düzeyde stres ve anksiyeteye yol açabilmektedir.

Bu durum, bireylerde depresyon, tükenmişlik sendromu, motivasyon kaybı, enerji eksikliği ve sosyal çekilme gibi sonuçlar doğurabilir. Tükenmişlik süreci ilerledikçe, bireyin işine karşı ilgisi azalmakta, üretkenliği düşmekte ve genel yaşam kalitesi olumsuz etkilenmektedir (Kandemir, 2017). Ayrıca, yetersiz sosyal destek, zayıf yönetim ve işyerindeki olumsuz

etkileşimler; çalışanlar arasında çatışmalara, iletişim sorunlarına ve işyeri uyumsuzluklarına neden olabilmektedir.

Bu psikolojik baskıların sadece bireysel değil, kurumsal düzeyde de olumsuz etkileri söz konusudur. İşyerinde yaşanan sürekli stres, çalışanlar arasında güven ortamının bozulmasına, ekip çalışmasının zayıflamasına ve genel çalışma barışının bozulmasına yol açabilir. Bu nedenle, psikososyal risklerin yalnızca bireysel sağlıkla sınırlı olmadığı, aynı zamanda işyeri performansını da doğrudan etkilediği unutulmamalıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre psikososyal riskler; işin organizasyonu, yönetimi, sosyal çevresi ile çalışanın yetkinlik ve ihtiyaçları arasındaki etkileşimden doğan ve fiziksel, psikolojik ya da sosyal zararlara yol açabilecek unsurlardır (Kocabaş vd., 2018). Bu çerçevede, işin sadece fiziksel koşulları değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik gereksinimlerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Çalışma ortamlarının tasarımında, bireylerin kişisel ve kültürel beklentilerine dayanan psikolojik ihtiyaçların dikkate alınması büyük önem taşır. Fiziksel koşullar kadar psikolojik faktörlerin de çalışan sağlığı üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Uygun biçimde düzenlenmiş bir ofis ortamı, çalışanın kendini güvende, değerli ve desteklenmiş hissetmesini sağlayarak hem psikolojik iyi oluşunu hem de iş verimliliğini artırır (Vischer, 2007). Sonuç olarak, ofis çalışanlarının maruz kaldığı psikososyal risklerin belirlenmesi ve önleyici stratejilerin geliştirilmesi, etkili bir iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Fiziksel risklerin yanında psikolojik risklerin de değerlendirilmesi, hem bireyin ruhsal bütünlüğünü koruma hem de işyerinde sürdürülebilir verimliliği sağlama açısından kritik önemdedir.

3.2. Fiziksel Riskler

Ofis ortamlarında çalışanların karşılaştığı fiziksel riskler, kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının temel nedenlerinden biridir. Bu riskler, çalışma ortamının yapısı ve işin gerektirdiği pozisyonlar doğrultusunda ortaya çıkar ve genellikle çalışanın bedensel konforunu ve sağlığını olumsuz etkiler. Özellikle

bilgisayar başında uzun süre hareketsiz kalmak, statik ve zorlayıcı duruşların devam etmesi, kas gerginliği ve ağrı riskini artırmaktadır (AlOmar vd., 2021; Eltayeb vd., 2009).

Ergonomik olmayan masa, sandalye ve ekipman kullanımı, çalışanın duruşunu olumsuz etkileyerek bel, boyun, omuz ve kol bölgelerinde çeşitli rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin, monitörün göz hizasının altında veya üstünde konumlandırılması, boynun gereksiz yere yukarı ya da aşağı eğilmesine yol açar ve kas-iskelet sistemi üzerinde ekstra yük oluşturur. Ayrıca, klavye ve fare gibi araçların sürekli tekrarlanan kullanımı, özellikle el bileği ve kol bölgelerinde zorlanmalara ve ağrılara zemin hazırlar (Eltayeb vd., 2009).

Fiziksel risklerin önlenmesi için, çalışma ortamının ergonomik prensiplere uygun şekilde düzenlenmesi büyük önem taşır. Çalışanların uygun masa ve sandalye yüksekliği kullanmaları, ekran konumlarının doğru ayarlanması ve çalışma sırasında düzenli aralıklarla hareket etmeleri önerilmektedir. Ayrıca, çalışanların fiziksel kapasitelerinin desteklenmesi amacıyla egzersiz programları ve bilinçlendirme eğitimleri de iş sağlığı ve güvenliği açısından fayda sağlar (Cabral vd., 2015). Sonuç olarak, fiziksel risk etmenlerinin kontrol altına alınması, sadece kas-iskelet sistemi hastalıklarının önlenmesi açısından değil, aynı zamanda çalışanların iş verimliliği ve genel yaşam kalitesinin artırılması bakımından da kritik öneme sahiptir.

3.3. Çevresel Riskler

Ofis ortamlarında çevresel faktörler, çalışanların sağlık ve güvenliğini doğrudan etkileyen önemli unsurlardır. Bu faktörler arasında aydınlatma, ısı, nem, hava kalitesi, gürültü ve kimyasal maddeler gibi unsurlar yer almaktadır. Aydınlatma düzeyinin yetersiz veya aşırı olması, görsel yorgunluğa ve baş ağrılarına neden olabilirken, uygun olmayan ısı ve nem seviyeleri çalışanların konsantrasyonunu olumsuz etkileyebilir ve stres düzeyinde artışa yol açabilir (Aktaş, 2018).

Gürültü kirliliği, ofislerde sıkça karşılaşılan bir diğer çevresel risk faktörüdür. Yüksek gürültü seviyeleri, çalışanların iletişim becerilerini azaltabilir, stres seviyelerini artırabilir ve genel iş verimliliğini düşürebilir (Demirci & Armağan, 2015).

Kimyasal maddeler ve havalandırma sistemlerinden yayılan zararlı bileşenler de ofis ortamlarında bulunan çevresel riskler arasında yer almaktadır. Yetersiz havalandırma sebebiyle bu maddelere uzun süreli maruziyet, solunum yolu rahatsızlıklarına ve diğer sağlık sorunlarına yol açabilir (Sağlam, 2019). Sonuç olarak, ofislerde çevresel risklerin yönetimi, çalışanların sağlığını korumak ve iş verimliliğini artırmak için kritik öneme sahiptir. Doğru aydınlatma seviyelerinin sağlanması, gürültü yalıtımının yapılması, etkili havalandırma sistemlerinin kurulması ve termal konforun gözetilmesi, çalışanların sağlığının korunmasında kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, ofis tasarımı ve düzenlemeleri sırasında çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Aktaş, 2018; Demirci & Armağan, 2015; Sağlam, 2019).

3.4. Ergonomik Riskler

Ofis ortamlarında ergonomik riskler, çalışanların fiziksel sağlığını doğrudan etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Uzun süreli oturma, yanlış oturma pozisyonları, uygun olmayan masa ve sandalye kullanımı gibi etmenler, kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına yol açabilmektedir (Günendi, 2015). Bu rahatsızlıklar, çalışanların iş verimliliğini düşürmekte ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Ekin vd., 2021; Yazı, 2020).

Yapılan bir çalışmada, ofis çalışanlarının çalışma postürleri, kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ve sağlıkla ilgili yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar, kötü çalışma postürlerinin bel ağrısı ve diğer kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Küçük vd., 2018; Ulu & Çakmak, 2009). Diğer bir araştırmada ise, ofis çalışanlarının çalışma ortamlarının ergonomik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışma, ofislerdeki masa, sandalye, bilgisayar ekipmanları ve çevresel faktörlerin

Çalışanların sağlık üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur (Tuysuz, 2024; Yazı, 2020).

Ergonomik risklerin azaltılması için, ofis ortamlarının düzenlenmesi ve çalışanlara ergonomi konusunda eğitimler verilmesi önerilmektedir. Bu sayede, kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının önlenmesi ve çalışanların yaşam kalitesinin artırılması mümkün olacaktır (Günendi, 2015; Yazı, 2020).

3.5. Ergonomi ve İş Sağlığı Güvenliği İlişkisi

İş sağlığı güvenliği (İSG) ve ergonomi, iş yerlerinde çalışanların sağlık, güvenlik ve verimliliğini artırmak amacıyla birbirini tamamlayan disiplinlerdir. İSG, alışanların iş kaynaklı risklerden korunmasını hedeflerken, ergonomi iş ortamının ve iş süreçlerinin insan özelliklerine uygun olarak düzenlenmesini sağlar. Bu iki alanın entegrasyonu, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını önlemede kritik bir rol oynar.

Ergonomik düzenlemeler, iş yerindeki fiziksel, zihinsel ve çevresel faktörlerin optimize edilmesiyle çalışanların iş performansını ve konforunu artırır. Meyve suyu üretim tesislerinde gerçekleştirilen bir araştırma, iş akışına yönelik ergonomik iyileştirmelerin iş sağlığı ve güvenliği risklerinin azaltılmasına anlamlı katkılar sağladığını ortaya koymuştur (Kelleci vd., 2022; Külekçi & Meral, 2023). Bu tür iyileştirmeler, tekrarlayan hareketler, uygunsuz duruşlar ve ağır yük kaldırma gibi risk faktörlerini minimize ederek iş kazası olasılığını düşürür. Ofis ortamlarında da ergonomik faktörlerin iş sağlığı ve güvenliği üzerindeki etkileri büyük önem taşır. Masa, koltuk, bilgisayar kullanımı gibi donanımların ergonomik standartlara uygunluğu, çalışanların kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarını önlemede etkilidir (Tuysuz, 2024). Ayrıca, alışma ortamının ışıklandırma, ısıtma-soğutma ve gürültü gibi çevresel koşullarının düzenlenmesi, çalışanların psikolojik ve fiziksel sağlığını destekleyerek iş güvenliği kültürünü güçlendirir.

Ergonomi ve İSG eğitimleri de çalışanların bilinçlendirilmesi ve algılarının geliştirilmesi açısından önemlidir. Meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılan bir

çalışmada, temel İSG eğitimlerinin öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği algısını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Kelleci vd., 2022). Eğitimler, hem ergonomik risklerin fark edilmesini sağlar hem de güvenli çalışma alışkanlıklarının benimsenmesini teşvik eder. Sonuç olarak, iş sağlığı güvenliği ile ergonomi arasındaki ilişki, iş yerlerinde risklerin etkili şekilde yönetilmesi ve çalışanların sağlıklı çalışma koşullarına sahip olması açısından vazgeçilmezdir. Ergonomik iyileştirmeler ve etkili İSG uygulamaları bir arada değerlendirildiğinde, iş kazaları ve meslek hastalıklarının azaltılması mümkün olur. Bu nedenle, iş yerlerinde hem ergonomik tasarımın hem de kapsamlı İSG programlarının entegre edilmesi gerekmektedir.

3.5.1.Ofis Çalışanlarında Meslek Hastalıkları

Ofis çalışanları, fiziksel ağır işlerden farklı olarak görünmeyen ancak etkileri uzun vadede ortaya çıkan sağlık sorunlarıyla karşı karşıyadır. Özellikle kas-iskelet sistemi hastalıkları (KİSH), psikolojik sorunlar, görme ve işitme problemleri, bu çalışanların meslek hastalıkları arasında öne çıkmaktadır. Bu hastalıklar hem bireysel yaşam kalitesini hem de iş performansını olumsuz etkileyerek iş sağlığı ve güvenliği açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

3.5.2.Kas-İskelet Sistemi Hastalıkları

Ofis çalışanlarında kas-iskelet sistemi hastalıkları, çağdaş iş yaşamının önemli sağlık sorunları arasında yer almakta ve özellikle uzun süreli oturma, yetersiz ergonomik düzenlemeler ve yanlış duruş alışkanlıkları temel risk faktörleri olarak öne çıkmaktadır. Bu hastalıklar, başta bel, boyun, sırt ve omuz bölgeleri olmak üzere çalışanların yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürmekte, aynı zamanda iş performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Ağar & Kızıltan, 2022).

Literatürde ergonomik risklerin sistematik olarak değerlendirilmesi ve uygun müdahalelerin geliştirilmesi, kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının azaltılmasında kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle düzenli aralarla desteklenen doğru oturma pozisyonlarının teşvik edilmesi ve ergonomik eğitim programlarının yaygınlaştırılması, hastalık

prevalansının azaltılmasına yönelik etkili stratejiler arasında yer almaktadır (Akın & Taşdemir, 2023).

Ayrıca, kas-iskelet sistemi hastalıklarının etiyolojisinde, uzun süreli ayakta kalma, tekrarlayan hareketler ve postür bozuklukları gibi diğer mesleki risk faktörlerinin de etkili olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, iş yerinde ergonomik risklerin kapsamlı biçimde analiz edilerek, önleyici stratejilerin sistematik şekilde uygulanması, çalışan sağlığının korunması açısından gereklidir (Medeni & Medeni, 2021).

3.5.3.Görme Problemleri

Ofis ortamında uzun süre bilgisayar ekranına maruz kalmak, çalışanlarda çeşitli göz rahatsızlıklarına yol açabilmektedir. En sık karşılaşılan durum, literatürde Bilgisayara Bağlı Görsel Sendrom (CVS) olarak tanımlanan, göz yorgunluğu, bulanık görme, baş ağrısı ve göz kuruluğu gibi semptomların bir arada görüldüğü klinik bir tablodur (Rosenfield, 2011). CVS'nin temel nedenleri arasında, ekran karşısında geçirilen sürenin uzunluğu, uygun olmayan aydınlatma koşulları, düşük ekran çözünürlüğü ve yanlış oturma pozisyonları yer almaktadır (Sheppard & Wolffsohn, 2018). Ayrıca, ofis çalışanlarının çoğu, ekran kullanımı sırasında göz kırpması sıklığının azalması nedeniyle gözyaşı buharlaşmasında artış yaşamakta ve bu durum, göz kuruluğunu daha da belirgin hale getirmektedir (Portello vd., 2012). Bu bağlamda, ergonomik düzenlemeler yapılması, ekran süresinin kontrollü hale getirilmesi ve düzenli göz egzersizlerinin teşvik edilmesi, göz sağlığını koruyucu önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

3.5.4.Psikolojik Problemler

Ofis ortamlarında yoğun bilişsel yük, zaman baskısı ve monoton iş yapıları, çalışanlarda çeşitli psikolojik sorunlara zemin hazırlamaktadır. Özellikle performans beklentilerinin yüksek olduğu kurumsal yapılarda, stres düzeyi artmakta ve bu durum anksiyete, tükenmişlik sendromu ve depresyon gibi ruh sağlığı problemlerine yol açabilmektedir (Leka vd., 2003). Bununla birlikte, sosyal destek eksikliği, rol belirsizliği ve iş-

özel yaşam dengesinin bozulması da psikolojik sorunları derinleştiren önemli etkenlerdendir (Schaufeli & Bakker, 2004). Ofis çalışanlarında sıklıkla görülen tükenmişlik sendromu, bireyin işle ilgili duygusal tükenme, kişisel başarıda azalma ve duyarsızlaşma gibi semptomlar yaşamasına neden olmaktadır (Maslach vd., 2001). Bu bağlamda, iş yerinde psikososyal risklerin azaltılmasına yönelik örgütsel düzenlemeler yapılması, çalışanların psikolojik iyilik hâlini destekleyen programların uygulanması ve yönetsel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, ofis çalışanlarının ruh sağlığını koruyucu temel yaklaşımlar arasında değerlendirilmektedir.

4. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE ERGOTERAPİNİN ÖNEMİ

Ergoterapist çalışma ortamı, ekipmanlar ve yapılan iş ile ilgili bazı değerlendirmeleri ve analizleri yaparak çevre düzenlemelerini, çalışanların egzersizlerini ve ekipmanların modifikasyonlarını planlar, çalışanlara eğitimler verir. Çalışma alanındaki risk faktörlerinin erken dönemde belirlenmesi ve bu faktörlere uygun çözümler sunulması, hem bireysel sağlık hem de kurumsal verimlilik açısından büyük önem taşır. Ergoterapistler, iş yerlerinde sadece semptomlara ve meydana gelen yaralanmaların, meslek hastalıklarının sonuçlarına müdahale etmekle kalmaz; aynı zamanda sorun oluşmadan önce koruyucu ve önleyici stratejiler geliştirerek sürdürülebilir bir çalışma düzeni oluşturulmasına katkı sağlar. Ofis ortamında meydana gelen küçük ölçekli kazalar genellikle göz ardı edilse de, uzun vadede hem çalışan sağlığını hem de iş sürecini olumsuz etkileyebilir. Ergoterapist, bu tür kazaların nedenlerini analiz ederek; örneğin masa altındaki kablolar, yanlış yerleştirilmiş ekipmanlar veya dar alan kullanımı gibi çevresel faktörlere yönelik düzenlemelerle riskleri minimize eder.

4.1. Ergoterapistin Ofis Ortamındaki Temel Rolü

Çalışma hayatının büyük bir bölümünün masa başında ve bilgisayar karşısında geçirilmesi, ofis ortamlarını kas-iskelet sistemi hastalıkları açısından riskli alanlar haline getirmiştir.

Ergoterapist, yalnızca bireysel sağlık sorunlarına müdahale eden bir meslek mensubu değil; aynı zamanda iş ortamlarını daha sağlıklı, güvenli ve verimli hale getirmek için sistematik analizler yapan, riskleri öngören ve önleyici çözümler geliştiren bir uzmandır. Ofis çalışanlarının maruz kaldığı ergonomik risklerin yanı sıra, masa başı çalışanlarda sıklıkla göz ardı edilen küçük ölçekli iş kazalarının da (kablolarla takılma, sandalye devrilmeleri, ani hareket sonucu gelişen zorlanmalar, kayma ve merdivenden düşme gibi) önlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılmasına yönelik yapılan değerlendirme çalışmaları ve çevresel uyarlamalar, ergoterapistin temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır.

4.2. Bireysel Çalışma Alanının Değerlendirilmesi

Ergoterapistler, çalışanlarla iş ortamında birlikte bulunarak gözlemler yapar. Bu gözlemler sonucunda çalışanların görevleri tanımlanır ve iş ile ilgili ihtiyaçları ile şikâyetleri analiz edilir. Bu aşamada, ergoterapist ergonomik prensipler ışığında, sandalye ve masa yüksekliği, masa düzeni (örneğin sık kullanılan dosya, kalem, zımba gibi malzemelerin konumu), monitörün yüksekliği ve konumu gibi parametreleri yapısal, kuvvetsel ve fonksiyonel antropometrik ölçümlerle değerlendirir (Gardner-Harbeck & Fisher, 2011; Sarsak, 2022). Doğru antropometrik verilerle yapılan değerlendirmeler, çalışma ortamının kişiye uygun şekilde düzenlenmesini sağlar. Bu sayede kötü postür, kas-iskelet sorunları ve iş kaynaklı yaralanma riskleri azaltılır, çalışanların konforu ve verimliliği artar.

4.3. İş Analizi ve Risk Değerlendirmesi

Ergoterapist, çalışanın günlük iş görevlerini adım adım analiz ederek tekrarlayan hareketler, statik duruşlar, yüksek dikkat gerektiren görevler ve psiko-sosyal stres faktörlerini tanımlar. Bu kapsamlı değerlendirme, yalnızca kas-iskelet sistemi üzerindeki riskleri değil, aynı zamanda olası iş kazalarını da önceden öngörmeye ve önlemeye katkı sağlar (Küçük vd., 2018; Tarakçı, 2016). Ayrıca, yapılan işin niteliği ve bu iş sırasında kullanılan vücut mekaniği detaylı biçimde incelenir.

Ergoterapist; çalışanlarla derinlemesine görüşmeler yapar, gözlem, antropometrik ölçümler ve düşey ip yöntemi gibi yöntemlerden yararlanarak postür analizini gerçekleştirir. Pinchmetre veya el dinamometresi ile kavrama gücü ölçülür; yorgunluk ve dayanıklılık düzeyleri değerlendirilir.

Yapısal antropometrik ölçümler, bireyin boy ve kol uzunluğu gibi fiziksel özelliklerini belirleyerek, masa, sandalye ve iş ekipmanlarının kişiye uygunluğunu sağlamada önemli rol oynar. Böylece kötü postür gelişimi ve zorlanma riskleri en aza indirilir. Kuvvetsel antropometrik ölçümler, çalışanların kas kuvvetini değerlendirerek, uzanma, ağırlık kaldırma ya da uzun süreli klavye kullanımı gibi görevleri daha güvenli ve etkili biçimde yerine getirmelerine olanak tanır. Fonksiyonel antropometrik ölçümler ise bireyin esneklik, denge ve hareket kapasitesini değerlendirerek; tekrarlayan hareketler, uzun süreli oturma, hareketsizlik ya da düşme riski gibi durumların yol açabileceği kas-iskelet sistemi bozukluklarının önüne geçmeyi hedefler(Ardahan & Simsek, 2016; Tarakçı, 2016; Zakir, 2018). Bunlara ek olarak, çalışanların göz yorgunluğu, gürültü, sıcaklık gibi çevresel faktörlere karşı duyarlılıkları da analiz edilerek, bütüncül bir risk değerlendirmesi tamamlanır.

4.4. Ortam ve Ekipman Modifikasyonları

Ergoterapist, çalışanın iş ortamında maksimum konfor, güvenlik ve verimlilik sağlamayı amaçlayarak çeşitli çevresel ve ekipman düzenlemeleri gerçekleştirir. Bu kapsamda; ayarlanabilir sandalye ve masa yüksekliği, uygun monitör konumu, yeterli aydınlatma, ayak desteği gibi unsurlar ergonomik ilkelere göre yeniden yapılandırılır (Küçük vd., 2018; Zakir, 2018). Klavye ve fare hizalaması, el bileğinin nötr pozisyonda kalmasını sağlayacak şekilde düzenlenir. Gerekli durumlarda bilek desteği, ayak dayama aparatı veya farklı destekleyici ekipmanlar önerilerek çalışma pozisyonu optimize edilir (Ağar & Kızıltan, 2022; Küçük vd., 2018).

Ayrıca, iş ortamında kullanılan mobilya, cihaz ve yardımcı ekipmanların bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanması sağlanır. Ergoterapist; çalışanların postüral konforunu artırmak, kas-iskelet sistemi üzerindeki zorlanmaları azaltmak ve iş

verimliliğini desteklemek amacıyla ergonomik donanımların (örneğin ayarlanabilir sandalye, ergonomik masa, destek aparatları) kullanımını teşvik eder.

4.5. Ergoterapistin Müdahale Stratejileri ve Eğitim Süreci

Ofis çalışanlarında sık karşılaşılan iş kazaları ve meslek hastalıkları, yalnızca fiziksel değil davranışsal düzeyde de önleyici yaklaşımlar gerektirmektedir. Ergoterapistler bu doğrultuda, çalışanlara verilen ergonomi eğitimiyle risk farkındalığını artırmayı; egzersiz programlarıyla ise fiziksel dayanıklılığı ve postüral kontrolü iyileştirmeyi hedefler. Müdahale sürecinin sürekliliği açısından geribildirim mekanizmaları da kritik rol oynar. Bu başlık altında, eğitim temelli yaklaşımların ve davranışsal değişim stratejilerinin nasıl yapılandırıldığı ele alınacaktır.

4.6. Çalışanlarda Ergonomi Eğitimi ve Egzersiz Önerileri

Ofis ortamında uzun süreler boyunca tekrarlayan hareketler, statik duruşlar ve yetersiz mola kullanımı gibi alışkanlıklar, çalışanlarda kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, duruş bozuklukları ve iş veriminde azalmaya neden olabilir. Ergoterapistler, bu risklerin önüne geçmek amacıyla bütüncül müdahale planları geliştirir ve bu planların temelini ergonomi eğitimi oluşturur. Ergonomi eğitimi, çalışanlara uygun oturma pozisyonları, monitör hizalaması, klavye-fare yerleşimi ve iş ortamının bireysel özelliklere göre düzenlenmesi gibi konularda farkındalık kazandırmayı hedefler (Karahan & Bayraktar, 2004).

Eğitim sürecine ek olarak, ergoterapistler tarafından hazırlanan egzersiz ve esneme programları da çalışanların fiziksel dayanıklılığını artırmak için uygulanır. Bu programlar, kas gerginliğini azaltmayı, dolaşımı desteklemeyi, duruş farkındalığını geliştirmeyi ve uzun süreli oturmanın yol açtığı biyomekanik stresi hafifletmeyi amaçlar. Egzersizler, genellikle kısa süreli ve kolay uygulanabilir şekilde tasarlanır (Andersen vd., 2010). Örnek egzersizler arasında şunlar yer alır:

- *Boyun Esnetme:* Başınızı yavaşça sağa ve sola eğerek her pozisyonda 10 saniye bekleyin. Bu hareket, boyun kaslarındaki gerginliği azaltır.
- *Omuz Rotasyonu:* Omuzlarınızı öne ve arkaya doğru dairesel hareketlerle 10 kez döndürün.
- *Bel Germe (Lumbar Stretch):* Sandalyede dik otururken ellerinizi belinizin arkasına koyup hafifçe öne doğru eğilin ve 10 saniye bekleyin.
- *El ve Bilek Egzersizleri:* Ellerinizi ileri uzatılmış haldeyken bileklerinizi yukarı-aşağı bükün, ardından parmaklarınızı açıp kapatın. 15 tekrar yapın.
- *Bacak Esnetme:* Sandalyede otururken bir bacağınızı uzatıp dizinizi düz tutarak ayak parmaklarını kendinize çekin ve her iki bacak için 15 saniye uygulayın.
- Yapılan sistematik bir incelemede belirtildiği üzere, iş yerinde ergonomik eğitim ve egzersiz müdahaleleri, kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının önlenmesinde etkili yöntemler arasında yer alır. Bu tür programların düzenli uygulanması, çalışanların hem fiziksel sağlığını hem de iş performansını olumlu yönde etkiler(Rivilis vd., 2008).

Sonuç olarak, ergonomi eğitimi ve egzersiz önerileri, ergoterapistin iş yerindeki koruyucu ve önleyici rolünün önemli bileşenlerindendir. Bu müdahaleler sayesinde meslek hastalıkları ve iş kazalarının oluşma riski azaltılırken, çalışanların sağlıklı ve sürdürülebilir bir iş yaşamı sürdürmeleri desteklenmiş olur.

4.7. İzleme ve Geribildirim Süreci

Ergoterapistler tarafından uygulanan ergonomi eğitimleri ve egzersiz programlarının etkili olabilmesi, yalnızca uygulamanın başlangıcına değil, sürecin izlenmesi ve geribildirim mekanizmalarının etkin şekilde yürütülmesine de bağlıdır. İzleme süreci, yapılan çevresel düzenlemelerin ve bireysel müdahalelerin çalışan üzerindeki etkilerini

değerlendirmeyi amaçlar. Bu değerlendirme; ağır düzeyinde azalma, fiziksel rahatlıkta artış, görev sırasında verimlilik ve genel memnuniyet gibi göstergeler üzerinden yapılabilir (Rivlis vd., 2008).

Geribildirim aşamasında, ergoterapist çalışanla düzenli görüşmeler gerçekleştirerek, müdahalenin etkinliğini birlikte değerlendirir. Elde edilen geri bildirimlere göre gerekirse iş istasyonu düzenlemeleri yeniden gözden geçirilir, egzersiz programları bireysel ihtiyaçlara göre güncellenir. Bu süreç, yalnızca mevcut durumun değerlendirilmesi değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir ergonomik alışkanlık geliştirilmesi açısından da kritik bir rol oynar.

Örneğin, Rivlis ve arkadaşlarının (2008) yürüttüğü bir çalışmada, uygulanan ergonomik müdahaleler sonrasında katılımcıların %86'sı kas-iskelet sistemi şikayetlerinde belirgin azalma bildirmiştir. Bu bulgu, izleme ve geribildirim süreçlerinin, ergonomi temelli müdahalelerin başarısını artırmada önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

İş sağlığı ve güvenliği, sadece fiziksel tehlikelerin önlenmesiyle sınırlı olmayan; çalışanların ruhsal, sosyal ve çevresel bütünlüğünü de gözeten çok boyutlu bir kavramdır. Bu çalışmada, sağlık ve güvenlik kavramlarının genel çerçevesi çizilmiş; iş sağlığı ve güvenliğinin hukuki altyapısı, tarihsel gelişimi ve ofis ortamlarında karşılaşılan risk türleri detaylı biçimde ele alınmıştır.

Modern iş yaşamında çalışanların önemli bir bölümü ofis ortamlarında görev yapmaktadır. Genellikle “daha az riskli” olarak değerlendirilen bu çalışma alanlarında dahi ergonomik, fiziksel, çevresel ve psikososyal birçok tehlike söz konusudur. Uygun olmayan çalışma koşulları, zamanla hem bireysel sağlığı hem de kurumsal verimliliği olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, görme problemleri ve psikolojik sorunlar gibi meslek hastalıkları, ofis çalışanları

açısından dikkate değer bir risk grubunu oluşturmaktadır (Sarsak, 2022).

İş sağlığı ve güvenliğinin yalnızca yasal bir yükümlülük değil; aynı zamanda etik bir sorumluluk ve sürdürülebilir işyeri kültürünün temel yapı taşı olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, ofis ortamlarının ergonomik prensiplere uygun şekilde düzenlenmesi, çalışanlara yönelik bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, hem bireysel sağlık açısından hem de toplumsal refah açısından büyük önem taşımaktadır. Ergoterapistlerin, iş ortamlarındaki riskleri değerlendirerek çevresel düzenlemeler yapması ve çalışanların ergonomik farkındalığını artırması, meslek hastalıkları ve iş kazalarının önlenmesinde kritik rol oynar (Gardner-Harbeck & Fisher, 2011; Tarakçı, 2016).

Sonuç olarak, ofis ortamında çalışan bireylerin sağlığını ve güvenliğini tehdit eden çok boyutlu riskler, yalnızca fiziksel değil; psikososyal, çevresel ve ergonomik faktörleri de içermektedir. Ergoterapistler tarafından uygulanan bireysel çalışma alanı değerlendirmeleri, iş analizi, risk belirleme ve eğitim süreçleri, çalışanların sağlığının korunmasında etkin yöntemlerdir. Bu risklerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi, sadece çalışanların bireysel refahını değil, aynı zamanda kurumsal verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından da kritik önemdedir. Etkin bir iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi, düzenli risk analizleri, çalışan eğitimi ve ergonomik düzenlemelerle desteklenmeli; bu sayede meslek hastalıkları ve iş kazalarının önüne geçilerek daha sağlıklı bir çalışma kültürü inşa edilmelidir (Andersen vd., 2010; Rivilis vd., 2008).

KAYNAKÇA

- Ağar, A., & Kızıltan, B. (2022). Ofis Çalışanlarında Kas İskelet Sistemi Sorunları ve Ergonomi. *OHS ACADEMY*, 5(1), Article 1. <https://doi.org/10.38213/ohsacademy.1061032>
- Akın, G. C., & Taşdemir, D. Ç. (2023). Sürdürülebilir İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetimi Perspektifinden Ofis Çalışanlarının Mesleki Kaynaklı Yaşadıkları Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıkları ve Çalışma Ortamı, Vücut Uygunluğu, Dinlenme Molaları ve Ağrıdan Yakınma Durumları İlişkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20, Article 20. <https://doi.org/10.38079/igusabder.1271913>
- Aktaş, E. (2018). *Ofislerde sıklıkla karşılaşılan iş kazaları karşılaşılabilecek riskler ve risk analizi* [İstanbul Esenyurt Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=fS4sqEZr79C_n60Rk6MjFWpAuiFkmwPFEH0tkp5xiee4eziYbxvTkWAKMGp0Yu7m
- AlOmar, R. S., AlShamlan, N. A., Alawashiz, S., Badawood, Y., Ghwoidi, B. A., & Abugad, H. (2021). Musculoskeletal symptoms and their associated risk factors among Saudi office workers: A cross-sectional study. *BMC Musculoskeletal Disorders*, 22(1), 763. <https://doi.org/10.1186/s12891-021-04652-4>
- Baylis, J. (2008). The Concept of Security in International Relations. İçinde H. G. Brauch, Ü. O. Spring, C. Mesjasz, J. Grin, P. Dunay, N. C. Behera, B. Chourou, P. Kameri-Mbote, & P. H. Liotta (Ed.), *Globalization and Environmental Challenges* (C. 3, ss. 495-502). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-75977-5_37
- Büyükdere, Ö. Ö. (2019). 100.Yılında Uluslararası Çalışma Örgütü: Değişen Koşullarda Politika Tercihleri ve Yönelimler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, Article 77. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0015>

- Cabral, T. I., Pereira da Silva, L. G., Tudella, E., & Simões Martinez, C. M. (2015). Motor development and sensory processing: A comparative study between preterm and term infants. *Research in Developmental Disabilities*, 36C, 102-107. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.09.018>
- Çakır, M. (2022). Güvenliğin Dönüşümü ve Ulusal Güvenlik. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 3(2), Article 2. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dsd/issue/73575/1208019>
- Demirci, K., & Armağan, K. (2015). Bürolarda Fiziksel Ortamın Düzenlenmesi Ve Olumsuz Çevresel Faktörlerin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, Article 7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4749/65229>
- Duman, B. (2020). 4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde İş Sözleşmesinin Feshinde İşçinin Savunmasının Alınması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), Article 1. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.653672>
- Ekin, E., Özçelik, M. U., & Özcan, N. A. (2021). Bir kamu kurumundaki çalışanların ofis ortamındaki koşullarının ergonomi riskleri yönünden incelenmesi. *Journal of Turkish Operations Management*, 5(2), Article 2. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jtom/issue/67597/884103>
- Ekiz, S. Ö. (2022). Türk İş Hukukunda Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinde Müteselsil Sorumluluk. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 52, Article 52. <https://doi.org/10.54049/taad.1183592>
- Eltayeb, S., Staal, J. B., Hassan, A., & de Bie, R. A. (2009). Work Related Risk Factors for Neck, Shoulder and Arms Complaints: A Cohort Study Among Dutch Computer Office Workers. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 19(4), 315-322. <https://doi.org/10.1007/s10926-009-9196-x>
- Eraslan, E., & Cansaran, C. (2020). İş Sağlığı Ve Güvenliği Algısının Değerlendirilmesi. *Journal of Turkish*

- Operations Management*, 4(1), Article 1.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jtom/issue/56013/566018>
- Günendi, G. (2015). *Ofis çalışanlarında postür egzersizleriyle birlikte verilen ergonomik düzenlemenin ağrı ve yaşam kalitesine etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Güzel, A., Okur, A. R., & Caniklioglu, N. (2024). *Sosyal Güvenlik Hukuku* (Yenilenmiş 20.baskı). Beta Yayıncılık. <https://www.betayayincilik.com/sosyal-guvenlik-hukuku-p-35483675>
- ILO. (2001). *ILO Guidelines for Health and Safety Management Systems*.
<https://www.elcosh.org/document/3629/d001184/ilo-guidelines-for-health-and-safety-management-systems-2001.html>
- Kandemir, M. (2017). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Boyutuyla Psikososyal Riskler—Legal Yayınevi*. Legal Yayınları. <https://legal.com.tr/urun/is-hukuku-ve-sosyal-guvenlik-hukuku-boyutuyla-psikososyal-riskler/367864>
- Kelleci, S. Ç., Akalp, H. G., Saklangıç, U., & Taşcı, H. (2022). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Temel İşg Eğitimlerinin İşg Algısı Oluşturulmasına Etkisi: Bir Üniversite Örneği. *Ergonomi*, 5(3), Article 3. <https://doi.org/10.33439/ergonomi.1152854>
- Kocabaş, F., Aydın, U., Özgüler, V. C., İlhan, M. N., Demirkaya, S., Ak, N., & Özbaş, C. (2018). Çalışma Ortamında Psikososyal Risk Etmenlerinin İş Kazası, Meslek Hastalıkları Ve İşle İlgili Hastalıklarla İlişkisi. *Sosyal Güvence*, 14, Article 14. <https://doi.org/10.21441/sguz.2018.68>
- Krahn, G. L., Robinson, A., Murray, A. J., Havercamp, S. M., Havercamp, S., Andridge, R., Arnold, L. E., Barnhill, J., Bodle, S., Boerner, E., Bonardi, A., Bourne, M. L., Brown, C., Buck, A., Burkett, S., Chapman, R., Cobranchi, C., Cole, C., Davies, D., ... Witwer, A.

- (2021). It's time to reconsider how we define health: Perspective from disability and chronic condition. *Disability and Health Journal*, 14(4), 101129. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2021.101129>
- Küçük, F., Düzenli Öztürk, S., Şenol, H., & Özkeskin, M. (2018). Ofis Çalışanlarında Çalışma Postürü, Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıkları, Bel Ağrısına Bağlı Özürüllük Düzeyi ve Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesinin İncelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 6(2), 135-144. <https://doi.org/10.30720/ered.463658>
- Külekçi, G., & Meral, T. (2023). Meyve Suyu Fabrikalarında İş Akışlarının İş Sağlığı, İşçi Güvenliği ve Ergonomi Açısından İncelenmesi. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, 10(31), Article 31. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10444484>
- Ledün Akdeniz, A. (2014). *İşverenin İş Kazası Ve Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan Sorumluluğunun Niteliği* (2). <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/221989/isveren-is-kazasi-ve-meslek-hastaligidan-dogan-zararlardan-sorumlulugunun-niteligi>
- Leka, S., Griffiths, A., Cox, T., & Team, W. H. O. O. and E. H. (2003). *Work organisation and stress: Systematic problem approaches for employers, managers and trade union representatives*. World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/42625>
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(Volume 52, 2001), 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Medeni, V., & Medeni, İ. (2021). Ankara'daki Bir Hastanenin Çalışanlarında İşe Bağlı Kas-İskelet Sistemi Sorunları ve İlişkili Faktörler. *Journal of Ankara University Faculty of Medicine*. <https://doi.org/10.4274/atfm.galenos.2021.97720>

- Nurdoğan, A. K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün(UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(4), Article 4. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuiibfaidd/issue/41892/471291>
- Portello, J. K., Rosenfield, M., Bababekova, Y., Estrada, J. M., & Leon, A. (2012). Computer-related visual symptoms in office workers. *Ophthalmic & Physiological Optics: The Journal of the British College of Ophthalmic Opticians (Optometrists)*, 32(5), 375-382. <https://doi.org/10.1111/j.1475-1313.2012.00925.x>
- Rosenfield, M. (2011). Computer vision syndrome: A review of ocular causes and potential treatments. *Ophthalmic & Physiological Optics: The Journal of the British College of Ophthalmic Opticians (Optometrists)*, 31(5), 502-515. <https://doi.org/10.1111/j.1475-1313.2011.00834.x>
- Sağlam, O. (2019). *Ofis tasarımında çevresel faktörler* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Işık Üniversitesi]. <https://hdl.handle.net/11729/2162>
- Sancak, K. (2013). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar Ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 123-134.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>
- Sheppard, A. L., & Wolffsohn, J. S. (2018). Digital eye strain: Prevalence, measurement and amelioration. *BMJ Open Ophthalmology*, 3(1). <https://doi.org/10.1136/bmjophth-2018-000146>
- T.C Cumhurbaşkanlığı. (2012, Haziran 30). *T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

- Tuysuz, M. (2024). Ofislerde Ergonomik Faktörlerin İş Sağlığı Ve Güvenliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 8(1), Article 1. <https://doi.org/10.55243/ihssr.1451782>
- Ulu, N., & Çakmak, Z. A. (2009). Ergonomik Açıdan İş Yaşamında Çalışma Postürünün Bel Ağrısı ile İlişkisi. *Türkiye Klinikleri Nöroloji Dergisi*, 4(1), 7-18. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-ergonomik-acidan-s-yasaminda-calisma-posturunun-bel-agrisi-ile-liskisi-54268.html>
- Vischer, J. (2007). The effects of the physical environment on job performance: Towards a theoretical model of workspace stress. *Stress and Health*, 23, 175-184. <https://doi.org/10.1002/smi.1134>
- World Health Organization. (2024, Nisan 4). *Occupational health*. <https://www.who.int/health-topics/occupational-health>
- Yazı, S. (2020). *Ofis çalışanlarında ergonominin yaşam kalitesine etkisi üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Esenyurt Üniversitesi.
- Zincirlioğlu, C. A. (2018). İş Hukukunda İşyeri Ve İşletme Kavramlarının Önemi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 34, Article 34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/52648/693645>

SATIN ALMA KARAR SÜRECİ, AŞAMALARI VE İNTERNET¹

Esra AKSAY²

1. GİRİŞ

Pazarlama iletişimi alanında iletişim, reklamcılık, pazarlama ve halkla ilişkiler üzerine yapılan çalışmaların şekillenmesinde tüketicinin satın alma karar süreci oldukça önem taşımaktadır. Tüketici davranışlarını anlayabilmek için tüketicilerin satın alma sürecini kavrayabilmek gerekmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda markaların tüketiciye yönelik pazarlama iletişimi çalışmalarını şekillendirmesi doğru olacaktır.

Geleneksel pazarlama iletişimi kavramları bir yana artık bu kavramları internet ile bir arada açıklamak gerekmektedir. Günümüzde her bir kavramın internet ile entegre olarak karşımıza çıktığı bu günlerde, iletişim çalışmalarını internet bilgileri ışında ile güncellemek ve uygulamak yapılan çalışmalarının verimini şüphesiz ki yüksek oranda arttıracaktır. Bu çalışmada satın alma nedir, satın alma karar süreci ve satın alma aşamaları detaylı olarak açıklanacaktır. Aynı zamanda bilgi iletişim teknolojilerinin geldiği önemli nokta ile bu aşamaları ve bu kavramları internet ortamı ile örneklendirmek çalışmanın içeriğini zenginleştirecektir.

¹ Bu kitap bölümü araştırmacının “Satın Alma Karar Sürecinde Dijital Referans Grupları: Instagram Anneleri ve Takipçilerine Yönelik Bir Analiz” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, esraaksay@outlook.com.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-9732-0072

2. SATIN ALMA DAVRANIŞI

Günümüzde tüketici davranışlarını anlayabilmek için satın alma karar sürecini irdelemek ve markalar açısından satın alma karar sürecine yönelik bir çalışma oluşturmak gerekmektedir. Satın alma davranışı, tüketicinin karar aşamasını oluşturan bazı faktörleri kapsamaktadır. Bu faktörler tüketicinin satın alma davranışının ortaya çıkmasını ve satın alma davranışının olumlu ya da olumsuz bir şekilde sonlanmasını etkilemektedir.

Tüketici satın alma davranışı, nihai tüketicinin satın alma davranışını ifade etmekte ve bireyin hangi tercihlerde bulunduğu, karar verme sürecinde tüketiciyi etkileyen birçok faktör ve özelliklerle ilgili durumları içermektedir. Bu faktörler ve özellikler, bireyin alışveriş alışkanlıkları, satın alma davranışları, tercih ettiği markalar veya sadık olduğu perakendeciler gibi konularda davranışlarını ve tercihlerini etkilemektedir (Orji vd, 2017: 7). Başka bir tanıma göre tüketicinin satın alma davranışı açısından karar verme sonuca ulaşmak için seçenekler arasından bir tercih yapılmasıdır. Yapılan tanımlamaya göre karar verme kavramı ile ilgili şunlar söylenebilmektedir (Demiral, 2021: 5);

- Karar verirken en az iki seçenek bulunmalı ve tüketiciler bunlardan birini tercih etmelidir.
- Karar vermede amaç en iyi alternatifi seçmek ya da en iyi sonuca ulaşmaktır.
- Karar verirken taktik, strateji ve kişinin kendi kriterleri gibi unsurlar etkili olmaktadır.
- Karar verme bir süreçtir.

Tüketicilerin ön planda olduğu günümüzün pazarlama anlayışında markaların asıl amacı, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak ve pazarda uzun vadede varlıklarını devam ettirmektir. Bu süreklilik ise ancak tüketici satın alma karar

sürecinin ve bu sürece etki eden faktörlerin bilinmesi ile mümkün olmaktadır. Karara etkili olan kişisel faktörlerden birisi ise yaşam tarzlarıdır. Yaşam tarzları ise tüketicilerin faaliyetleri, ilgileri, fikirleri, satın alma amacı ve isteklerini kapsamaktadır. Aynı kültürde büyümüş, aynı yaş ve aynı mesleğe sahip bireylerin satın alma davranışlarının farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise bireylerin sahip oldukları değerleri, geçmişteki deneyimleri, duyguları, kişilikleri ve sosyal sınıfları gibi içsel ve dışsal çeşitli faktörlerden etkilenen yaşam tarzlarının farklı olmasıdır (Erçiş vd., 2007: 281).

Satın alma karar sürecinin altında yatan sebeplerin araştırılması markalar açısından stratejik hamlelerde bulunmalarına katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin her bir alt başlığı ayrı önem taşımaktadır ve tüketici davranışını etkilemektedir. Buna örnek vermek gerekirse; kişinin ait olduğu kültür hatta alt kültüre göre oluşturulan bir reklam mesajı ancak tüketici üzerinde etkili olabilmekte hatta belirli kültür unsurları kullanılırsa beklenenden daha fazla bile etkili olabilmektedir.

Her birey, bir tüketici rolü üstlenmekte ve her gün birçok satın alma kararı almaktadır. Kişisel satın alma kararlarını etkileyen şeyin bir sorun/ihtiyaç mı yoksa düşünceyle planlanmış bir profesyonel pazarlama kampanyası mı olduğunu anlamak önemlidir. Bunun yanı sıra, bir pazarlamacı perspektifinden, bu konuyu bilmek, müşterilere etkili bir şekilde hitap etmek, bir şirketin ürün ve hizmetlerini geliştirmek ve müşterilerin söz konusu ürünleri rakiplerin ürünleriyle karşılaştırmasını anlamak açısından değerlidir. Tüm bunlar, değer ve müşteri memnuniyeti sağlamak, rekabet avantajı yaratmak ve şirketin değerini artırmak sonucunu doğurmaktadır (Stankevich, 2017: 7). Tüketici karar süreci ve dolayısıyla pazarlama stratejileri ve tekniklerini etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Smyczek, 2012: 29);

- Ürün özellikleri.
- Pazarın türü ve özellikleri.
- Ürünün yaşam döngüsündeki aşaması.
- Pazarın segmentasyon derecesi.
- Rakip sayısı.
- Müşteri sayısı ve coğrafi dağılımları.
- Ekonomik durum ve diğer çevresel faktörler.
- Motivasyon, risk algısı, tutumlar, kişilik, yetenek, bilgi, demografik ve durumsal gibi bireysel psikolojik faktörler.
- Satın alma karar süreci açısından roller ve aile etkileri, referans grupları, sosyal sınıflar, kültür ve alt kültür gibi sosyal faktörler.
- Karar verme süreci (KVS) ve satın alma sürecindeki karar alma derecesi, genişletilmiş ve sınırlı problem çözme, rutin cevaplı alışveriş, ani alışveriş ve satın alma sürecine katılım derecesi.
- Karar verme birimindeki karar alma süreci.

Tüketicilerin satın alma karar sürecini etkileyen faktörler ve sürecin işleyişine yönelik yapılan araştırmalardan birinde Ünal ve Erciş'in elde ettikleri sonuçlara göre gençlerin satın alma tarzlarını oluşturan altı faktör tespit edilmiştir. Bu faktörler; marka bilinci, çeşit karmaşası, son moda odaklılık, alışkın olmak, mükemmeliyetçilik ve fiyat bilinci olarak tanımlanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, genç tüketicilerin karar vermelerinde isim olarak tanınmış markaların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu markalar çok reklamı yapılan ve pahalı markalar olarak tercih edilmektedir. Fiyatı yüksek olan ürünün kalitesinin de iyi olacağına inanılmaktadır. Gençlerin alacakları ürünlerden

beklentileri oldukça yüksek olup, kaliteli ürün bulmak için özellikle çaba sarf etmektedirler. Ayrıca görsel olarak güzel görünen mağazalardan alışveriş yapmayı tercih etmektedirler. Gençlere yönelik yapılan çalışmalarda büyük alışveriş merkezleri bu kuşağın yaşam tarzının bir parçası olarak gösterilmektedir. Beğendikleri marka ve ürünleri bulmaları halinde ise, bu ürün/markaya karşı marka sadakati oluşturmakta ve sürekli o ürün/markayı tercih etmektedirler. Aynı zamanda trend olan ürün/markaları tercih etmektedirler. Bu kişiler modaya uygun tarzlarının olmasına önem vermekte ve alışılmıştan farklı ürün görünce satın almaktadırlar (Ünal ve Erciş, 2007: 333). Bu durumda gençler için göze güzel gözüken bir alışveriş merkezi, trend olan ürün/marka tercihi, marka sadakatinin oluşması ve farklı bir stile sahip olmak önem taşımaktadır. Markaların gençlere yönelik çalışmalarında bu detayları dikkate alması markalar için iyi bir stratejiye ulaşmayı sağlayabilmektedir. Örneğin; bir alışveriş merkezinin gençlere yönelik düzenlenmesi, markaların trend olan ürünler üzerine üretim ve reklam çalışması gerçekleştirmesi, marka sadakati oluşturmaları için müşteri memnuniyetine önem verilmesi ve gençlerin beğenebileceği farklı tarzda ürün yelpazesine sahip olunması gibi çalışmalar ile zenginleştirilebilmektedir.

Satın alma ile ilgili yapılan başka bir araştırmanın bulgularına göre ise; ‘‘Kadınların satın alma rolleri ve karar verme yetenekleri, aile tipi, eğitim düzeyi, yaş, meslek ve gelir seviyelerinden etkilenmektedir. Ortak aile yapısında yaşayan kadınlar, satın alma kararlarının kayınvalide ve kayınpeder üzerinde bırakacağı izlenimle daha fazla ilgilenmektedirler. Bu endişe, kayınvalide ve kayınpederin özellikle eşlerden daha yüksek bir öneme sahip olduğu sosyal ve kültürel yapıyı yansıtmaktadır. Kadınların yaşı, satın alma kararları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Kadınların yaşının artmasıyla satın alma kararlarına olan güven ve inançları da artmaktadır. Eğitim,

kadınların satın alma karar verme yeteneklerini geliştirmektedir. Daha yüksek eğitim düzeyi, onları satın alma kararlarında özgür ve kendine güvenli hale getirmektedir. Meslek sahibi kadınların satın alma kararlarında daha özgür ve rahat oldukları bulunmuştur. Bu kişiler hem aile içinde hem de sosyal çevrelerinde diğer insanların satın alma kararları hakkındaki düşüncelerine çok fazla önem vermemektedirler. Ev hanımları ve kendi işinde çalışan kadınlar ise aile içinde ve sosyal çevrelerde diğer insanların görüşlerine oldukça duyarlıdırlar. Profesyonel olarak çalışan kadınlar aldıkları kararlarda daha özgüvenli, dışa dönük ve kendilerine güvenmektedirler. Diğer yandan ev hanımları ve kendi işinde çalışan kadınlar, eşlerine ve diğer aile üyelerine daha fazla bağımlıdır ve bağımsız kararlar almada güven eksikliği yaşamaktadırlar. Aile gelir düzeyi de kadınların satın alma kararları hakkındaki diğer insanların hissiyatını nasıl algıladıklarını etkilemektedir. Yüksek gelir düzeyine sahip kadınlar daha özgüvenli olup, toplumsal normlar hakkında daha az endişeli olurlar ve dolayısıyla satın alma kararlarıyla ilgili diğerlerinin hissettiklerini önemsemezler. Düşük gelir grupları arasında, satın alma daha temel ürün kategorisinde gerçekleşir ve bu nedenle diğerlerinin satın alma kararları hakkında algıladığı yanılsama çok önemli değildir. Ancak orta üst gelir grubu, toplumsal merdiveni tırmanmayı daha fazla önemser ve dolayısıyla satın aldıkları markalar ve dayanıklı ürünler hakkında diğerlerinin ne düşündüğüne önem vermektedirler.” (Juyal ve Singh, 2009: 20).

Bu araştırma bulgularına göre bir marka stratejisi oluşturulurken hedef kitledeki kişinin hayattaki rolünün ne kadar önem taşıdığı görülmektedir. Bu araştırma kapsamında değerlendirmek gerekirse hedef kitledeki kadının çalışması veya çalışmaması, iyi veya orta bir gelire sahip olması satın alma davranışının ne kadar özgür bir karar olacağını veya olamayacağını göstermektedir. Bu durumda markanın ürün

çeşidine göre bir ev hanımına seslenen, gündüz kuşağında pazarlama iletişimi çalışması olan bir reklam mesajı ise ona göre bir mesaj stratejisi geliştirilmelidir. Tam tersi olarak çalışan, kendi parasını kazanan ve iyi bir gelir seviyesine sahip bir hedef kitle için ise lüks marka tercihleri, bu markalara uygun mecralarda hedef kitleye ulaşılabilir. Bu durumda markaların hedef kitlenin sahip olduğu farkları detaylı bir şekilde ortaya koyup ürün, hizmet, reklam mesajı, stratejisi, mecra seçimi gibi pazarlama iletişimi çalışmalarını kapsayan unsurları belirli stratejiler doğrultusunda şekillendirmesi gerekmektedir.

3. SATIN ALMA KARAR SÜRECİNİ OLUŞTURAN AŞAMALAR

Satın alma karar süreci ve tüketici davranışları birbirleri ile bağlantılı kavramlardır. Tüketici davranışlarını daha iyi anlayabilmek için satın alma karar sürecinin aşamalarını incelemek gerekmektedir.

Tüketici davranışı, bir tüketicinin çeşitli ürünleri satın alma kararı alırken izlediği yol ile ilgilenen bir yönetim alanı olarak ortaya çıkmıştır. İki veya daha fazla alternatif seçenek arasından bir eylemi seçme işlemi "karar" olarak adlandırılmaktadır. Tüketici satın alma kararı", mevcut alternatif seçenekler arasından malları satın alma kararını içermektedir. Tüketicinin karşısına çıkan çeşitli seçenekler beş ana karar türüne ayrılabilir. Bunlar ne alınacağı ne kadar alınacağı, nereden alınacağı, ne zaman alınacağı ve nasıl alınacağı ile ilgilidir. Satın alma kararlarını etkileyen kişiler başlatıcı, etkileyici, karar verici, alıcı ve kullanıcılar olarak sınıflandırılabilir. Bunun yanı sıra değişen yaşam tarzları bağlamında tüketici tercihleri değişmektedir ve giderek daha çeşitlenmektedir. Tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanması, mevcut alternatifler, ürün ve marka

seçenekleri ve tüketicilerin satın alma sonrası davranışları, etkili bir pazarlama stratejisi için incelenmelidir (Dani, 2013: 48).

Satın alma karar sürecini tanımlamak gerekirse, süreç satın alma kararından önce başlamaktadır ve karar verildikten sonra hatta satın alımdan sonra da devam etmektedir. İlk aşamada tüketici, içsel ve dışsal uyarıcıların etkisiyle beraber bir ürün veya hizmete ihtiyacı olduğunu hissetmektedir. Bu ihtiyacını karşılamak için mevcut bulunduğu durumda olumlu yönde bir değişikliğe sebep olması için ürün/ hizmet alternatiflerini belirlemeye başlamaktadır. Belirlediği alternatifleri önce değerlendirir sonrasında satın almak istediği ürünü/hizmeti belirler ve satın alma aşamasını geçmek için harekete geçer. Ancak satın alma esnasında mağazanın fiziksel şartları, ürünün stokta olmaması, satış görevlisinin olumlu veya olumsuz yaklaşımı gibi etkilerle, belirlediği üründen/hizmetten farklı bir ürün de satın alabilmektedir. Son aşama ise değerlendirme aşamasıdır ve bu aşamada tüketici satın aldığı üründen veya hizmetten tatmin olur ya da tatmin olmaz.

Tüketici davranışlarında dolayısıyla da satın alma karar sürecinde belirleyici olan önemli bir faktör olarak yaşam tarzı, bireyin zaman ve para harcama yöntemindeki önemli bir faktörü oluşturmaktadır. Bireyler, sahip oldukları yaşam tarzı ile geçmiş deneyimlerinden, demografik özelliklerinden, inanç ve tutumlarından, kişiliklerinden etkilenmektedirler. Ayrıca aynı gelir ve eğitim düzeyine sahip kişiler hatta aynı kültürde yetişmiş kişiler bile farklı yaşam tarzına sahip olabilmektedirler. Aslında tüketici davranışı satın alma öncesi, satın alma anı ve satın alma sonrası olmak üzere üç aşamalı bir süreci kapsamaktadır. Satın alma karar süreci olarak adlandırılan bu süreç beş aşamadan oluşmaktadır: ihtiyacın ortaya çıkması, alternatiflerin belirlenmesi, alternatiflerin değerlendirilmesi, satın alma kararı ve satın alma sonrası davranış (Erçiş vd., 2007, 282 – 283). Bu aşamaları literatürde farklı tanımlamalarla görmek mümkündür

ancak temelde anlamları aynıdır. Her biri ayrı olarak değerlendirildiğinde aynı amacı içermektedir. Örneğin; farklı bir çalışmada ise satın alma karar süreci aşağıdaki şekilde belirtilen aşamalar bağlamında sıralanmıştır (Stankevich, 2017: 11);

- İhtiyacın fark edilmesi: Arzulanan ihtiyacın oluşturulması, yeni ürünlerle ilgili bilgiler, motifler.
- Bilginin araştırılması: Bilginin ulaşılabilirliği, reklamlar, bir önceki tecrübe, tavsiyeler.
- Alternatiflerin değerlendirilmesi: En iyi anlaşmanın özellikleri.
- Satın alma: Nerede, ne zaman ve nasıl satın alınacak.
- Satın alma sonrası: Beklentilere uyumsuzluk, aktivitelerin takibi.

Kişiler yaşamları boyunca çok fazla sayıda karar almaktadırlar. Bu kararların bazıları üzerinde fazla düşünülmeden alınan kararlar, bazıları ise yoğun bir karar alma süreci sonucunda alınan kararlar olabilmektedir. Bu kararlar aynı zamanda risk oranı ile de alakalı olabilmektedir. Kişinin aldığı yüksek risk veya düşük risk satın alma karar sürecini etkilemektedir. Karar alma süreci tüketici davranışı kapsamında incelendiğinde günlük hayatta alınan kararlara paralel olarak satın alma karar süreci de bazen hızlı ve kolay, bazen uzun süreli ve karmaşık bir süreç olarak gerçekleşebilmektedir. Bu sürecin incelenmesi için bazı aşamalar belirlenmiştir. Smyczek'in yaptığı bir çalışmada beş aşamalı tüketici karar aşaması şema ile şu şekilde gösterilmiştir (Smyczek, 2012: 18):

Şekil 1. Aşamalı Tüketici Karar Aşamaları

Kaynak: Smyczek, S. (2012). Consumer behavior on international market. Wydawnictwo Placet.

Satın alma karar süreci pazarlamacılar tarafından az öncede bahsedildiği gibi beş aşamalı bir süreç olarak tanımlanmıştır. Bunlar problemin tanımlanması veya ihtiyacın belirlenmesi, bilgi arama, alternatiflerin bulunması ve değerlendirilmesi, satın alma kararının verilmesi ve satın alma sonrası müşteri memnuniyeti gibi aşamalardan oluşmaktadır. Markalar pazarlama stratejilerini hazırlarken hitap ettiği kitleyi iyi tanımalı ve stratejilerini onların özellikleri doğrultusunda belirlemelidirler. Bu doğrultuda müşteri ve müşteri adaylarının bilgi arayacağı kaynaklar doğru tespit edilmeli ve tüketicilerin bu bilgilere erişimi kolaylaştırılmalıdır (Gurbanov, 2019: 308). Literatür taramalarında elde edilen bilgilere göre genellikle Kotler'in oluşturduğu karar süreci incelenmektedir. Satın alma karar sürecini oluşturan beş aşamayı Kotler şu şekilde tanımlamaktadır (https://www.academia.edu/43169301/Marketing_Management_Kotler):

- Problemin farkına varılması
- Bilginin araştırılması
- Alternatiflerin değerlendirilmesi

- Satın alma kararı
- Satın alma sonrası davranış

Literatürde elde edilen bilgilere göre satın alma karar sürecinin aşamalarına ek olarak internet teknolojilerinin gelişmesi ile yeni nesil teknolojilere uygun satın alma karar süreci aşamaları da eklenmiştir. “İnternet’te pazarlamanın etkisinden kaynaklanan tüketici satın alma karar sürecine ait aşamalara yer verilmiştir. Geleneksel sürece benzer olarak, bu aşamalar sorunun belirlenmesi ile başlar, satın alma sonrası davranış ile son bulur. Bu aşamaları sıralamak gerekirse sorunun belirlenmesi, bilgi ve seçeneklerin aranması, seçeneklerin değerlendirilmesi, satın alma kararı ve satın alma sonrası davranış olarak açıklanmaktadır” (Özcan, 2010: 33).

Yukarıda da ayrıntılı olarak görüldüğü üzere pazarlama yöntemlerine göre yapılan araştırmalar doğrultusunda satın alma karar süreci beş aşamadan oluşmaktadır. İnternetin gelişmesi ile bu aşamaları tekrar olarak düzenlemek gerekirse, ortaya benzer aşamaların çıktığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma kapsamında ve literatürdeki genel kabul de göz önüne alınarak satın alma karar süreci Kotler’in çalışması referans alınarak açıklanacaktır.

3.1. Problemin Farkına Varılması

İncelenen literatür doğrultusunda problemin farkına varılması aynı zamanda ihtiyacın farkına varılması olarak da tanımlanmaktadır. Bu anlamda incelendiğinde tüketici ihtiyaçlarının üç kaynağı bulunmaktadır; bu temel ihtiyaçlar bedeninin fiziksel (biyolojik) gereksinimleri, bireyin ruhsal özellikleri ve toplumsal olarak bir arada yaşama olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Smyczek, 2012: 18). Bu üç grubu tüketici ihtiyaçlarını açıklamak için incelemek ve detaylandırmak gerekmektedir. Tüketicilerin istekleri, gereksinimleri gibi faktörler ise onların problemlerin çözümü sırasında

uygulayacakları yöntemlerin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Tosun, 2014: 345).

Satın alma süreci, alıcının içsel veya dışsal uyarıcılar tarafından tetiklenen bir problemi veya ihtiyacı fark ettiğinde başlamaktadır. İçsel bir uyarıcı ile kişinin normal ihtiyaçlarından biri; açlık, susuzluk, cinsellik gibi bir eşiği aşarak ve bir güdü haline gelmektedir. Bir ihtiyaç, dışsal bir uyarıcı tarafından da tetiklenebilmektedir. Bir kişi, bir arkadaşının yeni arabasını beğenebilir veya Hawaii tatili için televizyon reklamını görebilir bu da bir satın alma olasılığı üzerine düşünceleri tetikleyebilmektedir. Pazarlamacılar, belirli bir ihtiyacı tetikleyen koşulları belirleyerek bir dizi tüketiciden bilgi toplamalıdır. Daha sonra tüketici ilgisini uyandıran pazarlama stratejileri geliştirebilmektedir. Özellikle lüks ürünler, tatil paketleri ve eğlence seçenekleri gibi özellikli satın almalar için, pazarlamacıların potansiyel bir satın almanın ciddi düşünülmesini sağlamak adına tüketici motivasyonunu artırmaları gerekebilmektedir (Kotler ve Keller, 2012: 169). Günümüzde markaların özellikli satın almalar için farklı stratejiler uyguladığı, yeni mecralardan yararlandığı, dikkat çekici görsel ve işitsel unsurlardan yararlandıkları görülmektedir. Bu unsurlar sayesinde bir kişi farkında olmadığı bir ihtiyacının ortaya çıkması ile farkındalık oluşturularak satın almaya yönlendirilebilir.

Tüketiciler arasında iki farklı ihtiyaç veya problem farkındalığından bahsedilebilmektedir. Bazı tüketiciler, ürün istenilen performansı sağlamadığında bir problem olduğunu algılayan "gerçek durum" tiplerini oluşturmaktadır. Buna karşılık, diğer tüketiciler "istenen durum" tipleridir; onlar için yeni bir şeye duyulan arzu, karar sürecini tetikleyebilmektedir (Schiffman, Kanuk ve Hansen, 2012: 70). Bu durumda iki problem farkındalığını biraz daha açıklamak gerekirse; biri rasyonel/ realist açıdan bakmayı diğeri ise duygusal açıdan bakmayı kapsamaktadır. Gerçek anlamda bir ihtiyacın doğması,

bir gereklilik olması halinde satın alma davranışı süreci başlayabilmektedir. Öte yandan tüketimin bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde giderek daha fazla özendirilmesi ile aslında ihtiyaç hali olmadan sadece arzu edilmesi ise günümüzde oldukça karşılaşılan bir durumdur. Bu çalışma kapsamında fenomenlerin sosyal medya aracılığı ile satın alma karar sürecinde bireyin hem ‘gerçek’ ihtiyaçlarının farkına varması hem de ‘tüketimin arzulanmasını’ sağlaması bağlamında etkileri göz önüne alınarak, konu irdelenmektedir.

3.2. Bilginin Araştırılması

Satın alma sürecinin bu aşamasında, tüketicinin ihtiyaçları bilinmektedir ve bu ihtiyaçları en iyi düzeyde karşılayacak alternatiflerin belirlenmesi için bir eleme veya seçim yapılmaktadır. Seçim yapılırken birkaç seçenek var ise, tüketiciler bu seçeneklerden en optimal ve uygun olanı düşünerek karar vermektedirler. Karar verilmesi için kullanılacak olan süre, tüketicilerin tecrübeleri, daha önceki benzer deneyimleri, sahip olduğu bilgisi gibi faktörlerle alakalı olarak değişebilmektedir (Gurbanov, 2019: 307).

Tüketici, genellikle belirli bir tüketimle ilgili ihtiyacı hakkında dış kaynaklara başvurmadan önce belleğini araştırmaktadır. Geçmiş deneyimler, iç kaynaklar olarak kabul edilmektedir. İlgili geçmiş deneyim ne kadar fazlaysa, tüketici kararına ulaşmak için dış bilgiye duyulan ihtiyaç o kadar az olabilmektedir. Birçok tüketici kararı, geçmiş deneyimler (iç kaynaklar) ile pazarlama ve ticari olmayan bilgilerin (dış kaynaklar) bir kombinasyonuna dayanmaktadır. Algılanan risk derecesi de karar sürecinin bu aşamasını etkileyebilmektedir. Yüksek riskli durumlarda, tüketiciler karmaşık ve kapsamlı bilgi arama ve değerlendirme sürecine girebilmektedirler; düşük riskli durumlarda ise çok basit veya sınırlı arama ve değerlendirme taktikleri kullanma eğilimindedirler (Schiffman, Kanuk ve

Hansen, 2012: 71). Bu konuya şöyle bir örnek verilebilir; düşük riskli durum uygun fiyatlı bir market ürünü için geçerli olabilmekteyken, yüksek riskli durum ise fiyatı yüksek bir elektronik cihaz olabilmektedir. Bu durumda tüketici yüksek riskli durumda daha geniş kapsamlı bir bilgi araştırmasına hem iç kaynaklar olarak hem de dış kaynaklar olarak dahil olmaktadır. Fakat düşük riskli bir market ürünü ise çok fazla bilgi araştırmasına ihtiyaç duymadan satın alınabilmektedir.

“Diğer taraftan tüketicinin bilgi arama aşamasında nasıl bir araştırma metodu izleyeceği, satın almanın rutin veya yeni olması ve satın almadan algılanan risk ile ilgilidir. Yeni bir satın almada algılanan risk de yüksek ise tüketici detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duyacaktır. Aksine satın alma tekrarlı bir yapıdaysa ve risk algılaması düşükse tüketicinin araştırma aşaması da o derece yalın ve maliyetsiz olacaktır” (Özcan, 2010: 34). Buna örnek olarak uygun fiyatlı bir temizlik malzemesinin markette sadece fiyat ve yanındaki ürün ile kıyaslanarak satın alınmasından bahsedilebilir. Bu durumda tüketici risk algılaması düşük bir ürün olduğu için çok fazla bilgi araştırmaya ihtiyaç duymadan o an karar verip satın alım gerçekleştirilebilir. Diğer bir satın alım ise yüksek fiyatlı bir elektronik cihaz satın alımı için düşünüldüğünde kişi yüksek riskli bir ürün satın alacağı için birçok mecradan, arkadaşından, ailesinden ürün araştırması gerçekleştirip, mağazalarda ürünlerin fiyatlarını kıyaslayarak ve belki de uzun bir süre sonra ancak karar vererek satın alımı gerçekleştirebilir.

Araştırmalar bazı satın alma durumlarında genellikle sınırlı miktarda bilgi aradıkları sonucunu ortaya koymuştur. Araştırmalar, dayanıklı tüketim malları için tüketicilerin yarısının yalnızca bir mağazaya baktığını ve sadece %30'unun birden fazla beyaz eşya markasına baktığını göstermiştir. Bilgi arama sürecinde iki düzey arasında ayrım yapılabilmektedir. Daha az bilgi arama durumuna "yükseltilmiş dikkat" denir. Bu seviyede

bir kişi sadece bir ürünle ilgili bilgilere daha açık hale gelmektedir. Sonraki seviyede kişi, aktif bir bilgi aramasına girer. Bu tür bilgi arama; okuma malzemesi arama, arkadaşları arama, çevrim içi bilgi arama ve ürün hakkında bilgi edinmek için mağazaları ziyaret etme gibi açıklanabilmektedir. Tüketicilerin başvurabileceği başlıca bilgi kaynakları ise dört gruba ayrılmaktadır. Bu bilgi kaynaklarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Kotler ve Keller, 2012: 167 – 169):

- Kişisel: Aile, arkadaşlar, komşular
- Ticari: Reklamlar, web siteleri, satış elemanları, bayiler, ambalaj, teşhirler
- Kamu: Kitle iletişim araçları, tüketici derecelendirme kuruluşları
- Deneyimsel: Ürünü ele alma, inceleme, kullanma

Satın alma karar sürecinde bir şeye ihtiyaç duyduklarını fark ettikleri aşama, ihtiyaç/problem tanıma aşamasıdır. İlginç bir şekilde, pazarlamacılar tüketicilerin mevcut durumu ile tercih ettikleri durumları arasında bilinçli bir dengesizlik yaratmak istemektedirler. Bu dengesizlik, bir ihtiyaç yaratacak ve tüketicilerin bir ürün veya hizmeti fark etmelerine ve satın almalarına neden olacaktır. Bir ihtiyaç hemen ortaya çıkabilir ve çok temel bir dürtü olabilir; buna içsel bir uyarıcı denmektedir. Bu durum, bir dış uyarıcı, bir kişinin dış etkilerden etkilendiği durumdur. Pazarlamacılar reklam ve satış promosyonları kullanarak bir dengesizlik/ihtiyaç yaratmaktadırlar. Tüketiciler karşılanmamış bir ihtiyaç fark ettiklerinde ve bir ürünün bunu karşılayacağını düşündüklerinde, bir isteği oluşturmuş olacaktırlar (Stankevich, 2017: 10). Bu istek oluştuğunda ise bazı bilgi kaynaklarına ihtiyaç duyulacaktır. Bu anlamda kişiler ihtiyaç ortaya çıktıktan sonra bilgiyi araştırırken bazı kişilere veya nesnelere ihtiyaç duymaktadırlar. Söz konusu bilgi

kaynaklarını Tablo – 1’deki şekilde tanımlamak mümkündür (Schiffman, Kanuk ve Hansen, 2012: 73):

Tablo 1. Satın Alım Öncesi Alternatif Bilgi Kaynakları

Kişisel	Kişisel olmayan
Arkadaşlar	Gazete makaleleri
Komşular	Dergi makaleleri
Aile üyeleri	Şirket içi web siteleri
Meslektaşlar	Kişiyi özel mail broşürleri
Bilgi iletişim ortamındaki satış personeli	Ürün reklamlarındaki bilgiler

Kaynakça: Schiffman, L. G., Kanuk, L., & Hansen, H. (2012). Consumer behaviour: a European outlook. Harlow.

“İhtiyacın ortaya çıkması sonrasında, ihtiyacı tatmin edecek seçeneklerin tanınması, bilginin araştırılması için gerekli bilgilerin ele geçirilmesi aşaması gelir. Amaç, yeterli düzeyde bilgi edinme yolu ile karar verme sonucu ortaya çıkabilecek riskleri azaltmaktır. Tüketicinin bilgi edinmede iki önemli bilgi kaynağı vardır. Birincisi, önceki deneyimler sonucunda bellekte kalan bilgiler, ikincisi deneyimler sonucu elde edilen bilgilerin yeterli olmaması durumunda çevreden toplanan bilgilerdir” (Odabaşı, 1988: 84). Tüketiciler riskin azalması anlamında kendi deneyimleri doğrultusunda hareket etmeye daha meyillidirler. Bu anlamda bir kere tercih edilen bir ürünün ve markanın tekrar tekrar tercih edilmesi bu sebepten dolayıdır. Diğer etken olan çevreden edinilen bilgiler ise, artık internet teknolojileri sayesinde ucu bucağı olmayan bir bilgi kaynağı halindedir. Geçmişte pazarlama çalışmalarında ağızdan ağıza yayılan pazarlama çalışmaları günümüzde dijital ağızdan ağıza reklamcılığa dönüşmüştür. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde sosyal medya ile anlık olarak her hizmetten, üründen veya markadan haberdar olunmaktadır. Bu anlamda tüketiciler tarafından sosyal ağ sitelerinde ürünlerle ilgili yapılan yorumlar, beğeniler veya şikâyet siteleri gibi sitelerde yayınlanan içerikler oldukça yakından takip edilmektedir. Kişiler bir satın alım sürecini gerçekleştirirken birçok etkene dışarıdan maruz

kalmakta; hatta hiç tecrübe etmedikleri bir ürünle ilgili bilgi içeriğine, görsele hatta video içeriğine defalarca, istedikleri zaman ve istedikleri kadar ulaşabilmektedirler. Bu anlamda satın alma sürecinde karar aşaması artık internet teknolojileri sayesinde daha farklı bir boyut kazanmıştır denebilmektedir.

Yirmi birinci yüzyılda internet teknolojileri ciddi anlamda bir bilgi kaynağı haline gelerek, tüketicinin bilgi arama davranışını büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Bilgi iletişim teknolojileri sayesinde online bilgi kaynakları olarak adlandırılan ve internet aracılığıyla ulaşılabilen; markaların web siteleri, online forum siteleri, tüketicilerin yorum ve puanlamalarının bulunduğu e-ticaret siteleri gibi kaynaklar zamandan tasarruf, düşük maliyetler ve tüketicilere kolaylık sağlaması gibi özellikleri ile giderek yaygınlaşan bilgi kaynakları haline gelmişlerdir (Şenel, 2021:3).

İnternet teknolojilerinin gelişmesi ile bilginin araştırılması şüphesiz ki daha kolay ve hızlı hale gelmiştir. Kişiler birçok tüketici yorumuna mobil cihazlar sayesinde anlık olarak ulaşarak bir markette veya mağazada gezerken bile fiyat araştırmasını, ürün çeşitlerinin değerlendirmesini o anda gerçekleştirebilmektedir. Onun haricinde online alışveriş öncesi ise tüketici yorumları, tüketicilerin paylaştıkları görseller ve müşteri memnuniyeti anketleri, değerlendirmeleri gibi birçok bilginin araştırılabilceği dijital çağın getirdiği yeni kullanım özellikleri mevcuttur.

3.3. Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Ürün/hizmetlerin çeşitli özellikleri; kalite, hız, güç ve güvenlik gibi bilinen özelliklere ya da yer aldıkları kategoriye ve tüketicilere göre değişen mamul yaşam seyrine göre üreticiler tarafından değerlendirmektedir. Bu süreçte tüketici, belirlediği alternatifler arasından hangisini seçeceğini kendi kendine tartışmaktadır. Bu süreç genelde zaman alan bir süreçtir ama

tüketicinin geçmişte yaşadığı deneyimleri, çeşitli ürün, mamul ve markalara karşı olan tutumları ve bilgileri bu ürünlerin değerlendirilmesinde etkili olmaktadır (Gurbanov, 2019: 307). Tüketiciler bu kararı vermeden önce elde edilen bilgileri değerlendirerek bir sonuca ulaşacaklardır. Kişiler eğer marka sadakati olan bir marka üzerine ürün tercihi yapacaklarsa karar vermek daha kolay olacaktır. Ancak ilk kez tercih edilen bir marka veya ürün ise aynı zamanda yüksek risk grubuna sahip ise biraz karar vermek zaman alabilmektedir. Bu durumda tüketiciler alternatifleri değerlendirme aşamasında iki önemli karar almaktadır. Bu kararları şu şekilde sıralamak mümkündür (Tosun 2014: 345);

- Gereksinimini karşılayacağına inandığı markaların listesini yapmak.
- Bu markaların içinden kendisine uygun olanı seçmek.

Alternatifler, başlangıç durumunu istenen duruma dönüştürmek için farklı yaklaşımlar sunmaktadır. Mevcut bir alternatif olsun ya da sadece zihinde oluşturulmuş olsun, her alternatif gereksinimleri karşılamalıdır. Eğer olası alternatiflerin sayısı sonlu ise, her biri tek tek kontrol edilebilir ve gereksinimleri karşılıyor olup olmadığı değerlendirilebilir. Uygulanamaz olan seçenekler daha ileri gidilmeden elenmelidir ve böylece alternatiflerin açık bir listesi elde edilmektedir. Eğer olası alternatiflerin sayısı sonsuz ise, alternatifler kümesi, gereksinimlerin matematiksel formundaki kısıtlamaları karşılayan çözümlerin kümesi olarak kabul edilmektedir (Fülop, 2006: 2).

Bazı temel kavramlar, satın alma karar sürecinde tüketicinin değerlendirme süreçlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. İlk olarak, tüketici bir ihtiyacı karşılamaya çalışmaktadır. İkinci olarak, tüketici ürün çözümünden belirli faydalar aramaktadır. Üçüncü olarak, tüketici her ürünü, faydaları

iletmekte değişen özellikler demeti olarak görmektedir. Alıcılar için ilgi çekici özellikler ürüne göre değişmektedir. Bunları şu şekilde örneklendirmek mümkündür (Kotler ve Keller, 2012: 169);

- Oteller: Konum, temizlik, atmosfer, fiyat
- Ağız suyu: Renk, etkinlik, mikrop öldürme kapasitesi, tat/lezzet, fiyat
- Lastikler: Güvenlik, lastik ömrü, sürüş kalitesi, fiyat

Alternatifleri değerlendirirken, bir tüketici kendisine şu gibi sorular sorabilmektedir; "Bu ürüne gerçekten ihtiyacım var mı?" Alternatif ürünler var mı? Asıl ürün gerçekten o kadar kötü mü?. Genellikle, tüketici en önemli özelliği seçer ve bu özellik üzerinden nihai kararını verir ya da bir karar verici yöntem kullanmaktadır (örneğin, fiyat, kalite, marka vb.). Bu aşamada önemli olan anlar, ürünlerle olan duygusal bağlantılar/deneyimler veya reklam/pazarlama kampanyalarına boyun eğme olabilmektedir. Pazarlamacılar için bu adımda önemli olan, tüketicinin değerlendirme süreci sırasında markaların farkında olması ve ideal olarak tüketicinin satın alma kararını hangi özelliğe dayandırdığını bilmektir. Bu aşama tüketiciler için bireyseldir, çünkü en iyi alternatifi, bilgiyi aramaktadırlar. En iyi alternatfin anlamı, her tüketici için daha alakalı olan özelliklere dayanmaktadır; bu fiyat, kalite, marka, ürün konumlandırması, satın alma yeri (konum), ürünü kullanmanın sonuçları vb. olabilmektedir (Stankevich, 2017: 11). Bu durumda e-ticaret sayfalarının, mobil uygulamalarının kullanıldığı bu dönemde, internet üzerinden alışverişin daha pratik olduğu bir web sitesi bile alternatif oluşturmaktadır. Günümüzde kişiler, kişisel bilgilerini veya ödeme bilgilerini tekrar tekrar her seferinde yazmayı bile vakit kaybı, satın alım sürecinde caydırıcı bir aşama olarak görmektedirler. Bu durumda web siteleri ve uygulamalarının bilgileri otomatik kaydetmesi hatta giderek

gelişen e-ticaret platformlarının ödeme bilgilerini bile neredeyse fark edilmeden kolaylıkla kaydetmesi, bu sitelerin sunduğu bütün imkanlar doğrultusunda sıklıkla tercih edilmelerini sağlamaktadır.

3.4. Satın Alma

Bu aşamada tüketici, düşündüğü seçenekleri değerlendirmeyi bırakıp dördüncü aşama olan satın alma sürecine geçmektedir. Bir tüketici hangi markayı satın alacağına karar verdikten sonra, kararı uygular ve gerçek satın almayı yapma aşamasına gelir. Ayrıca, başlangıçta tüketici belirli bir ürünü satın alma niyeti oluşturabilmektedir, ancak satın almayı gerçekleştirmeyebilmektedir. Ek kararlar gerekebilmektedir; ne zaman satın alınacağı, nereden alınacağı ve ne kadar para harcanacağı gibi etkileyici faktörlerin bilinmesi önem arz etmektedir. Sıklıkla, satın alma kararının oluşumu ile gerçek satın alma arasında, özellikle otomobiller, kişisel bilgisayarlar ve tüketici dayanıklı mallar gibi karmaşık alımlar için zaman gecikmesi olmaktadır. Dayanıksız ürünler için ki, bunlar günlük düşük ilgi gerektiren ürünleri içermektedir; karar ile gerçek satın alma arasındaki süre kısa olabilmektedir. Bu noktada, tüketicinin satın alma niyetini ve gecikme dönemini yakalamak kritik önem taşımaktadır (Stankevich, 2017: 11).

“Araştırma safhasında tüketici, mal hakkında daha önce bilmediğini bildiği bilgileri elde eder; hatalı bilgilerini düzeltir. Daha sonra katlanabileceği araştırma maliyetlerinin sonuna geldiyse araştırmayı sonlandırıp satın alma kararını verir. Yoksa araştırma safhasına devam eder” (Akalin ve Dilek, 2007: 40). Değerlendirme aşamasında tüketici, seçim sürecinde markalar arasında tercihler oluşturmaktadır ve aynı zamanda en çok tercih edilen markayı satın alma niyeti de oluşturabilmektedir. Satın alma niyetini gerçekleştirirken tüketici, beş alt karar

alabilmektedir. Bu kararları şu şekilde sıralamak mümkündür (Kotler ve Keller, 2012: 168);

- Marka (marka A),
- Bayi (2 farklı bayi),
- Miktar (bir bilgisayar),
- Zamanlama (hafta sonu)
- Ödeme yöntemi (kredi kartı)

“Alternatifleri de değerlendirdikten sonra tüketici bir karara varır ve problemi çözecek olan satın alma davranışını gerçekleştirir. Genellikle bu davranış, alternatifler arasından seçilmiş olan markayı satın alma yönündedir. Ancak bazen farklı faktörler de işin içine girebilir. Örneğin, satın alımın yapılacağı mağazada ürün kalmamış olabilir ve böylece bir sonraki tercih edilen marka satın alınır” (Tosun, 2014: 356).

Satın alma süreci her zaman planlandığı gibi gerçekleşmeyebilir. Satın alma esnasında beklenmedik bir problem ortaya çıkabilir. Örneğin; mağazada veya online web sitesinde stok kalmaması gibi. Böyle durumlarda kişinin geçmiş deneyimlerden veya anlık satış yeri çalışmalarından etkilenecek seçim yapması beklenebilmektedir. Günümüzde geleneksel pazarlama çalışmalarından ziyade online alışverişteki anlık pazarlama çalışmalarını takip etmek gerekmektedir. İnternet veri tabanı sayesinde tüketicinin beğendiği bir ürüne alternatif olarak benzer birçok seçenek sunulabilmektedir. Bu anlamda yeni nesil online alışveriş platformları bir ürünün benzer türlerini kolaylıkla mobil uygulamalarda seçenek olarak sunabilmektedir. Böylelikle internet aracılığı ile seçenekler giderek daha fazla ve karmaşık hale gelmektedir. Bu durumda da tüketiciler uygulamaların veya web sitelerinin ‘filtreleme’ özelliği ile seçenekleri daha ideal bir sınırlama içerisinde görerek, satın alma kararını verebilmektedirler.

3.5. Satın Alma Sonrası Davranış

Satın alma sonrasında tüketici, belirli rahatsız edici özellikleri fark ettiğinde veya diğer markalar hakkında olumlu şeyler duyduğunda bir tür uyumsuzluk yaşayabilir ve kararını destekleyen bilgileri dikkate alabilir. Pazarlama iletişimi, tüketicinin tercihini pekiştiren inançlar ve değerlendirmeler sağlamalı ve marka hakkında olumlu hissetmesine yardımcı olmalıdır. Dolayısıyla, pazarlamacının görevi satın alma ile sona ermemektedir. Pazarlamacılar, satın alma sonrası memnuniyeti, satın alma sonrası eylemleri ve satın alma sonrası ürün kullanımını izlemelidir (Kotler ve Keller, 2012: 172). Tüketiciler bir ürünü kullandıklarında, özellikle deneme satın alımlarında, ürünün performansını kendi beklentileri ışığında değerlendirmektedirler. Bu değerlendirmelerin üç olası sonucu vardır. Bu sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür (Schiffman, Kanuk ve Hansen, 2012: 84);

- Gerçek performans beklentilerle uyumlu ise, nötr bir hisse yol açması
- Performans beklentileri aşarsa, beklentilerin olumlu bir şekilde aşılması olarak bilinen pozitif beklentinin aşılması (bu da memnuniyete yol açar)
- Performans beklentilerin altında kalırsa, beklentilerin negatif bir şekilde aşılması ve memnuniyetsizlik olarak bilinen negatif beklentilerin ortaya çıkması ve memnuniyetsizlik

Tüketiciler satın alma sonrasında bazı davranışlar sergilemektedirler. Buna örnek olarak tüketicinin tatmin olmama durumunda eylemsiz kalması verilebilmektedir. Bu işletme için zararlı bir durumdur. Böyle bir durumda hem müşteri kaybedilecek hem de tatminsizlikten haberdar olunmayacaktır. Ancak gelişen internet ortamı sayesinde artık tüketicilerin geri bildirimde bulunması hem kolay hem de teşvik edicidir. Ayrıca

internet ortamında faaliyet gösteren işletmeler için bu durum daha da önemlidir. İnternet tüketicilere satış sonrası destek konusunda oldukça yardımcı olmaktadır. Ücretsiz iade, değişim gibi haklar sayesinde tüketici daha az risk alarak satın alımı gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca online alışveriş platformlarının geri bildirimler karşısında tüketicilere bir takım ufak ödüllendirmeler yapması sayesinde geri bildirim teşvik edilmektedir. Günümüzde memnuniyetsizlik internet ortamının yaygınlaşması ve etkileşimlilik özelliği sayesinde daha da önemli hale gelmiştir. Online ağızdan ağıza pazarlama sayesinde kişiler bir anda büyük bir topluluk haline gelerek memnun kalınmayan ürün veya hizmetle ilgili olumsuz bir ortam, dolayısıyla da olumsuz bir tüketici izlenimi oluşturabilmektedirler. Eğer firmalar satın alım sonrası destek sürecinde yetersiz kalırlarsa yine aynı şekilde bu tatminsizliği tüketiciler internet ortamı sayesinde rahatlıkla büyük bir kalabalık ile paylaşabilmektedirler. Örneğin, belli bir markadan veya üründen memnun kalmayan kişilerin oluşturduğu topluluklar, sayfalar mevcuttur.

Şikâyet paylaşım servisini içeren birçok internet işletmesine ait web siteleri bulunmaktadır. Satın alma deneyimlerinden memnun olmayan tüketicilerin şikayetlerini bildirmelerini sağlayan ve bu şikayetleri ilgili işletmeye yönlendiren çevrimiçi sistemler, tüketicinin satın alma davranışının şekillenmesinde etkili olan bilgi kaynakları konumundadır. Bu süreçte ilgili işletme de müşterisinin şikâyeti çözüldüğünde aynı siteye problemin ortadan kalktığına dair bir cevap yazısı gönderebilmektedir. Böylelikle aracı siteler sayesinde karşılıklı olarak problemin çözülmesi hedeflenmektedir. Bu şekilde şikayetlerin ilgili işletme tarafından çözülmesini sağlamak için bir sosyal baskı yaratan sistem, aynı zamanda İnternet'in sosyal medya boyutunun ne kadar güçlü olabileceğini de gözler önüne sermektedir. (Özcan, 2010: 38).

Tüketicilerin ortak olarak memnun kaldıkları bir üründen veya hizmetten oluşturdıkları gönüllü Facebook sayfaları veya forum sitelerinde açtıkları konu başlıklarından da bahsetmek mümkündür. Bu sayfalarda kişiler problemleri birbirleri ile paylaşarak hem alternatif çözümler üretmek isterler hem de mağduriyetlerini herkese ilan ederler. Başka kişilerin mağdur olmamaları ve firmanın hatalarını telafi edilebilmesi için çabalamaktadırlar. Bu anlamda genel olarak en çok bilinen web sitelerinden biri ‘şikayetvar’ sitesidir. Sadece satın alım sonrası değil henüz bilgi aşamasında bile kişiler satın almayı düşündükleri ürünü/hizmeti bu sayfadan araştırabilmektedirler. Bu şekilde bile satın alma kararı verilebilmektedir. Literatür bilgileri ve örneklendirmeler doğrultusunda satın alma karar sürecinin beş aşamasını detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra tüketici davranışlarını literatürde incelemek gerekmektedir.

4. SONUÇ

Tüketici davranışlarını anlayabilmek için satın alma karar sürecini ve aşamalarını pazarlama iletişimi açısından kavrayabilmek oldukça önem taşımaktadır. Satın alma karar sürecindeki beş aşamayı teker teker geleneksel veya dijital medya çalışmaları üzerinde değerlendirmek ve markaların çalışmalarını bu doğrultuda gerçekleştirmesi günümüz internet ortamında gerekmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile satın alma karar aşamalarını internet ortamı ile örneklendirmek ve günümüze uyarlamak mümkündür. Bu bağlamda bu çalışma internet, yeni medya veya dijital medya alanlarında yapılacak olan tüketici davranışları ve satın alma karar süreci araştırmalarına ve literatüre katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G., & Dilek, S. (2007). Belirsizlik Altında Tüketicilerin Kararları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 33-48.
- Babür Tosun, N. (2014). *Marka Yönetimi*. 2. Baskı. Beta Yayıncılık. İstanbul.
- Dani, V. (2013). Buying Behavior of Toothpaste in Urban India: A study on Pune city. *Pacific Business Review International*, 5(11), 48.
- Demiral, G. N. (2021). Y Kuşağının Seyahat Satın Alma Karar Sürecinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi*.
- Erciş, A., Ünal, S., & Can, P. (2007). Yaşam Tarzlarının Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 281-311.
- Fülöp, J. (2005). Introduction to Decision Making Methods. In *BDEI-3 Workshop, Washington* (pp. 1-15).
- Gurbanov, N. (2019). Tüketicilerin Satın Alma Karar Süreci. *TURAN-SAM*, 11(42), 305-309.
- https://www.academia.edu/43169301/Marketing_Management_Kotler
- Juyal, S. A., & Singh, M. P. (2009). Role of females in family buying decision-making—A study among females in Uttarakhand. *Vision*, 13(4), 15-23.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2012). *Marketing Management: Philip Kotler, Kevin Lane Keller*. Pearson.

- Odabaşı, Y. (1988). Turizm Pazarlamasında Tüketici Satın Alma Karar Süreci. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 81-90.
- Orji, M. G., Sabo, B., Abubakar, M. Y., & Usman, A. D. (2017). Impact of Personality Factors on Consumer Buying Behaviour Towards Textile Materials in South Eastern Nigeria. *International Journal of Business and Economics Research*, 6(1), 7-18.
- Özcan, S. O. (2010). İnternet Pazarlama Faaliyetlerinde Tüketici Satın Alma Karar Süreci. *Journal of Internet Applications and Management*, 1(2), 29-39.
- Schiffman, L. G., Kanuk, L., & Hansen, H. (2012). Consumer behaviour: a European outlook. Harlow.
- Senel, B. (2021). Tüketicilerin Elektrikli Küçük Ev Aletleri Satın Alma Karar Sürecinde Online Bilgi Arama Davranışları ve Tüketici Memnuniyeti.
- Smyczek, S. (2012). Consumer Behavior on International Market. Wydawnictwo Placet.
- Stankevich, A. (2017). Explaining the Consumer Decision-making Process: Critical Literature Review. *Journal of International Business Research and Marketing*, 2(6).
- Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri: Referans Grubu Olarak Yakın Çevrenin Etkisinin İncelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 214-231.

DAVAYI VE CEZAYI DÜŞÜREN HALLERDE MÜSADERE KURUMUNUN UYGULANMASI¹

Sultan ÖNDEŞ²

1. GİRİŞ

Müsadere, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) “Güvenlik Tedbirleri” başlığını taşıyan ikinci bölümünde “eşya müsaderesi” ve “kazanç müsaderesi” olarak iki ayrı maddede düzenlenmiştir.

Doktrinde bir tanıma göre müsadere, işlenen bir suç karşılığı olarak suçlunun malvarlığının tamamı ya da bir kısmı üzerindeki mülkiyetinin ortadan kaldırılması ve mülkiyetin kamusal nitelik taşıyan bir kuruluşa devredilmesidir³. Diğer bir tanıma göre ise müsadere, suçun icrasında kullanılan, suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçun işlenmesinden meydana gelen eşya ile suç işlemek suretiyle veya suç işlemek dolayısıyla elde edilen malvarlığı değerlerinin, failin elinden alınarak devletin mülkiyetine geçmesidir⁴. Bu durumda müsadere kavramı, en genel tanımı ile suç ile bağlantısı bulunan eşya veya

¹ Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Türk Ceza Hukukunda Müsadere Kurumu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Hâkim, Kemer Adliyesi, ondessultan8@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5376-0415.

³ Sulhi Dönmezer/Sahir Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, 14. Bası, Der Yayınevi, İstanbul 2020, s. 173; Uğur Ersoy/Sibel Can, “Eşyanın Dosyada Delil Olarak Saklanması Kararı Üzerine Bir İnceleme”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y. 14, S 53, 2023, s. 286-310; Timur Demirbaş, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 16. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2021, s. 662.

⁴ Mahmut Koca/İlhan Üzülmüş, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 15. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2022, s. 666; Nur Centel/Hamide Zafer/Özlem Yenerer Çakmut, Türk Ceza Hukukuna Giriş, 7. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2011, s. 702.

malvarlığının mülkiyetinin bedel ödemeksizin devlete geçmesi olarak tanımlanabilir.

765 sayılı Eski Türk Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde müsadere hükümlerinin uygulanması mahkûmiyet şartına bağlıydı. Bundan dolayı davayı veya cezayı düşüren nedenlerin bulunması durumunda müsadere hükümleri uygulanmamaktaydı⁵. 5237 sayılı TCK'da ise müsadere kurumu güvenlik tedbiri olarak düzenlenmiştir. Buna göre, davayı veya cezayı düşüren nedenlerin bulunması durumunda müsadere kurumu her zaman uygulanmayabilir.

5237 sayılı TCK'da davayı ve cezayı düşüren nedenler “yaptırımlar” kısmının dördüncü bölümünde, “sanığın veya hükümlünün ölümü” (m. 64), “af”(m. 65), “dava zamanaşımı” (m. 66), “ceza zamanaşımı” (m. 68), “şikâyetten vazgeçme” (m. 73), “ön ödeme” (m. 75) olarak düzenlenmiştir. Yine 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) 253. maddesinde düzenlenen “uzlaştırma” kurumu da bir muhakeme engelidir.

Çalışmamızda, davayı ve cezayı düşüren nedenlerin müsadereye etkisi, doktrin görüşleri ve yargı kararları çerçevesinde incelenmiştir. Aynı zamanda uygulamada sıklıkla hata yapılan konulardan bahsedilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

2. ÖLÜM

2.1. Sanığın Ölümü

Sanığın ölümü, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 64/1. maddesinde, *“Sanığın ölümü halinde kamu davasının düşürülmesine karar verilir. Ancak, niteliği itibarıyla*

⁵ Mualla Buket Soygüt Arslan, Türk Ceza Hukukunda Müsadere, Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2014, s. 478.

müsadereye tabi eşya ve maddi menfaatler hakkında davaya devam olunarak bunların müsadereesine hükmolunabilir” şeklinde düzenlenmiştir. Bundan dolayı sanığın ölümü ile birlikte ceza ilişkisi sona erer ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun (CMK) 223/8. maddesi gereğince davanın düşmesine karar verilir⁶.

TCK’nın 64/1. maddesine göre, sanığın ölümü halinde, kamu davası ortadan kalmakla birlikte niteliği gereği müsadereye tabi eşya veya maddi menfaatler bakımından davaya devam olunur. Madde metninde, “*maddi menfaatler*” ibaresi ile kastedilen, TCK’nın 55. maddesinde, kazanç müsadereesi kapsamında bulunan suçun işlenmesi ile elde edilen ya da suçun konusunu oluşturan veya suçun işlenmesi için sağlanan menfaatlerdir⁷. Niteliği itibarıyla müsadereye tabi eşya ise TCK’nın 54/4. maddesinde belirtilen üretimi, bulundurulması, kullanılması, taşınması, alım ve satımı suç oluşturan eşyadır⁸. Sanığın ölümü halinde bu nitelikte eşya ya da maddi menfaat varsa kamu davası hemen düşürülmez. Sanığın mirasçıları ve hak sahipleri duruşma gününden haberdar edilerek davaya devam olunur ve gerekli şartlar oluştuğu takdirde müsadere kararı verilir.⁹

Yargıtay, istikrarlı olarak sanığın ölümü halinde konusu suç teşkil eden eşyanın müsadere edileceği yönünde karar vermektedir¹⁰. Konusu suç teşkil etmeyen eşyalar yönünden ise farklı kararlar verdiği görülmektedir. Bazı kararlarında, sanığın

⁶ Ersin Şare, “Sanığın Veya Hükümlünün Ölümü”, *Ankara Barosu Dergisi*, C. 81, S. 3, 2023, 302-332.

⁷ Zeki Hafizoğulları/Muharrem Özen, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 14. Bası., USA Yayınevi, İstanbul 2022, s. 175

⁸ Koca/Üzülmez, s. 738.

⁹ Osman Yaşar/Hasan Tahsin Gökcan/Mustafa Artuç, *Yorumlu-Uygulamalı Türk Ceza Kanunu*, 1. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010, s. 2187.

¹⁰ Yarg. 10. CD., E.2012/19377, K.2012/17554, 26.11.2022, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

ölümü halinde TCK'nın 54/4. maddesi kapsamına girmeyen, suçta kullanılan eşyanın sanığın, mirasçılara iadesi yönünde kararlar verirken¹¹ bazı kararlarında ise müsadereye hükmettiği ve bu konuda tutarlı olmayan kararlar verdiği görülmektedir¹². Tüzel kişilik faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlarda da Yargıtay'ın, sanığın ölümü halinde müsadere kararı verdiği görülmektedir¹³. Kanaatimizce Kanun metninde, niteliği gereği müsadereye tabi eşya ile maddi menfaatler hakkında davaya devam olunacağı belirtildiğinden düzenlemenin yorumu gereğince, sanığın ölümü halinde TCK'nın 54/1. maddesinde

¹¹ “Suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen nakil aracının müsadereyi mahkûmiyet hükmünün bir sonucudur. Sanığın ölümü nedeniyle düşme kararı verilmesi karşısında aracın müsadere edilmeyerek mirasçılara iadesinde hukuka aykırılık bulunmadığı anlaşılmıştır” Yarg. 7. CD., E.2023/2590, K.2023/8972, 17.10.2023, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

¹² Yargıtay ilk derece mahkemesi tarafından “Malen Sorumlunun aracı Sanık İreç Çakır'a sattığı anlaşılmakla, suçta kullanılan 27 GG *** plakalı nakil aracının suç tarihindeki değeri taşıma kapasitesi ile suça konu kaçak eşyaların gerek hacim gerekse ağırlık olarak, nakil aracının kullanılması zorunlu ve şart olduğundan, atılı suça tahsis edilen nakil aracının TCK m.54 uyarınca müsadereye” şeklinde verilen kararda, “Dava konusu eşyanın müsadereyi sırasında uygulama maddesi olan TCK'nun 54/4. madde ve fıkrası yerine TCK'nun 54. maddesinin gösterilmesi suretiyle CMK'nun 232/6. maddesine muhalefet edilmesi” gerekçesi ile müsadereye hükmedilmesini doğru bulmuş iken çoğunluk görüşüne katılmayan bir üye “Kaçakçılık suçundan sanık *** Çakır hakkında kurulan mahkûmiyete ilişkin hükmün ölüm nedeniyle düşürülmesi gerekçesiyle bozulması doğru ise de, sanığın ölümü ceza davasını bütün sonuçlarıyla ortadan kaldıracak olup, ölümü nedeniyle kamu davasının TCK'nun 64. maddesi uyarınca düşürülmesine karar verilmesi karşısında sanık tarafından suçta kullanılan ve mülkiyeti kendisine ait olan 27 GG 348 plakalı aracın da kanuni mirasçılara iadesine karar verilmemesi yönündeki sayın çoğunluğun kararına katılmıyorum” muhalefet şerhi koymuştur. Yarg. 7. CD., E.2021/11158, K.2022/15887, 08.11.2022, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

¹³ “Bu minvalde Uyap sisteminde göre ölüm kaydı görülen sanık Mustafa ***'nın cezalandırılması yönünden dosyanın düşürülmesi gerekirse de, dosyada bulunan deliller ve raporlar itibarıyla sanıklara ait şirketlerin suça özgülmesi suretiyle terörizmin finanse edilmesi faaliyeti bulunduğu, şirket kaynaklarından fon sağlama eylemi yanında, ticari faaliyetleri ile ilgisi olmadığı halde şirketin ticari hayattaki önemi nedeniyle şirket tüzel kişiliği aracı kılınmak suretiyle fon toplama faaliyetinde bulunduğu da tespit edilmekle şirketlerin suça tahsis edilmesi ve kazanç müsadereyi hükümleri iç içe geçmiş bir halde olduğundan şirket paylarının müsadereyi bakımından muhakemeye devam olunacağı anlaşılmıştır” Yarg. 3. CD., E.2023/6208, K.2024/9383, 19.07.2024, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

belirtilen eşyaların müsadereesine karar verilemez¹⁴. Yargıtay bu konuda uygulama birliğini sağlamalı ve çelişkili kararların verilmesini engelleyecek içtihatlar geliştirmelidir.

2.2. Hükümlünün Ölümü

Hükümlü, hakkında kesinleşmiş mahkûmiyet kararı bulunan kimseyi ifade etmekte olup cezanın infazı aşamasında kullanılan bir kavramdır¹⁵. Bu nedenle hükümlünün ölümü, yalnızca infaz ilişkisini düşürür¹⁶.

5237 sayılı TCK'nın 64/2. maddesine göre, hükümlünün ölümü halinde, hapis cezası ve henüz infaz edilmemiş adli para cezası ortadan kalkar¹⁷. Ancak hükümlünün ölümü, ölümden önce kesinleşmiş olan müsadere ve yargılama giderlerini etkilemez¹⁸. Bu durumda hükümlünün ölümünden önce, hakkında verilen müsadere kararı kesinleşmiş ise infaz olacaktır¹⁹. Müsadere kararı henüz kesinleşmeden hükümlü ölürse, konusu suç teşkil eden eşya ile maddi menfaatler hariç olmak üzere müsadere kararının infazı mümkün olmayacaktır²⁰.

Doktrinde, TCK'nın 64/1. maddesinde, sanığın ölümü halinde davaya devam olunarak şartlar oluştuğu takdirde müsadere kararı verilebileceği düzenlenmişken TCK'nın 64/2. maddesinde hükümlünün ölümü halinde müsadere kararı verilmesi için hükmün kesinleşmesi gerektiğinin belirtilmesi eleştirilmiştir²¹. Bu eleştiriye katılmakla birlikte TCK'nın 64/2.

¹⁴ Doğan Gedik, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'na göre Müsadere, 2. Bası., Yetkin Yayınevi, Ankara 2016, s. 246.

¹⁵ Berrin Akbulut, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 3. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2016, s. 851.

¹⁶ Dönmezer/Erman s. 374.

¹⁷ Koca/Üzülmez, s. 738.

¹⁸ Hafizoğulları/Özen, s. 539.

¹⁹ Gedik, s. 247.

²⁰ Demirbaş, s. 753.

²¹ Centel/Zafer/Çakmut, s. 628; Arslan, s. 481.

maddesindeki düzenlemenin, “hükümlünün ölümü halinde niteliği gereği müsadereye tabi eşya ve maddi menfaatlerin müsadere dışında kalan müsadere kararlarının infaz edilebilmesi için hükmün, ölümden önce kesinleşmesi gerekir” şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Diğer yandan hükümlünün ölümü halinde, mahkûmiyet ve müsadere kararlarının birbirinden bağımsız kesinleşip kesinleşmeyeceği hususlarına da değinmek gerekmektedir. Yargıtay verdiği bir kararda, mahkûmiyet hükmü ile birlikte TCK’nın 54/4. maddesinde düzenlenen eşyaların müsadere karar verilmiş ise mahkûmiyet hükmü ve müsadere kararı bir bütün olduğundan birbirinden bağımsız kesinleşmeyeceğini belirtmiştir²². TCK’nın 54/4. maddesindeki düzenleme gereğince, eşyanın bizzatı kendisinin suç teşkil etmesi diğer bir ifade ile eşyanın suçun maddi unsuru olması nedeni ile suç ile eşya arasında bağlantı kurulmasına gerek olmaksızın müsadere kararı verilmektedir²³. Bu nedenle, hükümlünün ölümü halinde,

²² “...Müsadere istenen eşyayı iki gruba ayırmak gerekir:

1- Suçun maddi konusunu oluşturan; bulundurma, kullanılması veya taşınması başlı başına suç oluşturan eşya (uyuşturucu madde ticareti yapma suçunda, suçun konusu olan eroin gibi),

2- Suçun işlenmesinde kullanılan veya kullanılmak üzere hazırlanan; bulundurma, kullanılması veya taşınması başlı başına suç oluşturmeyen eşya (uyuşturucu madde nakletme suçunda kullanılan otomobil gibi).

İkinci grup eşyayı da kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür:

a) Sanığa ait eşya,

b) Üçüncü kişiye ait eşya

Birinci grup eşyanın müsadere “mahkûmiyet” hükmünün bir parçasıdır ve kural olarak mahkûmiyet hükmü ile birlikte incelenir.

İkinci gruba giren eşyanın müsadere veya iadesine ilişkin hüküm ise mahkûmiyet hükmünden bağımsız bir hükümdür. Bu konuda açık bir temyiz olmadığı sürece müsadere hükmü mahkûmiyet hükmüyle birlikte incelenemez. Başka bir ifadeyle, müsadere hükmü temyiz edilmediğinde kesinleşir” Yarg. 10. CD., E.2014/15035, K. 2015/29813, 20.03.2015, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

²³ Kayıhan İçel, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 7. Bası., Beta Yayınevi, İstanbul 2023, s. 755; Mustafa Özen Ceza Hukuku Genel Hükümler, 4. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara 2021, s. 1131; Koca/Üzülmez, s. 669-670; Akbulut, s. 803.

müsadere kararı için kanun yoluna başvurulmadığı takdirde müsadereye ilişkin hükmün kesinleşeceğini düşünmekteyiz.

3. AF

Türk hukukunda af, neticesi bakımından genel af ve özel af olmak üzere iki şekilde düzenlenmiştir. Genel af çıkarılması durumunda, esas olarak af kapsamına alınan fiiller belirtilir ve bu fiilleri gerçekleştiren kişiler aftan yararlanırlar²⁴. Genel af ile birlikte suç işleyen kimse hiç suç işlememiş gibi olur²⁵. Özel af çıkarılması durumunda ise toplu özel af hariç olmak üzere aftan yararlanabilecek olan suçlular belirlenir²⁶.

3.1. Genel Af

Genel af, TCK'nın 65/1. maddesinde, “*Genel af halinde, kamu davası düşer, hükmolunan cezalar bütün neticeleri ile birlikte ortadan kalkar*” şeklinde düzenlenmiştir. Hüküm verilmeden önce çıkarılan genel af ile kamu davası düşer. Hüküm kesinleştikten sonra çıkarılan genel afta ise cezanın infazı sonlandırılarak ceza mahkûmiyeti tüm sonuçları ile ortadan kalkar²⁷. Genel af failin gerçekleştirdiği eylemi değil eylemin suç olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır. Bundan ötürü fail hakkında henüz kamu davası açılmadan önce eyleminin genel af kapsamında kalması durumunda fail hakkında kamu davası açılmaz²⁸.

Genel affin müsadere kurumuna etkisini sanık hakkında hüküm verilmesinden önce af kanunu çıkarılması ile hüküm

²⁴ Mehmet Emin Artuk/Ahmet Gökçen, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 16. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2022, s. 67-68.

²⁵ Hafızoğulları/Özen, s. 541.

²⁶ Koca/Üzülmez, s. 741.

²⁷ Akbulut, s. 854.

²⁸ Sibel Can, “Türk Hukukunda Af Kurumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 65, S. 4, 2016, s. 1304-1312.

verilmesinden sonra af kanunu çıkarılması olarak ikiye ayırarak incelemek gerekmektedir. Sanık hakkında mahkûmiyet hükmü verilmeden önce genel af çıkarılması durumunda, af nedeniyle davaya devam edilemeyeceğinden davanın düşmesine karar verilir²⁹. Doktrinde, güvenlik tedbirleri, failin tehlikelilik durumu esas alınarak uygulandığından af durumunun, güvenlik tedbirlerine etkisinin olmayacağı ileri sürülmüştür³⁰. Ancak güvenlik tedbirleri suç ile bağlantılı olarak uygulanır. Genel af durumunda suç işleyen kimse hiç suç işlememiş konumuna geleceğinden bu kişinin tehlikeli olduğundan da bahsedilemez. Bundan dolayı genel af durumunda müsadere kurumunun uygulanamayacağını düşünmekteyiz.

Sanık hakkında mahkûmiyet hükmü verilmesinden sonra genel af çıkarılabilir. Bu durum, TCK'nın 74/1. maddesinde, *“Genel af...müsadere olunan şeylerin veya ödenen adlî para cezasının geri alınmasını gerektirmez”* şeklinde düzenlenmiştir³¹. Müsadere kararı, genel affın yürürlüğe girdiği tarihte henüz infaz edilmemişse artık infazı mümkün olmaz³².

3.2. Özel Af

Özel af, işlenen fiilin suç olma niteliği üzerinde etkili değildir³³. Yalnızca hükmedilen cezayı kısmen ya da tamamen

²⁹ İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 17. Bası., Seçkin Yayınevi, Ankara 2021, s. 1054.

³⁰ Demirbaş, s. 757.

³¹ *“Maddenin birinci fıkrasına göre hüküm kesinleştikten ve/veya infaza başlandıktan sonra, genel veya özel affın çıkması ve kanunun açıkça düzenlediği hallerde şikâyetten vazgeçilmesi nedeniyle cezanın düşmesine karar verilir ise, bu düşme kararı ile birlikte infaza hiç başlanmamış ise infaza başlanmaz, başlanmış ise infaza derhal son verilir. Mahkûmiyet kararında suça konu eşya ve kazancın müsaderesine karar verilmiş ise, bu durumda müsaderesine karar verilen eşyanın, hükümlüye iadesi söz konusu olmaz”* Yargıtay 4. CD., E.2020/597, K.2020/9218, 08.07.2020, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

³² Akbulut, s. 854.

³³ Koca/Üzülmez, s. 743; Akbulut, s. 855.

düşürür veya hükmedilen cezanın niteliğini değiştirir³⁴. Diğer bir ifadeyle özel af, yalnızca ceza üzerinde etkilidir. Mahkûmiyetin neticeleri üzerinde bir etkisi yoktur³⁵. Bu nedenle yargılama devam ederken özel af çıkması durumunda, davaya özel affin etkisi gözetilerek devam edilir³⁶.

TCK'nın 65. maddesinde, özel af durumunda güvenlik tedbirlerinin uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Doktrinde, özel affin güvenlik tedbirlerine bir etkisinin olmayacağı ileri sürülmüştür³⁷.

Özel affin müsadere kurumuna etkisini incelemek gerekirse, TCK'nın 74/1. maddesi, “...*Özel af...müsadere olunan şeylerin veya ödenen adlî para cezasının geri alınmasını gerektirmez*” şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre, özel af çıkarılması halinde de genel afta olduğu gibi müsadere kararının infazı yapılmış ise müsadere konusu eşya veya kazanç ile maddi menfaat, sanığa iade edilemez³⁸. Müsadere kararının infazının yapılmamış olması durumunda, doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, müsadere kararı verilmemiş veya infaz edilmemiş ise müsadere hükümleri uygulanmaz³⁹. Diğer bir görüşe göre, özel af durumunda kamu davası ortadan kalkmaz. Bundan dolayı koşulların bulunması halinde müsadere kararı verilmelidir⁴⁰.

Müsadere kurumu suç ile bağlantılı olarak uygulanır. Özel af çıkarılması durumunda gerçekleştirilen eylemin suç olma

³⁴ Demirbaş, s. 757; Can, s. 1309.

³⁵ Hasan Dursun, “Af Kavramına Genel Bir Bakış”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 85, 2009, s. 386-402.

³⁶ Hafızogulları/Özen, s. 542.

³⁷ Demirbaş, s. 758; Koca/Üzülmez, s. 744; Akbulut, s. 855.

³⁸ Akbulut, s. 855.

³⁹ Akbulut, s. 855.

⁴⁰ Arslan, s. 483; Demirbaş'a göre, özel affin güvenlik tedbirlerine bir etkisi bulunmamaktadır. Bundan ötürü özel af durumunda da güvenlik tedbirleri uygulanabilmelidir. Ayrıca Bkz. Demirbaş, s. 758.

niteliği ortadan kalkmaz. Bu nedenle koşulları bulunduğu takdirde özel af çıkarılması durumunda müsadere kararının uygulanması gerektiğini düşünmekteyiz.

4. ZAMANAŞIMI

Devlet, suç teşkil eden eylemlerin gerçekleştirilmesi durumunda cezalandırma yetkisini suçlu aleyhine kamu davası açmak ve bu dava sonucunda verilen cezayı infaz ettirmek suretiyle kullanır⁴¹. Ancak bazen devlet, suç teşkil eden eylemin üzerinden belirli bir süre geçmesinden sonra suçluyu cezalandırmakta yarar görmeyebilir⁴². Bu nedenle devlet, kanunlarda zamanaşımı sürelerine yer vererek suç teşkil eden eylemin üzerinden belirli bir zaman geçmesinden sonra kamu davası açılmaması, açılmış ise düşmesi veya suçlu hakkında mahkûmiyet kararı verilmiş ve karar kesinleşmişse belirlenen sürelerin geçmesiyle infazın yapılmayacağı yönünde yasal düzenlemeler çıkarabilir⁴³.

Zamanaşımı kurumu, TCK'nın 66 ila 72. maddeleri arasında “dava zamanaşımı” ve “ceza zamanaşımı” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Zamanaşımı, davayı ve cezayı düşüren bir neden olarak kabul edilmiştir⁴⁴.

4.1. Dava Zamanaşımı

Dava zamanaşımı kurumu, suç oluşturan eylemin gerçekleştirilmesinden sonra kanunda düzenlenmiş olan sürelerin

⁴¹ Hafizoğulları/Özen, s. 543; İsa Döner, “Ceza Zamanaşımı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. IX, S. 3-4, 2005, s. 35-62.

⁴² Demirbaş, s. 768-769.

⁴³ Koca/Üzülmez, s. 745; Mehmet Ali Uzun, Ceza Hukukunda Zamanaşımı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994, s. 23-24; Murat Çakır, “Türk Hukukunda Dava Zamanaşımı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXXI, S. 1, 2013, s. 213-227.

⁴⁴ Gedik, s. 252.

geçmesiyle birlikte kamu davası açılmamış ise açılmasına engel olur. Kamu davası açılmış ise davaya devam edilmez⁴⁵. Bu durumda soruşturma evresinde şüpheli hakkında henüz dava açılmadan zamanaşımı sürelerinin dolduğu anlaşılırsa Cumhuriyet savcısı tarafından kovuşturmaya yer olmadığına karar verilir⁴⁶. Kovuşturma evresinde zamanaşımı süresinin dolması durumunda ise TCK'nın 72/2. maddesi gereğince hâkim tarafından resen davanın düşmesine karar verilir⁴⁷.

5237 sayılı TCK'da dava zamanaşımının, müsadereye etkisine ilişkin düzenleme bulunmamaktadır. Ancak doktrin ve uygulamada müsadere, kural olarak asıl fiil için kanunda öngörülen zamanaşımı süresine tabi olduğu kabul edilmektedir⁴⁸.

TCK'nın 54/4. maddesi kapsamında değerlendirilen eşyaların müsaderesinin her zaman mümkün olduğu kabul edilmektedir⁴⁹. TCK'nın 54/4. maddesi dışında bulunan eşyalar bakımından ise dava zamanaşımı süresi dolduğu takdirde müsadere kararı verilemez. Zira failin gerçekleştirdiği eylemin suç olup olmadığı, söz konusu eşyanın suçta kullanılıp kullanılmadığı, suçun işlenmesine tahsis edilip edilmediği ya da suçtan meydana gelip gelmediği hususları, suçun zamanaşımına

⁴⁵ Hakan Yavuz, “Türk Ceza Hukukunda Dava Zamanaşımı Ve Olağanüstü Kanun Yolları İle İlişkisi”, Adalet Dergisi, C. 1, S. 66, 2021, s. 505-542.

⁴⁶ Artuk, Gökçen, s. 982.

⁴⁷ Yavuz, s. 513.

⁴⁸ Centel/Zafer/Çakmut, s. 738; Ayşe Nuhoglu, Mukayeseli Hukukta Ve Türk Ceza Hukukunda Özgürlüğü Bağlayıcı Emniyet Tedbirleri (Doktora tezi), Adil Yayınevi, Ankara 1997, s. 71; “...ayrıca müsadere davasının asıl suç için öngörülen zamanaşımına tabi olması...” Yar. 2. CD., E.2014/6143, K.2014/28879, 03.12.2014, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

⁴⁹ Gedik, s. 256; “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 223/8. maddesi gereği gerçekleşen zamanaşımı nedeniyle, Tebliğname'ye aykırı olarak, oy birliğiyle düşmesine, suçta konu taklit markalı ürünlerin 5237 sayılı Kanun'un 54 üncü maddesinin dördüncü fıkrası uyarınca müsaderesine...” Yarg. 7. CD., E.2021/20454, K.2024/8926, 14.10.2024, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

uğramış olması nedeniyle kesin olarak tespit edilemez⁵⁰. Yargıtay istikrarlı olarak verdiği kararlarda dava zamanaşımı sürelerinin geçmiş olması durumunda konusu suç teşkil etmeyen eşyaların iadesine karar vermektedir⁵¹.

4.2. Ceza Zamanaşımı

Ceza zamanaşımı, yargılama neticesinde mahkûmiyet kararı verilmesi ve kararın kesinleşmesinden sonra kanun koyucu tarafından belirlenen sürelerin geçmesi durumunda cezanın infaz edilmesi imkânının ortadan kalkması durumudur⁵². Ceza zamanaşımı sürelerinin dolması halinde her ne kadar hükümlü hakkında verilen mahkûmiyet kararı ortadan kalmasa da verilen ceza infaz edilemez⁵³.

Ceza zamanaşımı sürelerinin dolmasının, müsadereye etkisine ilişkin TCK'nın 70. maddesinde asıl suçtan bağımsız olarak düzenleme yapılmıştır. Nitekim bu husus madde gerekçesinde, “*Bir güvenlik tedbiri olarak öngörülen müsadere açısından ayrı bir zamanaşımı süresi belirlenmiştir*” şeklinde belirtilmiştir. Madde metninde “eşya müsaderesi” veya “kazanç müsaderesi” şeklinde bir ayırım yapılmadan genel olarak “müsadere” ibaresi kullanıldığından TCK'nın 70. maddesi, hem eşya hem de kazanç müsaderesi bakımından uygulanır. Bu

⁵⁰ “...Müsadere eyleme bağlı olup eylem suç oluşturmuyorsa üretimi, bulundurulması, kullanılması, taşınması, alım-satımı suç oluşturmayan eşyanın zoraltımına karar verilemeyecektir. Bu nedenle kamu davasının düşme sebeplerinden olan zamanaşımının dolması halinde kasıtlı suçun işlenmesinde kullanılma şartı henüz gerçekleşmediği ve belirsizliğini koruduğundan, kural olarak suçta kullanıldığı iddia edilen eşyanın da müsaderesine karar verilemeyecektir” Yarg. CGK., E.2012/4-157, K.2012/1858, 18.12.2012, (<https://portal.uyap.gov.tr>).

⁵¹ “...sanık hakkında açılan kamu davasının dava zamanaşımı nedeniyle DÜŞMESİNE, Adli Emanetin 2015/181 sırasında kayıtlı bıçağın niteliği itibarıyla bizzatı müsadereye tabi olan eşya olmaması karşısında sahibine iadesine...” Yarg. 6. CD., E.2023/7071, K.2024/10404, 10.10.2024 (<https://portal.uyap.gov.tr>).

⁵² Özgenç, s. 1045; Döner, s. 35.

⁵³ Hakan Karakehya, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 1. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2022, s. 348.

durumda müsadere kararının kesinleşmesinden sonra 20 yıllık süre geçmişse infaz yapılamaz. Bu durumun tek istisnası TCK'nın 54/4. maddesi kapsamında bulunan konusu itibari ile suç teşkil eden eşyadır⁵⁴.

5. ŞİKÂYETTEN VAZGEÇME

Kanun koyucu bazı suçlar açısından bireyin menfaatini, kamu menfaatinden üstün tutarak suçun soruşturulması ve kovuşturulmasını şikâyete tabi kılmıştır⁵⁵. Bu durumda kanunda şikâyete tabi olduğu belirtilen suçlar açısından şikâyet bulunmamakta ise kovuşturma aşamasına geçilmez ve fail hakkında yargılama yapılamaz⁵⁶.

TCK'nın 73/1. maddesine göre, mağdur, şikâyet hakkını kullanmazsa fail hakkında kamu davası açılmaz. Mağdurun şikâyetinden vazgeçmesi durumunda ise TCK'nın 73/4. maddesine göre davanın düşmesine karar verilir. Ayrıca TCK'nın 73/4. maddesine göre mağdur, hükmün kesinleşmesine kadar şikâyetinden vazgeçme hakkına sahiptir.

Şikâyetten vazgeçme durumunun müsadereye etkisini incelemek gerekmektedir. TCK'nın 74/1. maddesi “...şikâyetten vazgeçme, müsadere olunan şeylerin veya ödenen adli para cezasının geri alınmasını gerektirmez” şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre, fail hakkında yargılama aşamasında, şikâyetten vazgeçilmesi durumunda müsadere kararı verilemez. Hüküm kesinleştikten sonra mağdur şikâyetten vazgeçerse müsadere

⁵⁴ Hafizoğulları, Özen, s. 552.

⁵⁵ Hafizoğulları, Özen, s. 552-553; Yaprak Öntan, “Şikâyete İlişkin Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 4, S. 69, 2020, s. 1645-1664.

⁵⁶ Münevver İlay Vuslat Şahin, “Şikâyet Kurumu, Takibi Şikâyete Tabi Suçlar”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 5, S. 1, 2019, s. 56-64.

edilen eşya iade edilemez⁵⁷. Yargıtay içtihatları da bu yöndedir⁵⁸. Yargıtay, müsadereye tabi eşyanın niteliği itibari ile suç teşkil eden eşya olması durumunda şikâyetten vazgeçilse bile müsadere kararı verilmesinin zorunlu olduğunu belirtmektedir⁵⁹.

Yargılama konusu eylem şikâyeteye tabi olmamasına rağmen mahkemece yanlış nitelendirilerek şikâyetten vazgeçme nedeniyle davanın düşmesine ve suç konusu eşyanın müsaderesine karar verilebilir. Yargıtay bu durumda, suç ile bağlantılı eşyanın müsaderesi kararını kaldırmamaktadır⁶⁰. Kanaatimizce Yargıtay'ın bu yönde kararları müsaderenin hukuki niteliğinin güvenlik tedbiri olması ile bağdaşmaktadır.

6. ÖN ÖDEME

Ön ödeme, TCK'nın 75. maddesi kapsamında kalan suçlarda, failin belli bir miktar parayı ödemesi durumunda

⁵⁷ Sedat Bakıcı, 5237 Sayılı Yasa Kapsamında Ceza Hukuku Genel Hükümleri, Adalet Yayınevi, Ankara 2007, s. 1065.

⁵⁸ “Suçta kullanıldığı anlaşılan ve hatalı değerlendirme ile silah vasfında olmadığı kabul edilen, bulundurulması suç teşkil etmeyen sopanın şikâyetten vazgeçme nedeniyle düşme kararı verilmesi karşısında müsaderesine karar verilmesi, Bozmayı gerektirmiş...” Yarg. 3. CD., E.2012/18762, K.2013/8713, 05.03.2013 (<https://portal.uyap.gov.tr>)

⁵⁹ “...Şikâyetten vazgeçme sebebiyle düşme kararı verilmesi halinde, müsadere kararı verilemeyeceği ve başlı başına suç teşkil etmeyen ruhsatlı silahın iadesine karar verilmesi gerektiği...” Yargıtay 4. Ceza Dairesinin 2013/37218 Esas ve 2014/23865 Karar sayılı Kararı.

⁶⁰ “İlk derece mahkemesi tarafından “Emanetin 2009/26 sırasında kayıtlı bulunan 1 adet şarjörlü tabancanın suçta kullanıldığı anlaşıldığından 5237 sayılı TCK'nun 54 maddesi gereğince Müsaderesine” şeklinde karar verilmiş ise de...Şikâyetten vazgeçme sebebiyle düşme kararı verilmesi halinde, müsadere kararı verilemeyeceği ve başlı başına suç teşkil etmeyen ruhsatlı silahın iadesine karar verilmesi gerektiği gözetilmemiş ise de, sanık *** Ağır'ın, mağdurlara karşı silah doğrultup, silahın mekanizmasını kurma şeklinde kabul edilen eyleminin, TCK'nın 106/2-a maddesine uyan ve kovuşturulması şikâyeteye bağlı olmayan tehdit suçunu oluşturmasına karşın, eylem yanlış nitelendirilerek şikâyet yokluğu nedeniyle kamu davasının düşmesine karar verildiğinden, müsadere kararına yönelik sanık *** Ağır'ın temyiz iddiaları yerinde görülmediğinden tebliğnameye aykırı olarak, temyiz davasının esastan reddiyle hükmün onanmasına...” Yarg. 4. CD., E.2013/37218, K.2014/23865, 03.07.2014 (<https://portal.uyap.gov.tr>)

hakkında kamu davası açılmamasını veya açılmış ise kamu davasının düşmesi sonucunu doğuran bir kurumdur⁶¹.

Müşadere açısından ön ödeme kurumunu inceleyecek olursak TCK'nın 75/5. maddesi *“Bu madde gereğince kamu davasının açılmaması veya ortadan kaldırılması, kişisel hakkın istenmesine, malın geri alınmasına ve müşadereye ilişkin hükümleri etkilemez”* şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre fail hakkında ön ödeme kurumunun uygulanması nedeniyle hakkında dava açılmadığı ya da dava açılmış ise düşmesine karar verildiği durumlar, müşadere kararı verilmesine engel teşkil etmez.

7. UZLAŞTIRMA

Uzlaştırma kurumu, 5237 sayılı TCK'nın 73/8. maddesinde düzenlenmiş iken 19/12/2006 tarih ve 5660 sayılı Kanun'un 45. maddesi ile TCK'nın 73/8. maddesi yürürlükten kaldırılmış ve 5271 sayılı CMK'nın 253 ve 254. maddelerinde yeniden düzenlenmiştir⁶².

5271 sayılı CMK'nın 253/19. maddesine göre, mağdur ve failin, uzlaşması ve belirlenen edimin defaten yerine getirilmesi durumunda CMK'nın 171. maddesine göre fail hakkında kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilir. Uzlaşma ile belirlenen edimin takside bağlanması ya da süreklilik arz etmesi durumunda CMK'nın 171. maddesindeki şartlar aranmaksızın kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilir. Kovuşturma aşamasında, uzlaşma gerçekleşir ve sanık edimini defaten yerine getirirse CMK'nın 254/2. maddesine göre, sanık hakkında açılan kamu davasının düşmesine karar verilir. Edimin takside bağlanması veya süreklilik arz etmesi durumunda ise durma kararı verilir.

⁶¹ Özen/Köksal, s. 591.

⁶² Gedik, s. 260.

Uzlaştırma kurumunun müsadereye etkisini incelemek gerekirse, uzlaştırma kurumunun düzenlendiği CMK'nın 253 vd. maddelerinde müsadereye ilişkin bir ibareye yer verilmemiştir.

Doktrinde bir görüşe göre, TCK'nın 74/1. maddesinde “uzlaşma” ibaresine yer verilme de müsadere hükümlerinin uygulanması için mahkûmiyet koşulu aranmadığından uzlaşma durumunda müsadere kararı verilebilir⁶³. Bizimde katıldığımız diğer bir görüşe göre ise, uzlaşma durumunda suçun tüm hüküm ve neticeleri ortadan kalktığından, eşya veya kazancın suç ile bağlantısı saptanamaz. Bundan dolayı uzlaşma durumunda, TCK'nın 54/4. maddesinde düzenlenen konusu suç teşkil eden eşya dışında müsadere kararı verilmesi mümkün olmamalıdır⁶⁴.

Uygulamada, mağdur ve sanık arasında uzlaşmanın gerçekleşmesi durumunda müsadere kararı verilmemektedir⁶⁵. Hatta Yargıtay, uzlaşma nedeni ile kamu davasının düşmesine karar verilen durumlarda, suç ile bağlantılı olduğu değerlendirildiğinden el konulan veya müsadere edilen eşyaların sanığa iade edilmemesinden ötürü sanığın uğradığı zararın CMK'nın 141/1-j. maddesine göre tazmin edilmesi gerektiğini belirtmektedir⁶⁶.

⁶³ Mualla Buket Soygüt, Türk Ceza Ve Ceza Usul Hukukunda Uzlaşma Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2006, s. 178-179.

⁶⁴ Zeki Hafizoğulları, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanununda Davanın Ve Cezanın Düşürülmesi”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 64, 2006 (3), s. 36-41; Gedik, s. 262; Gökhan Taneri, Müsadere, 1. Bası., Bilge Yayınevi, Ankara 2013, s. 114, Aysun Dalkılıç, Türk Ceza Hukukunda Müsadere, 1.Bası., Seçkin Yayınevi, Ankara 2013, s. 102.

⁶⁵ “...davaya konu ürünlerin müsadere hususunda uzlaştırma raporunda sanık ile katılan vekilinin uzlaşma sağladığı şekilde karar verilmesi gerektiğinin gözetilmemesi...” Yarg. 19. CD., E.2020/3461, K.2021/4471, 15.04.2021 (<https://portal.uyap.gov.tr>)

⁶⁶ “CMK'nın 141/j maddesinde, eşyasına veya diğer malvarlığı değerlerine, koşulları oluşmadığı halde elkonulan veya korunması için gerekli tedbirler alınmayan ya da eşyası veya diğer malvarlığı değerleri amaç dışı kullanılan veya zamanında geri verilmeyen kişilerin uğramış olduğu zararları isteyebileceklerinin belirtildiği gözetildiğinde, davacının dolandırıcılık suçundan mahkûmiyetine, 89 sikkenin müsaderesinde karar verildikten sonra, uzlaştırma nedeniyle davanın düşmesine

8. SONUÇ

5237 sayılı TCK'da, müsadere kararı verilmesi için mahkûmiyet şartı aranmamaktadır. Bundan dolayı yargılama devam ederken davayı veya cezayı düşüren nedenlerin ortaya çıkmasına rağmen müsadere kararı verildiği görülmektedir.

Davayı veya cezayı düşüren nedenler olan ölüm, ön ödeme, af, şikâyetten vazgeçme ve zamanaşımı durumunun müsadereye etkisi TCK'da düzenlenmiştir. Buna göre, davayı düşüren haller olan, sanığın ölümü, dava zamanaşımı, ön ödeme ve şikâyetten vazgeçme durumunda, konusu suç teşkil eden eşya veya maddi menfaat dışında kalan malvarlığı değerleri müsadere edilemez. Cezayı düşüren haller olan, hükümlünün ölümü ve ceza zamanaşımı durumunda ise bu durumlar ortaya çıkmadan önce müsadere kararının infazı yapılmış ise, müsadere edilen malvarlığı değerleri geri iade edilmez. Davayı ve cezayı düşüren hallerden olan af durumunda ise genel af ilan edilmiş ise eylem suç olmaktan çıkarıldığından müsadere kararı verilmez. Özel af durumunda ise doktrinde aksi yönde görüşler olmakla birlikte kanaatimizce, eylemin suç olma niteliği ortadan kaldırılmadığından şartları bulunduğu takdirde müsadere kararı verilmesi mümkündür.

TCK'nın 54/4. maddesi kapsamında bulunan eşyalar, davayı veya cezayı düşüren nedenler bulunsa da müsadere edilir. Çünkü bu eşyalar konusu itibariyle suç teşkil etmektedir. TCK'nın 54/4. maddesi dışında kalan eşya veya malvarlığı değerleri bakımından ise davayı veya cezayı düşüren nedenlerin, suçun mahiyeti veya sübutuna etkisi saptanarak karar verilmelidir. Davayı veya cezayı düşüren nedenlerin ortaya çıkması sonucu, eylem suç olmaktan çıkarılmışsa, söz konusu

karar verildiği ancak sikkelerin iade edilmediği anlaşılmakla, davacının uğramış olduğu zararın tespit edilmesi suretiyle makul bir maddi tazminata hükmedilmesi yerine yazılı şekilde davanın reddine karar verilmesi” Yarg. 12. CD., E.2022/648, K.2024/1305, 19.03.2024, (<https://portal.uyap.gov.tr>)

eşyanın suçta kullanılıp kullanılmadığı, suçun işlenmesine tahsis edilip edilmediği ya da suçtan meydana gelip gelmediği hususları her türlü şüpheden uzak şekilde kesin olarak tespit edilemiyorsa müsadere kararı verilmemelidir.

Uzlaştırma kurumu CMK’da düzenlenen bir muhakeme engelidir. Uzlaştırmanın, müsadereye etkisi konusunda kanunda bir düzenleme yapılmamıştır. Doktrinde aksi yönde görüşler olmakla birlikte kanaatimizce, tarafların uzlaşması durumunda suçun tüm hüküm ve neticeleri ortadan kalktığından müsadere kararı verilmesi verilemez.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Berrin. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 3. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2016.
- Arslan, Mualla Buket Soygüt. Türk Ceza Hukukunda Müsadere. Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2014.
- Artuk, Mehmet Emin/Gökcen, Ahmet. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 16. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2022.
- Bakıcı, Sedat. 5237 Sayılı Yasa Kapsamında Ceza Hukuku Genel Hükümleri. Adalet Yayınevi, Ankara 2007.
- Can, Sibel. “Türk Hukukunda Af Kurumu”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 65, S. 4, 2016, s. 1291-1312.
- Centel, Nur/Zafer, Hamide/Yenerer Çakmut Özlem. Türk Ceza Hukukuna Giriş. 7. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2011.
- Çakır, Murat. “Türk Hukukunda Dava Zamanaşımı”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. LXXI, S. 1, 2013, s. 207-227.
- Dalkılıç, Aysun. Türk Ceza Hukukunda Müsadere. 1.Bası., Seçkin Yayınevi, Ankara 2013.
- Demirbaş, Timur. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 16. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2021.
- Döner, İsa. “Ceza Zamanaşımı”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. IX, S. 3-4, 2005, s. 35-62.
- Dönmezer, Sulhi/Erman, Sahir. Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku. 14. Bası, Der Yayınevi, İstanbul 2020.
- Dursun, Hasan. “Af Kavramına Genel Bir Bakış”. Türkiye Barolar Birliği Dergisi. S. 85, 2009, s. 373-402.
- Ersoy, Uğur/Can, Sibel, “Eşyanın Dosyada Delil Olarak Saklanması Kararı Üzerine Bir İnceleme”. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. Y. 14, S. 53, 2023, s. 285-310.

- Gedik, Doğan. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'na göre Müsadere. 2. Bası., Yetkin Yayınevi, Ankara 2016.
- Hafızoğulları, Zeki. “5237 Sayılı Türk Ceza Kanununda Davanın Ve Cezanın Düşürülmesi”. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 64, 2006 (3), s. 35-41.
- Hafızoğulları, Zeki/Özen, Muharrem. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 14. Bası., USA Yayınevi, İstanbul 2022.
- <https://portal.uyap.gov.tr>
- İçel, Kayıhan. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 7. Bası., Beta Yayınevi, İstanbul 2023.
- Karakehya, Hakan. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 1. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2022.
- Koca, Mahmut/Üzülmez, İlhan. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 15. Bası., Seçkin Yayınevi, Ankara 2022.
- Nuhoğlu, Ayşe. Mukayeseli Hukukta Ve Türk Ceza Hukukunda Özgürlüğü Bağlayıcı Emniyet Tedbirleri (Doktora tezi). Adil Yayınevi, Ankara 1997.
- Öntan, Yaprak. “Şikâyeteye İlişkin Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Y. 4, S. 69, 2020, s. 1641-1664.
- Özen, Mustafa. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 4. Bası., Adalet Yayınevi, Ankara 2021.
- Özgenç, İzzet. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 17. Bası., Seçkin Yayınevi, Ankara 2021.
- Soygüt, Mualla Buket. Türk Ceza Ve Ceza Usul Hukukunda Uzlaşma Kurumu. Yüksek Lisans Tezi. Galatasaray Üniversitesi, 2006.

- Şahin, Münevver İlay Vuslat. “Şikâyet Kurumu, Takibi Şikâyet Tabi Suçlar”. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 5, S. 1, 2019, s. 54-64.
- Şare, Ersin. “Sanığın Veya Hükümlünün Ölümü”. Ankara Barosu Dergisi, C. 81, S. 3, 2023, 289-332.
- Taneri, Gökhan. Müsadere. 1. Bası., Bilge Yayınevi, Ankara 2013.
- Uzun, Mehmet Ali. Ceza Hukukunda Zamanaşımı. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Yaşar, Osman/Gökcan, Hasan Tahsin/Artuç, Mustafa. Yorumlu-Uygulamalı Türk Ceza Kanunu. 1. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010.
- Yavuz, Hakan. “Türk Ceza Hukukunda Dava Zamanaşımı Ve Olağanüstü Kanun Yolları İle İlişkisi”. Adalet Dergisi. C. 1, S. 66, 2021, s. 497-542.

BAZI MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ: VEKTÖR OTOREGRESİF (VAR) MODELİ İLE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Merve EKER¹

Serpil TÜRKİYILMAZ²

1. GİRİŞ

İşsizlik, büyüme, enflasyon, döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi makroekonomik değişkenler, Türkiye'nin ekonomisinde etkili olan önemli değişkenlerdir. Bu değişkenlerin analizi ekonomi politikalarının doğru bir şekilde belirlenmesine, para stratejilerin belirlenmesine, ekonomik krizlerin ön görülmesine katkı sağlamaktadır.

Döviz, yabancı ülkelerin resmi para birimlerini ifade etmektedir. Döviz kurları ise genel olarak sabit ve dalgalı olmak üzere iki temel sisteme ayrılmaktadır. Dalgalı kur sisteminde döviz kuru, piyasadaki arz ve talebe göre serbestçe belirlenirken, sabit kur sisteminde ise bir ülkenin para birimi belirli bir döviz kuru seviyesine veya bir para birimi sepetine endekslenerek sabit tutulmaktadır. Döviz kuru, bir ülkenin dış ticaret dengesini ve ekonomik gücünü yansıtan önemli bir göstergedir. Kur dalgalanmaları, ithalat ve ihracat faaliyetlerini doğrudan

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü Lisans Öğrencisi, Türkiye, merve-eker2008@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-6318-9939.

² Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü, Türkiye, serpil.turkiyilmaz@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7193-4148.

etkilemektedir. Örneğin, yerel para biriminin değer kaybetmesi ihracatın rekabet gücünü artırırken, ithalat maliyetlerini yükseltmektedir. Döviz kurundaki yükseliş, ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına gelirken, yabancı para birimlerinin ise değer kazanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, döviz kurlarındaki değişimler ekonomik dengeler üzerinde belirleyici bir rol oynar. 1980'lere kadar sabit kur rejiminin benimsendiği ülkelerde, 2001 ekonomik krizinin ardından dalgalı kur sistemine geçilmiş ve döviz kurları serbest piyasa koşullarına göre belirlenmeye başlanmıştır ve son yıllarda Türk Lirası'nın değer kaybı dikkat çekici seviyelere ulaşmıştır. Örneğin, 2024 yılı Ocak ayında dolar kuru yaklaşık 30,20 TL seviyesindeyken, 2025 yılı başında 35,65 TL'ye yükselerek %18 oranında bir artış görülmüştür. 2000'li yılların başında 1 dolar yaklaşık 1,5 TL civarındayken, özellikle 2018'den itibaren döviz kurlarında hızlı ve keskin yükselişler gözlemlenmiştir (TÜİK, Döviz Kuru İstatistikleri).

İşsizlik ise makroekonomik değişkenlerin etkisine açık önemli bir göstergedir ve ekonomik istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. İşsizlik oranı, ekonomik krizler, küresel piyasalardaki dalgalanmalar ve iç ekonomik dinamiklere bağlı olarak zaman içinde önemli değişimler göstermektedir. 2000 yılında %6,5 seviyesinde olan oranlar, 2009 yılında küresel finans krizinin dağılımı hızla yükselerek %14'e ulaşmıştır. Krizin ardından ekonomik toparlanma politikalarının izlenmesiyle birlikte işsizlik oranlarında bir düşüş gözlemlenmiştir, 2012 yılında bu oran %9,2' lere gerilemiştir. Ancak 2019 yılında ekonomik dalgalanmaların ve küresel ticaretteki yavaşlamanın etkisi ile tekrar yükselerek %13,7' lere ulaşmıştır. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisi, yarattığı ekonomik durgunluk nedeniyle iş gücü ve istihdamda ciddi sorunlara yol açmış ve işsizlik oranı %13,2' lerde seyretmiştir (TÜİK, İşgücü İstatistikleri). Pandeminin ardından dönemdeki ekonomik büyümenin

hızlanması ve iş gücü politikalarına yönelik çabaların atılmasıyla birlikte, 2023 yılının yıllık işsizlik oranı %8,4'e kadar düşerek son dönemde en düşük seviyelere geri döndüğü görüldü. İşsizlik oranındaki değişimler, ülkenin üretim gücü, yatırımları, tüketici güveni ve sosyal refahını doğrudan etkilemektedir. Özellikle gençlerin işsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılımı ve uzun süreli işsizlik gibi alt kategoriler, iş piyasasının yapısal sorunlarının boyutlarını gözler önüne sermektedir. Geçmiş yıllarda işsizlik oranları, ekonomik krizlerin, küresel ekonomideki dalgalanmaların ve iç piyasalarda yaşanan belirsizliklerin etkisiyle dalgalı bir seyir izlemiştir. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar, ithalat ve ihracat dengesini etkileyerek iş gücü piyasasında belirgin değişimlere yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra, enflasyon artışı reel ücretlerde düşüşe neden olurken, işverenlerin yeni istihdam yaratma kapasitesini de sınırlandırmaktadır. Buna karşılık, yabancı sermaye girişleri istihdamı artırıcı bir etki yaratabilmektedir. Bu çerçevede, işsizliğin temel nedenlerini analiz etmek ve sürdürülebilir bir istihdam politikası geliştirmek, ekonomik kalkınmanın devamlılığı açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. (TÜİK, İşgücü İstatistikleri).

Büyüme, ekonomide zaman içinde önceki döneme göre üretim kapasitesinde ve ekonomik kaynaklarda meydana gelen artıştır. Bir ekonominin büyümesi iki temel unsurla sağlanabilmektedir: sermaye-iş gücü yatırımları ve verimlilik artışları ile sağlanmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, altyapı projeleri ve iş gücünün niteliklerinin geliştirilmesi üretim kapasitesini artırarak büyümeyi desteklerken, mevcut kaynakların daha etkin kullanılması ise aynı girdilerle daha yüksek üretim seviyelerine ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Ancak, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için finansal istikrarın korunması, makroekonomik değişkenlerin dengeli bir şekilde yönetilmesi ve çevresel faktörlerin göz önünde

bulundurulması gerekmektedir. Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranlarıyla ölçülmektedir. TÜİK (2024) verilerine göre 2024 yılında Türkiye ekonomisi %3,2 oranında büyüme kaydetmiştir. Bu büyüme oranı, özellikle inşaat sektöründeki %9,3'lük artışla desteklenmiştir. Sanayi sektörü ise %0,5 ile daha yavaş bir büyüme göstermiştir. Kişi başına düşen gelir, 2024 yılında 15.463 dolar olarak hesaplanmıştır. Bu, ekonomik büyümenin bireylerin yaşam standartlarına etkisini değerlendirmek için önemli bir göstergedir.

Enflasyon, bir ekonomide mal ve hizmet fiyatlarının zaman içinde sürekli ve genel bir artış göstermesi olarak değerlendirilmektedir. Enflasyonun oluşumunda dört temel faktör öne çıkmaktadır: talep enflasyonu, maliyet enflasyonu, para arzı ve enflasyon beklentileridir. Talep enflasyonu, toplam talebin mal ve hizmet arzını aşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ekonomide üretimin bu artan talebe yetişmemesi, fiyatların yükselmesine yol açmaktadır. Maliyet enflasyonu ise üretim büyümelerinde ortaya çıkan maliyet artışlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, doğal afetler nedeniyle tarım ve sanayide yaşanan aksaklıklar, maliyetleri artıran fiyatlara yansımaktadır. Bir diğer önemli faktör olan para arzındaki artış, ekonomide daha fazla paranın dolaşımına girmesine neden olur. Bu durum harcamaları ve yatırımlarını artırarak fiyatların üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Son olarak enflasyon maliyetlerdeki fiyat hareketlerinde rol oynamaktadır. Tüketiciler ve işletmeler, ücret ve fiyatları enflasyon artışına göre ayarlamaktadır. Bu durum, enflasyonun kendini besleyen bir döngüye dönüşmesine yol açabilmektedir. Bu nakit akışı, enflasyonun ekonomik istikrarın sağlanmasını destekleyen para politikalarını ve ekonomik önlemlerin artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de enflasyon, son yıllarda dalgalı bir seyir izleyerek ekonomik istikrarı doğrudan etkileyen temel unsurlardan biri olmuştur. Şubat 2025

itibarıyla yıllık enflasyon oranı %39,05'e gerileyerek Haziran 2023'ten bu yana en düşük seviyelere ulaşmıştır. Özellikle gıda ve alkolsüz içeceklerdeki fiyat artışlarının yavaşlaması, enflasyondaki bu düşüşte belirleyici bir rol oynamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ise, bir ülkenin dışında yerleşik bireyler, şirketler veya kuruluşların, başka bir ülkede uzun vadeli ekonomik kazançlar elde etmek amacıyla gerçekleştirdiği finansal faaliyetleri ifade etmektedir. DYY, yatırım yapılan ülkeye istihdam olanakları yaratması, ileri teknoloji transferine katkıda bulunması ve üretimde daha verimli yöntemlerin kullanılmasını sağlaması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Yatırımları etkileyen temel faktörler arasında beklenen kârlılık düzeyi öne çıkmaktadır. Yabancı yatırımcılar, yatırım yapacakları ülkedeki ekonomik potansiyeli, sektörlerin büyüme fırsatlarını ve sağlayacağı getirileri detaylı bir şekilde analiz etmektedirler. Yüksek kazanç beklentileri, genellikle yatırım kararlarını teşvik eden en önemli unsurlardan biridir. Bunun yanında, ekonomik ve siyasi istikrar, vergilendirme politikaları, ticaretin önündeki engeller ve iş yapma kolaylığı gibi unsurlar da yabancı sermaye akışında kritik bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlar, sadece yatırımcıların kazanç sağlamasını değil, aynı zamanda yatırımı kabul eden ülkelerde ekonomik büyüme, istihdam artışı ve yerel işletmelerin küresel arenada daha rekabetçi hale gelmesi gibi olumlu etkiler doğurmaktadır. Yatırımlarda 2020 'de %42'lik bir azalış 2009 'da mali kriz nedeniyle değer in altında ve 1990'lardan bu yana en düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. 2021'de ise yükselişe geçmiştir (TCMB, Yatırım İstatistikleri).

Bu anlamda söz konusu makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada işsizlik, büyüme, enflasyon, döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenlerin arasındaki ilişkilerin ekonometrik bir yaklaşım ile incelenmesi amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde işsizlik, büyüme, enflasyon, döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkilere yönelik pek çok çalışma mevcuttur. İzleyen kısımda özet olarak bu alanda yapılan çalışmalarla ilgili bilgi verilmektedir.

Kızılgöl (2006) çalışmasında; büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkilerin varlığını incelemiştir. Eşbütünleşme analizi yaparken Johansen yöntemi kullanmıştır. Test sonuçlarına göre işsizlik ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Koyuncu (2010) çalışmasında; makroekonomik değişkenlerin yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda yapısal VAR analizi uygulayarak yabancı yatırımların etkisinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterildiğini göstermiştir.

Yılmaz vd. (2011) çalışmasında; doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ekonomisine etkilerini incelemeyi ve doğrudan Türkiye'ye bu yabancı yatırımların nasıl çekilebileceğini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmasında zaman serileri analizini kullanmıştır.

Albayrak (2012) çalışmalarında; 1992:1-2008:12 dönemini kapsayan bir veri seti kullanarak dolardaki reel değer değişimlerinin doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmalarında ARCH-LM testi ve nedensellik testi kullanmıştır. Testlerinin sonucunda ARCH etkisinin olmadığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de döviz kuru oynaklığının yabancı doğrudan yatırımlar üzerinde etkili olmadığı kanıtlanmıştır.

Çiftçi ve Çapkın (2013) çalışmasında; cari açıklık ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1988-2012 dönemlerindeki verileri kullanarak VAR yöntemi ve eşbütünleme

analizi yapmıştır. Veri setinin durağanlığı ADP-PP testleri ile değerlendirilmiştir. Bu analiz ve testler sonucunda eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur ve %1 anlam düzeyinde işsizlikten cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Selim ve Ayvaz Güven (2014) çalışmalarında; döviz kurunun enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Ekonometrik analizlerinin sonucunda döviz kuru ile enflasyon arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermişlerdir. Döviz kuru ile işsizlik arasında da ilişki olduğunu döviz kurunun özellikle ihracat ve ithalat yolu ile işsizliği dolaylı yoldan etkilediğini göstermişlerdir.

Şentürk ve Akbaş (2014) çalışmalarında; ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon arasındaki ilişkileri incelemiştir. 2005:01-2012:07 tarihleri arasındaki veri setini inceleyip birim kök testleri uygulamıştır. Test sonucunda enflasyon ve işsizliği incelediğinde birim köklü olduğunu ve sanayi üretim endeksinin durağan olduğunu göstermiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini anlamak için Toda-Yamamoto (1995) ve bootstrap nedensellik testleri yapmıştır ve bu testler sonucunda işsizlik oranı ile enflasyon oranı ve işsizlik ile sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Özdamar (2016) çalışmasında; doğrudan yabancı yatırımların Türkiye gelir düzeyi ve döviz kuru arasındaki ilişkisini incelemiştir. Bu doğrultuda birim kök testleri, eş bütünleme analizi, nedensellik analizi, vektör hata düzeltme analizleri kullanmıştır. Sonuçlara bakıldığında kısa dönemde gelir düzeyi ve döviz kuru ile yabancı yatırımlar arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Akcan ve Ener (2017) çalışmalarında; işsizlik ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2000:Q1-2015:Q3 dönemleri arasındaki makroekonomik

değişkenler olan faiz oranları, enflasyon, ihracat ve ithalatı Granger nedensellik analiz ile test etmiştir. Bu testler sonucunda işsizliği makroekonomik değişkenlerin etkilediğini göstermiştir.

Yalman ve Koşaroğlu (2017) çalışmalarında; 1988-2016 dönemine ait doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Toda-Yamamoto testi uygulamıştır. Test sonuçlarına göre değişkenler arasında nedensellik sonucu olmadığını göstermiştir.

Akcan ve Ener (2018) çalışmasında; 2000:Q1-2015:Q3 dönemlerindeki işsizliğe sebep olan faiz oranı, enflasyon, ihracat ve ithalat verilerini kullanarak Granger nedensellik analizi yapmıştır. Analiz sonucuna göre işsizliğe neden olan değişkenler enflasyon, ithalat ve ihracat olarak bulunmuştur.

Taşçı ve Düzgün (2017) çalışmasında; döviz kuru ile yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi inceleyip literatüre katkı sağlamak amacıyla dinamik OLS kullanarak sonuçlar elde etmiştir. Bu sonuçlarda pozitif ve negatif etkileri göstermiştir.

Ümit ve Karataş (2018) çalışmalarında; işsizlik ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2000:Q1-2013:Q3 tarihleri arasındaki verileri kullanarak makroekonomik değişkenler olan büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, enflasyon, reel efektif döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişkiler vektör otoregresif tekniği ile analiz edilmiştir. Sadece işsizlik ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür. Etki tepki analizine göre, büyümedeki işsizlik oranına tepkisi beşinci döneme kadar negatif gerçekleşmiştir.

İşsizlikteki değişimin %34'ünü büyümenin açıkladığı ve büyümenin işsizlik üzerinde çok düşük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Şahin (2019) çalışmasında; işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyerek Philips eğrisinin geçerliliğini test etmeyi amaçlamıştır. Eşbütünleşme testi ile uzun süreli ilişkilerinin var olup olmadığını incelemiştir. Araştırmaları sonucunda çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Akiş (2020) çalışmasında; Türkiye için işsizlik ve enflasyon ilişkisini belirlemeyi ve Philips hipotezini test etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 2005 ile 2020 yılları arasındaki enflasyon ve işsizlik aylık verilerini kullanmıştır. Bu verilere dayanarak Türkiye’de Philips eğrisinin geçerli olduğu sonucunu göstermiştir.

Özyakışır ve Çamkaya (2022) çalışmasında; ticaret, döviz kuru ve enflasyonunun Türkiye ekonomisine katkısını incelemeyi amaçlamıştır. Kontrol değişkeni büyümeyi kullanarak zaman serisi analizi yapmıştır. Analiz sonuçlarına göre ticaret döviz kuru ve enflasyonun Türkiye ekonomisine katkısını ortaya koymuştur.

Işık vd., (2024) çalışmasında; enflasyon ve döviz kuru verileri kullanarak aralarında uzun süreli bir ilişkinin var olup olmadığını anlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda birim kök testini kullanarak aralarında uzun süreli bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Döviz kurundaki 1 birim artışın enflasyonda %0,9’ luk bir artışa sebep olduğunu göstermiştir.

Lan vd., (2025) çalışmasında; Latin Amerika’da ekonomik büyüme ve işsizliğin yeşil kalkınma girişimlerini nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamıştır. Verilerinde 2005-2022 yıllarında 28 Latin Amerika ülkesini ele alarak analiz etmiştir. Araştırmasında sabit etkili, aracı etkili ve ılımlı etkili modeller kullanmıştır. Sonuçlar, teknolojik gelişmelerin ekonomik büyümeyi destekleyerek yeşil kalkınmayı önemli ölçüde desteklediğini, ancak oranlarındaki artışın sosyal istikrarı

arttırdığını ve ilerlemenin önünde bir engel oluşturduğunu göstermiştir.

Alfalih (2024) çalışmasında; Suudi Arabistan'daki işsizliği etkileyen makroekonomik (petrol fiyatı, doğrudan yabancı yatırım girişleri, reel gayri safi yurtiçi hasıla ve ticaret açıklığı) değişkenleri analiz etmiştir. ARDL modelini ve eşbütünleşme yaklaşımı için sınır testini kullanmıştır. Sonuçlar değişkenlerin işsizlik üzerinde uzun vadede olumsuz etki gösterdiğini ifade etmiştir.

Razia vd. (2023) çalışmasında; işsizlik ve enflasyonun Filistin ekonomik büyümesini nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamıştır. Yıllık zaman serisi kullanılarak ARDL modelini uygulamıştır. Sonuçlara göre işsizliğin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde potansiyel olumsuz etkisi olduğunu göstermiştir.

Renani ve Mirtafah (2012) çalışmalarında; 1980Q2-2006Q3 dönemini kapsayan eşbütünleşme sistemi yaklaşım modelini kullanarak İran'a gelen doğrudan yabancı yatırımın ve özellikle döviz kuru oynaklığının belirleyicilerini araştırmıştır. Sonuçlara göre, GSYİH'nin ve döviz kurunun önemli ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ancak döviz kuru oynaklığının ve Dünya ham petrol fiyatlarının İran'daki içe dönük doğrudan yabancı yatırım akışı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

3. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

İzleyen kısımda çalışmadaki tüm değişkenlerin ikili ekonomik ilişkileri hakkında özet teorik bilgi verilmektedir.

3.1. İşsizlik ve Büyüme

İşsizlik ve ekonomik büyüme, ekonomi için önemli belirleyicilerdir. Bu iki değişken arasındaki ilişki Okun yasası ters yönlü ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Okun yasasına göre; ekonomik büyümenin yüksek olduğu yerde işsizlik oranının düşük olduğu görülmektedir. Ama işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ülkenin ekonomik yapısı, iş gücü piyasasının esnekliği, büyümenin kaynağı etkilemektedir (Aydın, 2020: 267-276; Gasımlı, 2021:1555).

3.2. İşsizlik ve Enflasyon

İşsizlik ve enflasyon arasındaki ilişki Philips eğrisi ile açıklanmaktadır. Philips eğrisine göre işsizlik oranının düşmesi ile ekonomik enflasyon büyümektedir. Bu ilişki ancak uzun dönemde geçerli olmayabilir. Enflasyon sebepleri ile işsizlik arasındaki ilişkiyi değiştirebilmektedir. Örneğin talep enflasyonu artıkça işsizlik oranı düşsebilirken, maliyet enflasyonu (döviz kuru vs.) işsizlik oranını düşürmeyebilir (Akiş, 2020: 405-407).

3.3. İşsizlik ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırım ile işsizlik ilişkisi yatırım türüne ve işgücü piyasasına göre değişmektedir. Yeni yatırımlar sayesinde iş alanları açılabilen, teknoloji ve bilgi transferi ile verimlilik artmakta bu nedenle istihdamı yükseltebilmektedir. Diğer yandan yabancı yatırımlar yoğun sektörlerle yönelirse istihdam yaratma etkisi sınırlı olabilir, teknolojik ilerleme işgücü yerine otomasyona yönlendirebilmektedir (KILIÇ GÖRMEZÖZ, 2007: 1-78).

3.4. İşsizlik ve Döviz Kuru

Döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişki ülkenin ekonomik yapısına, ihracat ve ithalata, döviz kurundaki dalgalanmalara bağlı olarak değişebilmektedir. Reel döviz kuru düştüğünde ithal mallar pahalı ve yerli mallara talep artmakta bu nedenle istihdamı

artırmaktadır. İthal girdiler pahalı olduğunda maaliyet yükselmekte enflasyon artarsa talep daralmakta ve işsizlik de artmaktadır (Bilgin, 2014:81-83).

3.5. Enflasyon ve Büyüme

Enflasyon büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Enflasyonun yüksek ve dalgalı olması piyasa mekanizmasını bozmaktadır. Bu da kaynak dağılımını olumsuz etkilemekte ve ekonomik verimliliği düşürmektedir. Fiyat artışlarının kaynağının belirlenememesi ekonomide doğru tepki verememelerine neden olur bu da ekonomide kaynakların verimli kullanılmamasına yol açmaktadır. (Erçel, 1999:15-30).

3.6. Enflasyon ve Döviz Kuru

Döviz kurunun düşmesi ve yükselmesinin fiyatları etkileyip etkilemediğine bakılmaktadır. Para birimimizin değer kaybetmesi döviz kurunun yükselmesine neden olmaktadır. Diğer yandan döviz kurundaki artış yerli malların pazarda fiyatların düşmesine sebep olmaktadır. Döviz kurunun yükselmesi enflasyonun yükselmesi beklentisi ile ve enflasyon kendi kendine yükselecektir (Türk, 2016:82-84).

3.7. Enflasyon ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Enflasyonun yüksek olduğu yerlerde doğrudan yabancı yatırımların azaldığı gözlemlenmiştir. Üretim kapasitesindeki artış ekonominin arz kapasitesini artırmakta ve enflasyon baskısını azaltabilmektedir (Demir vd., 2021:1397).

3.8. Büyüme ve Döviz Kuru

Döviz kuru, ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etkiler yaratabilmektedir. Döviz kuru finansal riskleri azaltarak faiz oranlarının düşmesine katkı sağlamaktadır. Bu da yatırım hacmini genişleterek ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Ancak döviz kuru uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Ünlü, 2016:1-14).

3.9. Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkelerin ekonomisini çeşitli açılardan güçlendirmektedir. Yatırımların yapıldığı sektörlerle bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar büyümeyi hızlandırmaktadır. Fakat düşük teknoloji içeren yatırımlar daha yavaş etki edebilmektedir (Aydın, 2020: 267-276).

3.10. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Döviz Kuru

Döviz kuru, yatırımcılar üzerinde risk oluşturmaktadır. Yabancı yatırımlar risk almamak için para birimi istikrarlı olan ülkelere yatırım yapmaktadırlar. Bu yüzden döviz kuru ne kadar istikrarlıysa yabancı yatırımları o kadar üzerine çekmektedir. Diğer yandan düşük döviz kuru yerli ürünlerin dış pazarlarda daha rekabetçi olmasını sağlamakta ve yabancı yatırımların bu sektörde büyümesine neden olmaktadır (Doğanay vd, 2021:536).

4. TÜRKİYE’DE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

İzleyen kısımda Türkiye’deki makroekonomik değişkenlerin değişimi hakkında kısa bilgi verilmektedir.

4.1. Türkiye’de Enflasyon

1923-1938 yılları arasında Türkiye, sıkı para politikası ve denk bütçe ilkesi sayesinde enflasyonsuz bir dönem geçirmiştir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ekonomik durgunluğa ve fiyatların düşmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte savaş hazırlığı nedeniyle askeri harcamalar artmış, üretimin gelişmesi ve gelirlerin yetersizliği nedeniyle enflasyon hızla yükselmiştir.

1938-1946 yılları arasında Türkiye ekonomisi, İkinci Dünya Savaşıyla birlikte yüksek enflasyonla karşı karşıya

gelmiştir. Savaşın getirdiği mali yük ve dalgalanmalarla 1946'da büyük devalüasyon gerçekleşmiş dolar 131 kuruştan 280 kuruşa ulaşmıştır. Savaş sonrası enflasyon %2,2' lere kadar düşmüştür (Öztürk, 2021:5-14).

YIL	TÜFE DEĞİŞİM ORANLARI %	TEFE DEĞİŞİM ORANLARI %
1946	-3,8	-3,8
1947	1,5	1,3
1948	1,4	7,7
1949	7,5	7,9
1950	-4,3	-10,2
1951	-1,1	6,7
1952	5,1	0,8
1953	4,8	2,3
1954	9	11
1955	11,9	7,2
1956	11,5	16,8
1957	12,5	18,7
1958	15,7	15,1
1959	22,6	19,5
1960	7,4	5,3

Şekil 1. 1946-1960 TEFE-TÜFE verileri (TÜİK, 2013 Erişim Tarihi: 24 Mart 2025)

Ancak 1954-1958 yıllarında üretimde yaşanan düşüşler nedeniyle fiyatlar yeniden yükselmiş ve enflasyon baskıları artmıştır. 1959'a gelindiğinde fiyatlar %20 oranında yükselirken TÜFE ve TEFE ortalama %13-14 seviyelerinde seyretmiştir.

1960'lı yıllarda planlı kalkınma anlayışıyla enflasyon düşük seviyelerde seyretmiştir. Ancak 1970'li yıllarda ekonomik istikrarın bozulduğu ve Türkiye'nin işsizlik artarken fiyatların da artması anlamına gelen stagflasyon ile tanıştığı bir dönem olmuştur. Olumlu seyreden ekonomik göstergeler artan enflasyon ve dış açıklar krizlere sebep olmuştur. 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın yarattığı ekonomik baskılarla fiyatlar yükselmiş ve enflasyon oranı %50'nin üzerine çıkmıştır. Bu

dönemde kalıcı olarak çift haneli seviyelere ulaşmıştır (Öztürk, 2021:5-14).

Sabit kur rejimi ve artan dış ticaret açığı enflasyonu kontrolsüz bir şekilde yükseltirken, dış borçlarla finanse edilmeye çalışan cari açık ekonomiyi kırıncı hale getirmiştir. Dış kredilerin kesilmesiyle enflasyonun 1979'da %64'lere ulaşmasına neden olmuştur. Ekonomik darboğazı aşmak için 1980'de yönetim programı devreye sokulmuştur. 1981-1987 yılları arasındaki enflasyon belirli ölçüde gerilese de 1988'den başlayarak yeniden yükselişe geçmiştir (Şahin, 2006:192).

1994'de ekonomik kriz nedeniyle Türk lirası dalgalanmaya bırakılmış ve hızla değer kaybetmiştir ve enflasyon üç haneli seviyelere ulaşmıştır. Ekonomik kırıncılık 2000 Şubat krizleriyle derinleşmiştir (Öztürk, 2021:5-14).

2001 krizinin ardından uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, ekonomik istikrarın sürdürülmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2002-2017 döneminde enflasyon yeniden çift haneli seviyelere ulaşmıştır (Öztürk,2021:5-14).

4.2. Türkiye'de İşsizlik

Türkiye'de ekonomi, küreselleşme, teknolojik gelişmeler, hızlı nüfus artışı ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle işsizlik kalıcı bir sorun haline gelmiştir. 1980'li yıllardan itibaren özelleştirme, sendikasıylaştırma ve esnek çalışma modellerinin teşviki gibi uygulamalar da, rutin değişimlere yol açmıştır. 1990'lı yıllardaki oranları yüksek seviyelere ulaşırken, 2000 ve 2001 krizleriyle birlikte çift haneli rakamlara rastlanmıştır. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, yatırım ve eğitimdeki eksikliklerle bu süreç daha da derinleştirilmiştir. Türkiye ekonomisinde tarım sektörü uzun yıllar önemli bir istihdam alanı olmasına rağmen, sanayi ve hizmet sektörlerinde yeterli istihdam yaratılmaması işsizlik oranını artırmıştır. Özellikle düşük eğitim seviyeleri ve uzun süreli performans eksiklikleri, iş gücü piyasasına uyum

sağlamasını zorlaştırmıştır. Göç ve mültecilerin artışı, iş gücü üzerindeki baskıyı artırarak üretim yapmayı zorlaştırmaktadır (Apaydın, 2018:166-170).

Tek çalışanlı ailelerde yoksulluk meydana geldiğinde, ekonomik ve psikolojik sorunlar derinleşmekte, düşük ücretle ve kötü koşullarda çalışma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, eksik istihdamı artırarak “çalışan zayıflar” düşüncesini doğurmaktadır. Diğer yandan, uzun süreli kesinti oranlarının kesintiye uğradığı, Türkiye'deki işsizliğin kronik bir yapıya büründüğünü göstermektedir. 2009 yılından itibaren işsizlerin %22'si uzun süredir iş aramaktadır. Kadın işsizliği erkeklerle kıyaslandığında daha yüksek olup, toplumsal cinsiyet eşitsizliği de göz önüne serilmektedir (Güney, 2010:249-251).

4.3. Türkiye’de Büyüme

Türkiye'nin ekonomik modernleşme süreci değerlendirildiğinde, 1923-1938 yılları arasında dönemde tarımda modernizasyon teşvik edilmiş, sanayi tesisleri kurulmuş ve altyapı yatırımlarının hızlandırılmasıyla ortalama %7,5 gibi yüksek bir büyüme oranı elde edilmiştir. 1933-1939 yılları arasında sanayi üretimi %80 artarken, kamu bankaları ve kalkınma planları ekonomik büyümeyi destekleyen önemli araçlar olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın 1939-1945 yılları arasında olması büyümeyi %0,8' lere kadar düşürmüştür. Savaş sonrasında sanayileşmeye devam edilse de 1950-1960 yılları arasındaki büyüme %6,3 oranında seyretmiştir. 1970'lerin sonundaki petrol krizleri ve yüksek enflasyon nedeniyle büyüme %3,2' lere gerilemiştir. 1980 sonrasında serbest piyasa politikaları benimsenmiş, ihracata dayalı büyüme modeli hayata geçirilmiştir. 1981-2000 yıllarında ortalama büyüme %4,5 oranında görülürken 1994, 1999 ve 2001 ekonomik krizleri büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur. 2001 yılında ekonomi %-5,7 daralmıştır. 2002 sonrası büyüme yeniden hız kazanmış, 2002-

2007 yılları arasında ise ortalama %6,9 büyüme elde edilmiştir. Ancak 2008 yılında küresel finans krizinin dağılımının büyüme %0,8'e, 2009'da ise %-4,7'ye düşmüştür. 2010 sonrasında toparlanma sağlanarak 2010-2017 yılları arasında ortalama büyüme %6,8 olarak görülmüştür. 2018 ekonomik krizi ve pandemi süreci büyüme yavaşlamış, 2019'da %0,9'a kadar geri düşmüştür (Şiriner & Doğru, 2005:163-169; Cinel, 2014:16).

4.4. Türkiye’de Döviz Kuru

Türkiye’ de 1980 yılında açıklanan açık ekonomi politikasına geçişte çeşitli döviz kuru politikaları uygulanmıştır. 1980-1989 döneminde yaygın devalüasyonlar görülmüş, 1989'dan sonra serbest kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 2001 krizinin ardından döviz kurları serbest bırakılmıştır, ancak 2001 sonrasında ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir. 1990'larda sıcak para girişleri ve spekülasyon atakları nedeniyle Türkiye, 1994'te ciddi bir ekonomik kriz yaşamış ve TL, doların karşısında %120 devalüe olmuştur. 1999-2001 arasındaki krizlerle, döviz kuru politikaları artırılmıştır. 2008 küresel ekonomik kriz sonrasında döviz kuru 2009' da yükselmiş ve ihracat artışı devam etmiştir. 2012 yılında Türkiye, tarihin en yüksek ihracat yelpazesine ulaşmıştır. Bu süreç, döviz kuru politikalarının Türkiye ekonomisi üzerindeki önemli varlıklarının ortaya çıktığını göstermektedir (Yılmaz ve Tekgöl, 2019:213-214).

4.5. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte 1923'ten itibaren ekonomik politikalarıyla açıklanmıştır. 1923-1950 yılları arasında kamu hizmet alanında yabancı firmalar millileştirilmiş olsa da, genel olarak yabancı sermayeye karşı sert bir tutum sergilememiştir. 1950'lerde serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte yabancı sermaye yatırımlarına yönelik liberal politikalar benimsenmiş ve

1954'te 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu ile değiştirilmiş, yatırım girişleri kolaylaştırılmıştır. Ancak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle yabancı yatırımlar sınırlı kalmaktadır. 1980 sonrasında, Türkiye ekonomisinin daha açık bir kalkınma modelini benimsemesiyle birlikte, 24 Ocak 1980 kararları ile yabancı sermaye için daha sade bir ortam yaratılmıştır. 2003'te kabul edilen 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, yatırımların önünü açarak doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinde önemli bir artışa neden olmuştur. (Bal ve Göz, 2010:457-460).

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ekonomik büyüme, sanayileşme, istihdam ve ihracat gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki önemli etkisi nedeniyle Türkiye'de bu yatırımları teşvik ve koruma amacıyla 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (DYYK), yabancı yatırımcılar ve doğrudan yabancı yatırımları tanımlayarak hukuki çerçeveyi belirlemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlara göre, yabancı yatırımcı; Türkiye'de doğrudan yatırım yapan yabancı gerçek ve tüzel kişiler ile ikamet eden Türk vatandaşlarını kapsamaktadır. Böylece yaşayan Türk varlığının yaptığı yatırımlar da yabancı yatırım kapsamında değerlendirilmişti (Erkan ve Demircioğlu, 2011:209-239).

5. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmada kullanılan yaklaşımlar hakkında özet bilgiler verilmektedir.

5.1. Eş Bütünleşme Analizi

Eş bütünleşme, ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin ortaya konulmasını sağlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşımla, birden fazla durağan olmayan serinin zaman içinde birlikte hareket ettiği ve aralarında uzun dönemli bir denge

ilişkinin olduğu açıklanmaktadır. Genellikle ekonomik zaman serileri durağan değildir. Zaman serilerinde durağanlığı sağlamak amacıyla yapılan fark alma işlemi, değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kalınan kalıcı şokların etkisinin ortadan kaldırılmasına da fayda sağlayabilmektedir. Eşbütünleşme yöntemi ise, bu bilgi kaybının sonuna kadar, durağan olmayan seriler arasında var olabilecek ilişkinin uzun dönemli ve dengeli tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Böylece hem şokların sonuçları analiz edilebilir hem de uzun vadeli ekonomik sorunlar çözümlenebilir (Durgun ve Çapık, 2018:307).

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinde, analiz süreci iki aşamalı bir yaklaşım ile yürütülmektedir. İlk aşamada, durağan olmayan zaman serilerinin düzey değerleri kullanılarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle bir regresyon modeli tahmin edilmektedir. Bu modelden elde edilen hata terimleri, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiye dair bilgi sağlamaktadır. İkinci aşamada, bu hata terimleri üzerinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanarak hata teriminin durağan olup olmadığı incelenmektedir. Ayrıca, hata terimine ait Durbin-Watson (DW) istatistiği, Engle-Granger tarafından oluşturulan kritik DW tablosundaki değerlerle karşılaştırılmaktadır. Eğer hesaplanan istatistik kritik değerden büyükse, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki yani eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmaktadır. Engle-Granger yaklaşımında eşbütünleşmeye ilişkin test hipotezleri aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

H₀ (Sıfır Hipotezi): Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.

H₁ (Alternatif Hipotez): Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Bu yöntem, özellikle iki değişken arasındaki uzun dönemde bir denge ilişkisini analiz etmek isteyen araştırmacılar

için pratik ve açıklayıcı bir araç sunmaktadır. (Doğan ve Can, 2015:210-211).

5.2. Vektör Otoregresif (VAR) ve Vektör Hata Düzeltme (VECM) Modelleri

Bu bölümde ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak için VAR ve VECM modelleri hakkında özet bilgi sunulmaktadır. VAR modeli, tüm değişkenleri eşit şekilde değerlendirerek aralarındaki ilişkileri analiz etmekte ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa VECM modeli tercih edilmektedir.

5.2.1. Vektör Otoregresif Modeli (VAR)

VAR modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri herhangi bir önsel içsel-dışsal değişken ayrımı yapmadan, tüm değişkenleri aynı anda ve eşit düzeyde ele alarak analiz etmeye olanak tanımaktadır. Bu yönüyle, modelleme sürecinde araştırmacıların varsaymak zorunda olduğu yapısal kısıtların etkisini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca VAR modelleri, yalnızca aynı dereceden durağanlık şartı olmaksızın da kullanılabilmektedir. Modelin yapısını daha iyi açıklamak için, $c = 1, 2, \dots, T$ olmak üzere, Y_c ve X_c şeklinde iki zaman serisi ele alalım. Bu çerçevede, Y_c 'nin zaman içerisindeki davranışının hem X_c 'nin geçmiş ve mevcut değerlerinden hem de kendi geçmiş değerlerinden etkilendiği; aynı şekilde X_c 'nin de Y_c 'nin geçmiş ve mevcut değerlerinden etkilendiği varsayılmaktadır. Böylece çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Bu durumu açıklayan iki denklemlilik basit bir VAR modeli şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_c = a_{10} + \sum_{i=1}^P a_{11i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^P a_{12i} \cdot X_{c-i} + e_{1t} \quad (1)$$

$$X_c = a_{20i} + \sum_{i=1}^P a_{21i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^P a_{22i} \cdot X_{c-i} + e_{2t} \quad (2)$$

Burada:

α_{i0} : sabit terimi,

α_{ijk} : j. değişkenin k. gecikmesine ait parametreyi,

e_{1t}, e_{2t} : hata terimini,

p: gecikme sayısını göstermektedir.

Sabit terimler, yalnızca değişkenlerin sıfırdan farklı ortalamaya sahip olmaları durumunda modele dahil edilmektedir (Barışık ve Şarkgüneşi, 2009:25).

5.2.2. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Granger (1988) tarafından geliştirilen yaklaşıma göre, zaman serileri arasında eşbütünleşme mevcutsa, bu durum söz konusu değişkenler arasında en az bir yönde nedensel bir ilişki olduğunu da ima etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini gösterdiğinden, bu tür seriler üzerinde yapılacak nedensellik analizlerinde VECM (Hata Düzeltme Modeli) tercih edilmektedir. Zaman serilerinin durağanlaştırılması amacıyla uygulanan fark alma işlemi, verinin uzun dönem dinamiklerine ait bazı bilgileri kaybetmesine yol açabilmektedir. Bu noktada VECM modeli, hem kısa dönem dalgalanmaları hem de uzun dönem ilişkileri aynı yapıda ele alarak, fark alma işleminin neden olduğu bilgi kayıplarını telafi etmektedir. Böylece, değişkenler arasındaki sahte regresyonların önüne geçilirken aynı zamanda daha sağlıklı nedensellik analizleri yapılabilmektedir. VECM modeli genel formuyla şu şekilde tanımlanabilir:

$$\Delta X_c = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_c - i + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_c - i + \sum_{i=1}^p \psi_i \cdot \Delta Z_c - i + \lambda EC_{c-1} + e_c \quad (3)$$

Δ : Serilerin birinci farkını temsil eder.

X_c, Y_c, Z_c : İncelenen zaman serilerini ifade eder.

α : Sabit terimdir.

$\beta_i, \gamma_i, \psi_i$: Kısa dönem katsayılarını gösterir.

EC_{c-1} : Hata düzeltme terimidir ve serilerin uzun dönem sapmasını gösterir.

λ : Uzun dönem dengeye dönüş hızını yansıtır.

e_c : Hata terimidir.

m, n, p: Gecikme sayısıdır.

Bu yapı sayesinde VECM, kısa ve uzun dönemli dinamiklerini aynı model içinde bütünleşik olarak analiz etmeye imkan tanımaktadır. (Kolçak vd., 2017:479-480).

5.3. Granger Nedensellik

Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizi, klasik regresyon analizlerinden farklı olarak bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapmaksızın, değişkenler arasındaki nedensellik yönünü belirlemeye odaklanmaktadır. Bu yöntemde, bir değişkenin mevcut değerinin, yalnızca kendi geçmiş değerleri ile değil, aynı zamanda başka bir değişkenin geçmiş değerleri ile de açıklanıp açıklanamayacağı incelenmektedir. Örneğin, Y değişkeninin geçmiş değerleri, X değişkeninin mevcut değerini anlamlı ölçüde açıklıyorsa, Y'den X'e doğru bir Granger nedenselliğinden söz edilebilmektedir. Bu ilişki tek yönlü olabileceği gibi çift yönlü de olabilmektedir.

İki durağan zaman serisi arasında kurulan Granger nedensellik modeli aşağıdaki şekilde ifade edilebilir

$$X_c = \sum_{j=1}^m a_j X_{c-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{c-j} + \varepsilon_c \quad (4)$$

$$Y_c = \sum_{j=1}^m c_j X_{c-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{c-j} + h_c \quad (5)$$

Burada:

X_c ve Y_c : Zaman serilerini,

m: Gecikme sayısını,

a_j, b_j, c_j, d_j : Katsayıları,

ε_c, h_c : Hata terimlerini ifade etmektedir. (Sarıtış vd.,2018:195-196)

Bu birlikte, iki regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerine ait katsayıların tamamının sıfırdan farklı olup olmadığı test edilmektedir. Elde edilen verilere göre, bir serinin diğerinin nedeninin olup olmadığına karar verilmektedir. Burada tespit edilen nedensellik ilişkisi tek yönlü olabileceği gibi, çift yönlü de olabilmektedir. Uygulamada bu test, ele alınan ekonomik değişkenler üzerinden yürütülen değişkenler arası olası nedensellik ilişkilerinin ortaya konulmasını sağlamaktadır (Öner, 2018:322).

5.4. Etki-Tepki Analizi

Etki-Tepki analizi, VAR veya VECM modelleri kapsamında, sistemden gelen ani bir şokun modeldeki diğer değişkenler üzerinde zamana yayılarak varlığını analiz etmeyi sağlayan bir yöntemdir. Bu analiz, etki-tepki süresi boyunca, içsel bir değişken uygulanan bir birimlik yapısal şokun, sistemdeki tüm değişkenlerin gelecek dönem değerlerini nasıl değiştirdiğini ortaya koymaktadır. VECM modeline dayalı etki-tepki analizinde, her bir denklemde yer alan değişkenin, hata terimine uygulanan bir birimlik şok karşısında, zaman içerisinde nasıl bir tepki oluştuğu incelenmektedir (Demirci, 2017:174).

5.5. Varyans Ayrıştırması

Varyans dağılımı, VAR modelinin hareketliliğinin ortalamasından yararlanarak, sistemdeki her değişkende zaman içinde ortaya çıkan değişimlerin hangi oranda kendi içsel dinamiklerinden ve hangi oranda diğer değişkenlerden kaynaklandığını yüzdesel olarak ortaya koymaktadır. Bu analiz sayesinde, bir değişkende meydana gelen şokların ne ölçüde o değişkenin kendisinden ya da sistemdeki diğer değişkenlerden

kaynaklandığı anlaşılabilmektedir. Eğer bir değişkenin varyansının büyük bir kısmı kendi şoklarından devam ediyorsa, bu durum o değişkenin sistemi içinde dışsal niteliğini taşıdığını gösterir. Öte yandan, varyansın önemli bir kısmı başka değişkenlerden etkileniyorsa, bu da değişkenler arası nedensellik ilişkilerin gücü hakkında fikir verir. Bu kapsamdaki değişimlerin ayrılması, sistem içi iletişimleri ve nedensel bağların daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Barışık ve Kesikoğlu, 2006:70).

6. ANALİZ

Bu bölümde Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (alıcı fiyatlarıyla) **(GSYİH)**, Döviz Kuru-ABD Doları Satış Fiyatı **(DOVİZ)**, Doğrudan Yabancı Yatırımlar-ABD **(DYY)**, İşsizlik Oranı **(ISSİZLİK)**, ve Tüketici Fiyat Endeksi **(ENFLASYON)** arasındaki ilişkilere ilişkin analizlere yer verilmektedir.

6.1. Tanımlayıcı İstatistikler

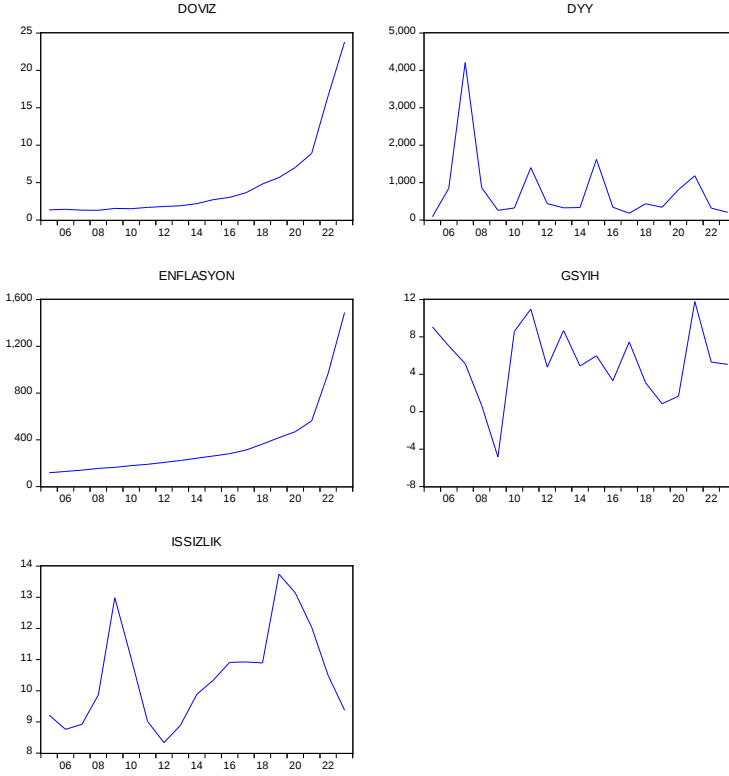
Bu çalışmada veriler, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (alıcı fiyatlarıyla) **(GSYİH)**, Döviz Kuru-ABD Doları Satış Fiyatı **(DOVİZ)**, Doğrudan Yabancı Yatırımlar **(DYY)**, İşsizlik Oranı **(ISSİZLİK)**, ve Tüketici Fiyat Endeksi **(ENFLASYON)** sayılarını kapsamaktadır. Veriler 2005-2023 dönemine ilişkin yıllık frekansta döviz kuru (DOVİZ), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), işsizlik oranı (ISSİZLİK) değişkenleri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr/> online erişim 24.03.2025) elde edilmiştir. Tüketici fiyat endeksi (ENFLASYON) ve gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (<https://www.tuik.gov.tr/> online erişim 24.03.2025) elde edilmiştir.

**Tablo 1. DOVİZ, DYY, ENFLASYON, GSYİH, ISSIZLIK
Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri**

	DOVİZ	DYY	ENFLASYON	GSYİH	ISSIZLIK
Ortalama	4.854894	764.6316	361.4499	5.239167	10.46140
Medyan	2.191801	340.0000	242.0200	5.141780	10.33333
Maksimum	23.78657	4212.000	1488.914	11.79676	13.74167
Minimum	1.299145	88.00000	117.4817	-4.839578	8.333333
Standart Hata	5.933841	940.7205	339.7366	3.981836	1.589848
Çarpıklık	2.215861	2.780215	2.314525	-0.580650	0.656826
Basıklık	7.044630	10.68491	7.783605	3.444774	2.415286
Jarque-Bera	28.49936	71.23118	35.07952	1.224267	1.636827
p-değeri	0.000001	0.000000	0.000000	0.542193	0.441131

Tablo 1’de döviz kuru (DOVİZ), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ENFLASYON, GSYİH, işsizlik (ISSIZLIK) değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler olarak ortalama, medyan, maksimum değer, minimum değer, standart hata, çarpıklık, basıklık değerleri, normallik testi için Jarque-Bera test istatistikleri hesaplanmıştır. DOVİZ değişkeni için JB (Jarque-Bera) istatistiği 28.4993 ($p < 0.05$), DYY değişkeni için JB=71.2311 ($p < 0.05$), ENFLASYON değişkeni için JB=35.0795 ($p < 0.05$), GYİH değişkeni için JB=1.2242 ($p > 0.05$) ve ISSIZLIK değişkeni için ise JB=1.6368 ($p > 0.05$) olarak elde edilmiştir. Buna göre %5 anlamlılık düzeyinde Jarque-Bera testine göre GSYİH VE ISSIZLIK değişkenleri normal dağılıma sahipken DOVİZ, DYY ve ENFLASYON değişkenleri normal dağılıma sahip değildir.

Şekil 2’ de çalışma değişkenlerinin orijinal grafikleri verilmektedir.

Şekil 2. DOVİZ, DYY, ENFLASYON, GSYİH, ISSIZLIK Değişkenlerinin Grafikleri

Şekil 2’deki grafikler incelendiğinde döviz kuru (DOVİZ) VE ENFLASYON değişkenlerinde özellikle 2018 yılı sonrasında belirginleşen yukarı yönlü bir trend görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişkeni ise oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. 2006-2007 döneminde yüksek seviyelere ulaşmıştır ancak sonraki yıllarda ciddi dalgalanmalar göstermiş ve genel olarak düşüş eğilimi sergilemiştir. ENFLASYON değişkeni, uzun süreli yatay seyrin ardından 2018 sonrası belirgin bir artış eğilimine girmiştir. GSYİH, dönemsel dalgalanmalarla birlikte pozitif ve negatif değerler arasında gidip gelen düzensiz bir yapı sergilemiştir. 2009 ve 2020 yıllarında daralma görülürken, bazı dönemlerde yüksek büyüme oranları kaydedilmiştir. ISSIZLIK incelenen dönemde döngüsel dalgalanmalar göstermiştir. 2009 ve

2020 yıllarında artış gözlemlenirken, 2022 yılında belirgin bir düşüş kaydedilmiştir.

6.2. Birim Kök Test Sonuçları

Bu bölümde döviz kuru (DOVIZ), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ENFLASYON, GSYİH ve işsizlik (ISSIZLIK) değişkenlerinin durağanlıkları Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP) ve Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) birim kök testleri ile araştırılmış ve test sonuçları Tabloda verilmiştir.

Tablo 2. DOVIZ, DYY, ENFLASYON, GSYİH, ISSIZLIK Değişkenlerinin Birim Kök Testi Sonuçları

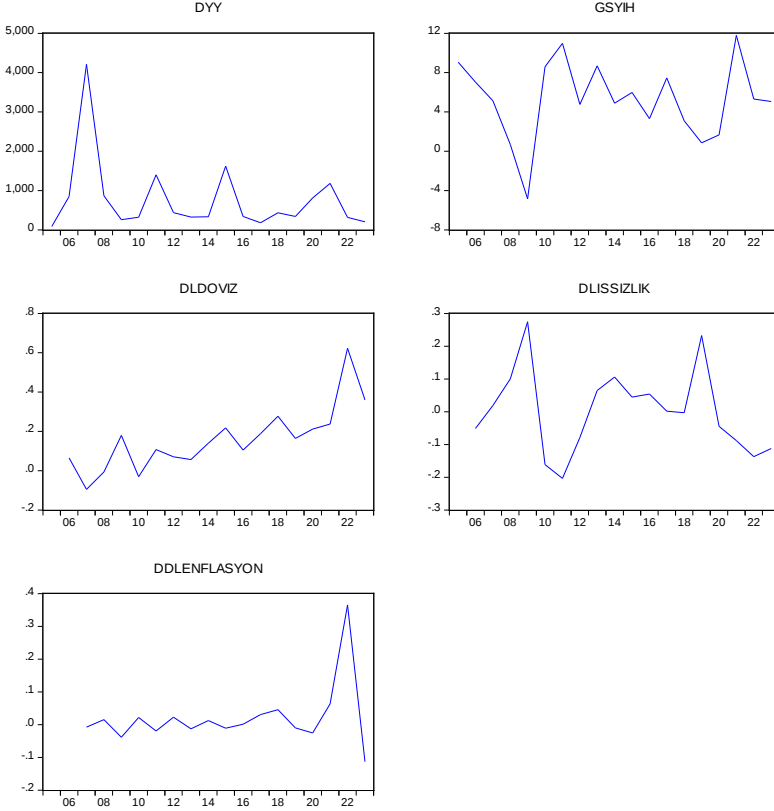
	DOVIZ	DYY	ENFLASYON	GSYİH	ISSIZLIK
ADF	4,1215 (1,0000)	3,9656*** (0,0093)	7,4535 (1,0000)	-3,7761** (0,0118)	-2,8285* (0,0752)
PP	11,8829 (1,0000)	3,8825*** (0,0095)	26,3340 (1,0000)	-4,1578** (0,0053)	-2,0945 (0,2304)
KPSS	0,1724 **	0,3027***	0,1639**	0,0993	0,0949

*, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ADF-PP testi için H_0 hipotezi birim kök içerir (seri durağan değildir) şeklinde ifade edilmektedir.

Tablo 2’de birim kök sonuçları incelendiğinde döviz kuru (DOVIZ), ENFLASYON ve ISSIZLIK değişkenlerinin ADF ve PP test istatistiklerine göre düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Buna karşın, döviz kuru (DOVIZ) ve GSYİH değişkenleri %5 anlamlılık düzeyinde elde edilen ADF ve PP test sonuçlarına göre durağan kabul edilmektedir. KPSS test sonuçlarına bakıldığında, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), döviz kuru (DOVIZ) ve ENFLASYON değişkenlerinin test istatistikleri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerin altında kalarak sıfır hipotezinin reddedilemediğini, dolayısıyla bu değişkenlerin durağan kabul edilebileceğini göstermektedir. Analizde ilk olarak serilerin logaritmik dönüşümleri elde edilmiş

uygulama kısmında orijinal seri, ilk fark ve ikinci farkların birim kök testlerine yer verilmiştir.

Şekil 3. DLDOVİZ, DYY, DDLENFLASYON, GSYİH, DLISSIZLIK Değişkenlerinin Grafikleri

Tablo 3. DLDOVİZ, DYY, DDLENFLASYON, GSYİH, DLISSIZLIK Değişkenlerinin Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	DYY	GSYİH	DLDOVİZ	DLISSIZLIK	DDLENFLASYON
PP	-3.8825*** (0.0095)	-4.1667*** (0.0053)	-5.1329*** (0.0040)	-2.8589* (0.0712)	-5.5343*** (0.0003)
ADF	-3.8946*** (0.0093)	-3.7761** (0.0118)	-4.9046*** (0.0060)	-3.0288* (0.0564)	-5.2687*** (0.0049)

*, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3’deki birim test sonuçlarına bakıldığında ADF ve PP testinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), GSYİH, döviz kuru (DLDOVIZ) ve enflasyon (DDLENFLASYON) değişkenleri %1 anlamlılık düzeyinde durağan ve işsizlik (DLISSIZLIK) değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Yani doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve GSYİH değişkeni orijinal seri olarak, döviz kuru (DLDOVIZ) ve işsizlik (DLISSIZLIK) değişkeni logaritmik ilk fark, DDLENFLASYON değişkeni logaritmik ikinci farkının durağan olduğu görülmektedir.

6.3. Vektör Otoregresif (VAR) Modeli Sonuçları

Bu bölümde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), GSYİH, döviz kuru (DLDOVIZ), işsizlik (DLISSIZLIK) ve enflasyon (DDLENFLASYON) değişkenlerinin durağan düzeylerini incelenerek vektör otoregresyon (VAR) modeli tahmin edilmiş ve bilgi kriterleri karşılaştırılarak model gecikme derecesine karar verilmiştir. Sonuçlar Tablo 4’ de verilmiştir.

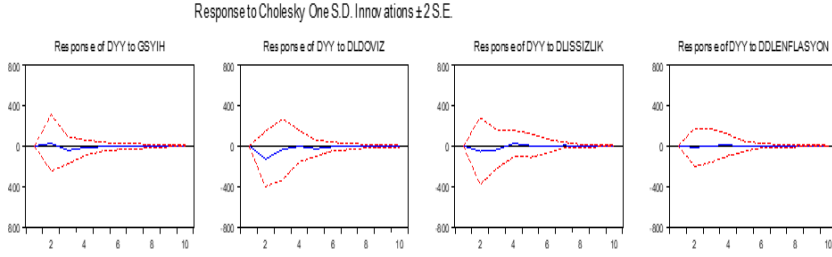
Tablo 4. VAR Modeli Gecikme Derecesi Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-120.9984	NA*	4.764691	15.74980	15.99124*	15.76217
1	-94.45873	33.17461	4.759977*	15.55734*	17.00595	15.63152*

Tablo 4’de VAR modeli FPE, AIC ve HQ kriterlerine göre gecikme derecesi “1” olarak görülmektedir. Buna göre 1 gecikme dereceli VAR modeli VAR(1) modeli tahmin edilmiştir.

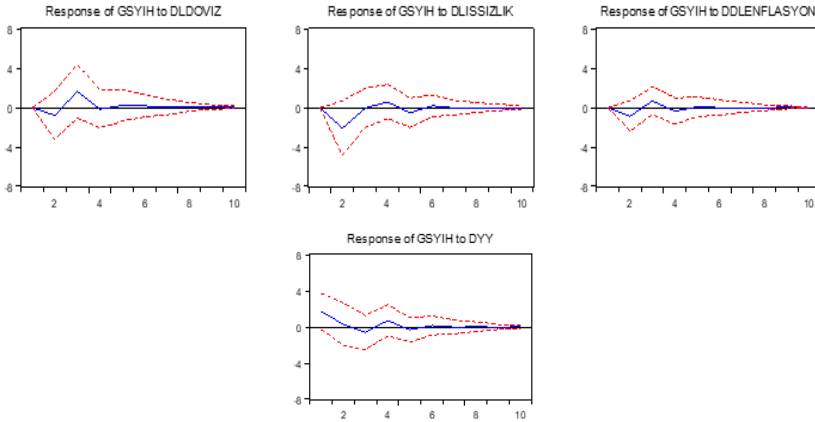
VAR(1) modeline ilişkin Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırması Analizi sonuçları izleyen kısımda verilmiştir.

6.4. VAR(1) Modeli Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 4. DYY Değişkeninin Diğer Değişkenlere Tepki Grafiği

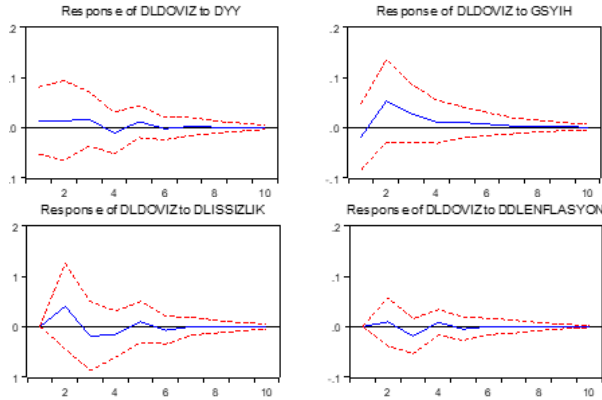
Şekil 4’de doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişkeninin döviz kuru (DLDOVIZ), işsizlik (DLISSIZLIK), enflasyon (DDLENFLASYON) değişkenleri için etki tepki grafiği verilmiştir. Şekildeki 1.grafik incelendiğinde GSYİH’deki 1 birimlik şokun doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)’a tepkisi 2.döneme kadar pozitif seyrederken 2 dönemin sonunda negatif ilerleyip 4.dönemin sonunda sabit devam etmiştir. Benzer şekilde diğer grafikler incelendiğinde döviz kuru (DLDOVIZ), işsizlik (DLISSIZLIK), enflasyon (DDLENFLASYON) 1 birimlik şoka doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) üzerindeki etkisi 2.döneme kadar pozitif ilerliyorken 2. dönemden sonra negatif seyretmeye başlamıştır. 5.dönemden sonra sabit etki ile devam etmiştir.

Şekil 5. GSYIH Değişkeninin Diğer Değişkenlere Tepki Grafiği

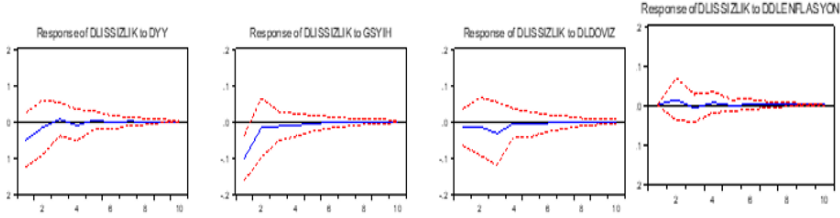
Şekil 5' de GSYİH değişkeninin döviz kuru (DLDOVIZ), işsizlik (DLISSIZLIK), enflasyon (DDLENFLASYON) ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişkenlerine tepki grafikleri verilmiştir. 1.grafik incelendiğinde döviz kurun (DLDOVIZ)' deki 1 birimlik şoka tepkisi 3.döneme kadar pozitif ilerliyorken 3. dönemden 5.döneme negatif bir şekilde inmektedir. 5. dönemden sonra negatif olarak sabit devam etmektedir.

2. grafik incelendiğinde işsizlikteki (DLISSIZLIK) 1 birimlik şoka tepkisi 4. döneme kadar pozitif seyredirken 4. dönemden sonra negatif seyretmeye başlamıştır. Aralarda pozitif etkisi olsa 7. dönemden sonra etkisi nötrlenmiştir. 3. grafik incelendiğinde enflasyondaki (DDLENFLASYON) 1 birimlik şoka tepkisi 3. döneme kadar pozitif yönde etkilerken 3. dönem sonunda negatif etkilemeye başlamıştır. Genel olarak 5. dönemden sonra etkisi nötrlenmiştir. 4. grafik incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)' deki 1 birimlik şoka tepkisi 3. döneme kadar negatif devam etmiştir. 3. dönemden 5. döneme kadar pozitif yönde etkilerken 5. dönemden sonra negatif etkilemeye devam etmiştir. 7. dönemden sonra etkisi nötrlenmiştir.

Şekil 6. DLDOVIZ Değişkeninin Diğer Değişkenlere Tepki Grafiği

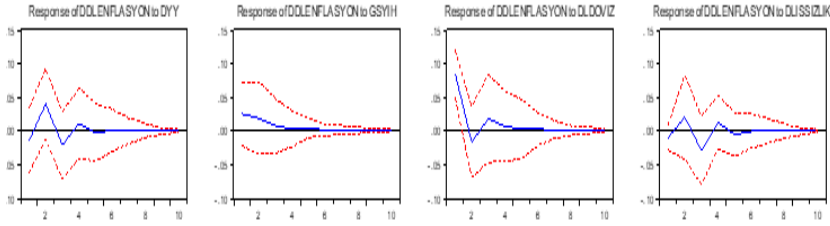
Şekil 6’ da döviz kuru (DLDOVIZ) değişkeninin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), GSYİH, işsizlik (DLISSIZLIK) ve enflasyon (DDLENFLASYON) değişkenlerine tepki grafikleri verilmiştir. 1. grafik incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)’deki 1 birimlik şoka tepkisi 4. döneme kadar negatif seyrederken 4. dönem ile 5. dönem arası pozitif tepkisi varken 5. dönem sonrası tepkisi nötrlenmiştir. 2. grafik incelendiğinde GSYİH’nin döviz kurunun (DLDOVIZ) üzerindeki 1 birimlik şoka tepkisi 2 .döneme kadar pozitif etkisi varken 2.dönemden sonra negatif olarak tepkisini göstermektedir. 7. dönem sonunda nötrlenmiştir. 3. grafik incelendiğinde işsizlik (DLISSIZLIK)’in üzerindeki 1 birimlik şoka tepkisi 2. döneme kadar pozitif iken 2.dönemden 5.döneme kadar negatif ilerleyip 5.dönemden sonra pozitif tepki gösterip negatif tepkiyle devam edip nötrleşmiştir. 4. grafiğe baktığımızda benzer şekilde 2. döneme kadar pozitif ilerlerken 2. dönemden 3 döneme kadar negatif tepkisi devam ederken 4. dönemin sonunda etkisi nötrleşmeye başlamıştır.

Şekil 7. DLISSIZLIK Değişkeninin Diğer Değişkenlere Tepki Grafiği

Şekil 7 ‘de işsizlik (DLISSIZLIK) değişkeninin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), GSYİH, döviz kuru (DLDOVIZ) ve enflasyon (DDLENFLASYON) değişkenlerinin üzerindeki etki tepki grafiği verilmiştir. 1.grafik incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)’deki bir birimlik şoka tepkisi ilk dönemde pozitif olarak görülmektedir , ardından 3. döneme kadar

negatif ve 5. dönemden sonra nötrleşmiştir. 2. grafik incelendiğinde GSYİH'deki bir birimlik şoka tepkisi ilk dönemde pozitif, ardından 3. döneme kadar negatif ve 5. dönemden sonra nötrleşmiştir. 3. grafik incelendiğinde döviz kurundaki (DLDOVIZ) bir birimlik şoka etkisi 2. döneme kadar pozitif, ardından 5. döneme kadar negatif ve sonrasında nötrleşmiştir. 4. grafik incelendiğinde enflasyon (DDLENFLASYON) 2. döneme kadar pozitif, 3. döneme kadar negatif ve 5. dönemden sonra nötrleşmiştir.

Şekil 8. DDLENFLASYON Değişkeninin Diğer Değişkenlere Tepki Grafiği

Şekil 8'de enflasyon (DDLENFLASYON) değişkeninin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), GSYİH, döviz kuru (DLDOVIZ) ve işsizlik (DLISSIZLIK) değişkenlerine tepki grafiği verilmiştir. 1.grafik incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)'deki bir birimlik şoka tepkisi 1. döneme kadar pozitif, ardından 3. döneme kadar negatif ve sonrasında tepkisi nötrleşmiştir. 2.grafik incelendiğinde GSYİH'deki bir birimlik şoka tepkisi 2. döneme kadar pozitif, ardından 4. döneme kadar negatif ve sonrasında nötrleşmiştir. 3.grafik incelendiğinde döviz kurundaki (DLDOVIZ) bir birimlik şoka tepkisi ilk 2 dönemde pozitif, ardından 3. döneme kadar negatif ve 5. dönemden sonra nötrleşmektedir. 4. grafik incelendiğinde işsizlik (DLISSIZLIK)'deki bir birimlik şoka tepkisi 2. döneme kadar pozitif, 3. döneme kadar negatif ve 5. dönemden sonra nötrleşmiştir.

6.5. VAR(1) Modeli Varyans Ayırıştırması Sonuçları

Bir değişkenin yüzde kaçının kendinden yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını açıklamak için kullanılmaktadır. Dışsal değişken, varyansının yüzde yüzüne yakın değerini kendi başına açıklıyorsa dışsal değişken olarak adlandırılmaktadır. Varyans ayırıştırma sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. VAR(1) Modeli Varyans Ayırıştırma Sonuçları (DYY)

	S.E.	DYY	GSYİH	DLDOVİZ	DLİSSİZLİK	DDLENFLASYON
1	524.8336	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	543.9701	93.10081	0.260987	5.654935	0.922361	0.060909
3	548.1793	91.80132	0.914239	5.911268	1.311155	0.062021
4	549.2074	91.46151	1.015743	5.891730	1.529615	0.101403
5	549.9117	91.23534	1.030667	6.089619	1.532253	0.112123
6	550.0957	91.19651	1.050910	6.093957	1.541673	0.116954
7	550.1755	91.17149	1.057659	6.100978	1.552937	0.116934
8	550.1977	91.16490	1.059178	6.105962	1.553000	0.116962
9	550.2053	91.16242	1.060476	6.107076	1.553051	0.116975
10	550.2081	91.16152	1.060821	6.107572	1.553107	0.116985

Tablo 5’de verilen ayırıştırma sonuçları incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ‘da meydana gelen değişimler 1. dönemde doğrudan yabancı yatırımlar 'da ki değişimlerin tamamı (%100) kendi değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu, ilk dönemde doğrudan yabancı yatırımların dışsal faktörlerden etkilenmediğini göstermektedir. 2.dönemde doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerin %93,10'u kendi değişimlerinden, %5,65'i döviz kurundaki (DLDOVİZ) değişimlerinden, %0,92'si işsizlik oranı değişimlerinden, %0,26'sı gayrisafi yurt içi hasıla değişimlerinden ve %0,06'sı enflasyon (DDLENFLASYON) değişimlerinden etkilenmektedir. Bu dönemde döviz kuru (DLDOVİZ) etkisinin belirgin şekilde artmaya başladığı görülmektedir. 3. dönemde doğrudan yabancı yatırımlar 'da ki değişimlerin %91,80'i kendi değişimlerinden, %5,91'i döviz kuru, %1,31'i işsizlik (DLİSSİZLİK), %0,91'i gayrisafi yurt içi hasıla ve %0,06'sı enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Döviz

kuru etkisi artarken, gayrisafi yurt içi hasılanın etkisi de %0,91 seviyesine yükselmiştir. 5.dönemde doğrudan yabancı yatırımlar 'da ki değişimlerin %91,23'ü kendi değişimlerinden, %6,09'u döviz kuru, %1,53'ü işsizlik oranı, %1,03'ü gayrisafi yurt içi hasıla ve %0,11'i enflasyon değişimlerinden etkilenmektedir. Döviz kuru etkisi %6,09 ile zirve yaparken, işsizlik oranının etkisi de %1,53'e yükselmiştir. 10. dönemde doğrudan yabancı yatırımlar 'deki değişimlerin %91,16'sı kendi değişimlerinden, %6,11'i döviz kuru, %1,55'i işsizlik oranı, %1,06'sı gayrisafi yurt içi hasıla ve %0,12'si enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Döviz kuru ve işsizlik etkisi yüksek seviyelerde kalmaya devam ederken, GSYİH'nin etkisi sınırlı kalmıştır. Yani döviz kuru ve işsizlik oranındaki değişimlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin zamanla belirgin şekilde arttığını, ancak enflasyonun etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 6. VAR(1) Modeli Varyans Ayrıştırma Sonuçları (GSYİH)

	S.E.	DYY	GSYİH	DLDOVIZ	DLİSSİZLİK	DDLENFLASYON
1	4.195034	16.67957	83.32043	0.000000	0.000000	0.000000
2	4.863140	12.80662	62.50398	2.711697	18.48734	3.490364
3	5.218854	12.56393	54.32384	12.28488	16.07433	4.753023
4	5.330386	13.90379	52.48374	11.87932	16.64617	5.086993
5	5.374667	14.04749	51.70758	11.85239	17.35644	5.036093
6	5.381925	14.08469	51.57434	11.90584	17.40939	5.025744
7	5.383091	14.07921	51.57762	11.90957	17.41000	5.023597
8	5.383367	14.07843	51.57483	11.91401	17.40927	5.023450
9	5.383557	14.07744	51.57305	11.91830	17.40807	5.023144
10	5.383605	14.07749	51.57296	11.91861	17.40776	5.023174

Tablo 6'ya göre; GSYİH 'de meydana gelen değişimler 1. dönemde GSYİH' deki değişimlerin %83,32'si kendi değişimlerinden, %16,68'i doğrudan yabancı yatırımlardaki (DYY) değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde GSYİH' nin kendi iç dinamiklerinin belirleyici olduğu, dış faktörlerin etkisinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 2. dönemde GSYİH' deki değişimlerin %62,50'si kendi değişimlerinden, %18,49'u işsizlik oranı değişimlerinden, %12,81'i DYY, %2,71'i döviz kuru (DLDOVIZ) ve %3,49'u

enflasyon (DDLENFLASYON) değişimlerinden etkilenmektedir. Bu dönemde işsizlik (DLISSIZLIK) etkisi önemli ölçüde artmış, GSYİH'nin kendi etkisi ise belirgin şekilde azalmıştır. 3. dönemde: GSYİH'deki değişimlerin %54,32'si kendi değişimlerinden, %16,07'si işsizlik oranı, %12,28'i döviz kuru, %12,56'sı doğrudan yabancı yatırımlar ve %4,75'i enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Döviz kuru etkisinin önemli ölçüde arttığı, işsizlik oranının ise sabit kalmaya başladığı dikkat çekmektedir. 5. dönemde GSYİH'deki değişimlerin %51,71'i kendi değişimlerinden, %17,36'sı işsizlik oranı, %14,05'i doğrudan yabancı yatırımlar, %11,85'i döviz kuru ve %5,04'ü enflasyon değişimlerinden etkilenmektedir. Bu dönemde işsizlik oranının etkisi %17,36 ile en yüksek seviyesine ulaşırken, GSYİH'nin kendi etkisi azalmaya devam etmiştir. 10. dönemde GSYİH'deki değişimlerin %51,57'si kendi değişimlerinden, %17,41'i işsizlik oranı, %14,08'i DYY, %11,92'si döviz kuru ve %5,02'si enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde işsizlik oranının etkisi yüksek seviyede kalmaya devam ederken, döviz kuru ve enflasyonun etkileri sabitlenmiştir. Yani GSYİH'nin kendi değişimlerinin zamanla azaldığını, özellikle işsizlik oranı ve döviz kuru etkisinin giderek daha belirgin hale geldiğini göstermektedir.

**Tablo 7. VAR(1) Modeli Varyans Ayrıştırma Sonuçları
(DLDOVIZ)**

	S.E.	DYY	GSYİH	DLDOVIZ	DLISSIZLIK	DDLENFLASYON
1	0.134047	1.026036	1.878185	97.09578	0.000000	0.000000
2	0.165426	1.326950	11.32102	81.09055	5.948057	0.313425
3	0.170741	2.210446	13.26205	76.12210	6.820851	1.584549
4	0.175490	2.504357	12.98012	75.60826	7.198365	1.708902
5	0.176731	2.918554	13.12254	74.82244	7.378331	1.758132
6	0.177181	2.922064	13.21267	74.59408	7.521964	1.749227
7	0.177306	2.929562	13.22482	74.58604	7.511847	1.747726
8	0.177355	2.928537	13.24173	74.57393	7.508922	1.746879
9	0.177372	2.928668	13.24646	74.56949	7.508510	1.746869
10	0.177380	2.928434	13.24820	74.56858	7.508089	1.746704

Tablo 7' ye göre; Döviz kuru (DLDOVIZ) 'de meydana gelen değişimlerle ilgili olarak, ilk dönemde döviz kurundaki

değişimlerin %97'si kendisinden, %1'i doğrudan yabancı yatırımlardaki (DYY), %2'si GSYİH'deki değişimlerden kaynaklanmaktadır. 2.dönemde döviz kurundaki değişimlerin payı %81'e düşerken, GSYİH' nin etkisi %11'e, işsizlik (DLISSIZLIK) etkisi %6'ya çıkmıştır. 5.dönemde GSYİH'nin etkisi %13'e, işsizliğin etkisi %7'ye, enflasyonun (DDLENFLASYON) etkisi %2'ye ulaşırken, döviz' in kendi etkisi %76'ya gerilemiştir. 10.dönemde döviz kurunun kendi etkisi %74'e kadar gerilerken, işsizliğin etkisi %7, GSYİH'nin etkisi %13 ve enflasyonun etkisi %2'ye çıkmıştır.10.dönemde ise döviz kurundaki değişimlerin %74'ü kendisinden, %13'ü GSYİH'den, %7'si işsizlik' ten, %2'si doğrudan yabancı yatırımlardan ve %2'si enflasyondan kaynaklanmaktadır.

**Tablo 8. VAR(1) Modeli Varyans Ayrıştırma Sonuçları
(DLISSIZLIK)**

	S.E.	DYY	GSYİH	DLDOVİZ	DLISSIZLIK	DDLENFLASYON
1	0.152823	11.49607	43.76743	1.208657	43.52784	0.000000
2	0.157853	11.79374	42.13362	1.901869	43.41691	0.753850
3	0.162181	11.31028	40.60822	5.957590	41.16930	0.954607
4	0.163163	11.64516	40.53111	5.964704	40.75791	1.101117
5	0.163757	11.61754	40.36732	6.212415	40.70246	1.100257
6	0.163903	11.63201	40.33259	6.288540	40.64482	1.102043
7	0.163956	11.62461	40.33478	6.312283	40.62693	1.101398
8	0.163973	11.62326	40.33295	6.323470	40.61886	1.101455
9	0.163981	11.62215	40.33242	6.329100	40.61499	1.101345
10	0.163984	11.62195	40.33242	6.330569	40.61369	1.101372

Tablo 8'e göre; İşsizlikte (DLISSIZLIK) meydana gelen değişimler 1. dönemde işsizlik oranındaki değişimin %43,77'si kendi değişimlerinden, %43,53'ü doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişimlerinden, %1,21'i döviz kuru (DLDOVİZ) değişimlerinden ve %0'ı enflasyon (DDLENFLASYON) değişimlerinden kaynaklanmaktadır. 2. dönemde işsizlik oranındaki değişimin %42,13'ü kendi değişimlerinden, %43,42'si doğrudan yabancı yatırımlar değişimlerinden, %1,90'ı döviz kuru değişimlerinden ve %0,75'i enflasyon değişimlerinden etkilenmektedir. 3. dönemde işsizlik oranındaki değişimin %40,61'i kendi değişimlerinden, %41,17'si doğrudan yabancı

yatırımlar değişimlerinden, %5,96'sı döviz kuru değişimlerinden, %0,95'i enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Döviz kuru etkisi bu dönemde artmış ve işsizlik oranının değişimine daha fazla katkı sağlamaktadır. 5. dönemde işsizlik oranındaki değişimin %40,37'si kendi değişimlerinden, %40,70'i doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden, %6,21'i döviz kuru değişimlerinden, %1,10'u enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır. 10. dönemde ise işsizlik oranındaki değişimin %40,33'ü kendi değişimlerinden, %40,33'ü doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden, %6,33'ü döviz kuru değişimlerinden ve %1,10'u enflasyon değişimlerinden kaynaklanmaktadır.

**Tablo 9. VAR(1) Modeli Varyans Ayrıştırma Sonuçları
(DDENFLASYON)**

	S.E.	DYY	GSYIH	DLDOVIZ	DLISSIZLIK	DDLENFLASYON
1	0.097658	1.853303	6.862152	76.14096	0.967612	14.17597
2	0.113520	14.04432	8.017898	58.39808	4.071205	15.46850
3	0.121100	15.36042	7.450102	53.66502	9.421303	14.10316
4	0.122556	15.84856	7.344709	52.72694	10.23602	13.84377
5	0.122825	15.81463	7.479601	52.56040	10.36171	13.78367
6	0.122870	15.81441	7.486530	52.56864	10.35424	13.77618
7	0.122898	15.80729	7.498018	52.57439	10.35008	13.77022
8	0.122905	15.80743	7.502083	52.57197	10.34901	13.76951
9	0.122909	15.80636	7.503372	52.57260	10.34913	13.76854
10	0.122911	15.80632	7.503940	52.57251	10.34894	13.76830

Tablo 9' a göre, Enflasyonda (DDLENFLASYON) meydana gelen değişimler 1. dönemde enflasyon oranındaki değişimin %14,18'i kendi değişimlerinden, %76,14'ü döviz kuru (DLDOVIZ) değişimlerinden, %0,97'si işsizlik (DLISSIZLIK) değişimlerinden ve %1,85'i doğrudan yabancı yatırımlardaki (DYY)değişimlerden kaynaklanmaktadır. 2. dönemde enflasyon oranındaki değişimin %15,47'si kendi değişimlerinden, %58,40'ı döviz kuru değişimlerinden, %4,07'si işsizlik oranı değişimlerinden ve %14,04'ü doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden etkilenmektedir. Döviz kuru etkisi önemli bir artış gösterirken, işsizlik oranı ve doğrudan yabancı yatırımların etkisi de artmaya başlamaktadır. 3. dönemde enflasyon oranındaki

değişimin %15,36'sı kendi değişimlerinden, %53,67'si döviz kuru değişimlerinden, %9,42'si işsizlik oranı değişimlerinden ve %15,36'sı doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Döviz kuru etkisi daha da artarken, işsizlik oranı değişimlerinin etkisi önemli bir yükselme göstermektedir. 5. dönemde enflasyon oranındaki değişimin %15,81'i kendi değişimlerinden, %52,56'sı döviz kuru değişimlerinden, %10,36'sı işsizlik oranı değişimlerinden ve %13,78'i doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. 10. dönemde ise enflasyon oranındaki değişimin %15,81'i kendi değişimlerinden, %52,57'si döviz kuru değişimlerinden, %10,35'i işsizlik oranı değişimlerinden ve %13,77'si doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimlerden kaynaklanmaktadır.

6.6. VAR(1) Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemek için VAR(1) modelinin Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Tablo 10'da VAR(1) modeli Granger Nedensellik Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 10. VAR(1) Modeli Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken: DYY			
Değişken	Ki-Kare	s.d	p-Değeri
GSYİH	0.069567	1	0.7920
DLDOVİZ	0.582094	1	0.4455
DLISSİZLİK	0.830526	1	0.3621
DDLENFLASYON	0.033301	1	0.8552
Toplam	1.124.848	4	0.8903
Bağımlı Değişken: GSYİH			
Değişken	Ki-Kare	s.d	p-Değeri
DYY	3.297.247	1	0.0694
DLDOVİZ	0.684775	1	0.4079
DLISSİZLİK	2.618.411	1	0.1056
DDLENFLASYON	1.297.456	1	0.2547
Toplam	6.983.928	4	0.1367
Bağımlı Değişken: DLDOVİZ			
Değişken	Ki-Kare	s.d	p-Değeri

DYY	1.794.283	1	0.1804
GSYIH	0.326020	1	0.5680
DLISSIZLIK	2.767.375	1	0.0962
DDLENFLASYON	2.029.853	1	0.1542
Toplam	6.676.591	4	0.1540
Bağımlı Değişken: DLISSIZLIK			
Değişken	Ki-Kare	s.d	p-Değeri
DYY	0.229503	1	0.6319
GSYIH	0.029813	1	0.8629
DLDOVIZ	1.211.178	1	0.2711
DDLENFLASYON	0.005297	1	0.9420
Toplam	3.055.985	4	0.5485
Bağımlı Değişken: DDLENFLASYON			
Değişken	Ki-Kare	s.d	p-Değeri
DYY	0.059668	1	0.8070
GSYIH	1.130.880	1	0.2876
DLDOVIZ	0.365416	1	0.5455
DLISSIZLIK	3.399.023	1	0.0652
Toplam	6.554.398	4	0.1614

Tablo 10'daki VAR(1) modeli Granger Nedensellik testi sonuçları incelendiğinde Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYIH) değişkeni için doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişkeninin etkisi p-değeri 0,0694 olup, %10 düzeyinde anlamlıdır. DYY dan GSYIH' ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu, doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bir başka ifade ile doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu, ancak bu etkinin çok güçlü ve belirgin olmadığı söylenebilmektedir. Bu sonuç, kısa dönemde yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde etkili olabileceğini, ancak bu ilişkinin çok güçlü olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 10' daki bulgulara göre, işsizlik oranından (DLISSIZLIK) döviz kuruna (DOVIZ) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinde p-değeri 0,0962 olup, bu etki %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu da işsizlik oranının döviz kuru üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Yine, bu etki çok güçlü olmasa da işsizlik

oranındaki değişikliklerin döviz kurunu etkileyebileceği bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Enflasyon bağımlı değişkeni için işsizlik oranı değişkeninin p-değeri 0,0652 olup, %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır. Bu da işsizlik oranındaki dalgalanmaların enflasyon üzerinde belirli bir etkisi olabileceğini, işsizlikten enflasyona tek yönlü bir nedenselliği göstermektedir. Ancak bu etki yine çok güçlü değildir.

Tablo 10' daki bulgulara göre özet olarak; doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni Gayrisafı Yurt İçi Hasıla değişkeninin Granger nedenidir ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. İşsizlik oranı da döviz kurunun ve enflasyon oranının Granger nedenidir ve tek yönlü bir nedensellikten bahsetmek mümkündür.

7. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye' de 2005-2023 dönemini kapsayan döviz kuru (DOVIZ), enflasyon (DDLENFLASYON), işsizlik (DLİSSİZLİK), gayrisafı yurt içi hasıla (GSYİH) ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) değişkenleri arasındaki ilişkiler VAR modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, bu değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Etki-tepki analizi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlardaki şoklar başlangıçta pozitif etkiler yaratmasına rağmen, kısa sürede negatif bir seyir izlediğini ve belirli bir dönemden sonra nötrleştiğini göstermektedir. Benzer şekilde, döviz kuru, işsizlik ve enflasyon şoklarının da benzer davranışlar sergilediği gözlemlenmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisinde kısa vadeli dalgalanmaların yüksek olduğunu, ancak uzun vadede bu etkilerin dengelendiğini ortaya koymaktadır.

Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre; doğrudan yabancı yatırımların kendinden büyük ölçüde etkilendiğini, ancak döviz

kuru ve işsizlik gibi faktörlerin etkisinin zamanla belirgin şekilde arttığını göstermektedir. Özellikle döviz kuru değişimlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin belirli dönemlerde önemli ölçüde arttığı, işsizlik oranındaki değişimlerin ise ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, döviz kuru ve işsizlik oranı gibi makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme ve yabancı yatırımlar üzerinde kritik roller oynadığını göstermektedir.

Granger nedensellik testi sonuçlarında doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde sınırlı ancak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, işsizlik oranının döviz kuru ve enflasyon oranı üzerinde tek yönlü nedensel etkileri olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, işsizlik oranındaki dalgalanmaların döviz kuru ve enflasyon gibi temel makroekonomik değişkenleri etkileyebileceğini, ancak bu etkinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlara göre; ekonomik istikrarı arttırmak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek adına döviz kuru dalgalanmalarının kontrol altına alınması amacıyla döviz rezervlerinin güçlendirilmesi, para birimimizin değer kaybının önlenmesi amacıyla adımlar atılması önemlidir. Ayrıca işsizlik oranının düşürülmesi ve iş gücü piyasasının canlandırılması için genç istihdamına yönelik teşviklerin artırılması da önem arz etmektedir. Çalışmanın Türkiye’de döviz kuru, enflasyon, işsizlik, gayrisafi yurt içi hasıla ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiler ile ilgili bulgularının alanında literatüre bir ipucu niteliğinde katkı sunması beklenmektedir. Söz konusu makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin ülkeler bazında panel ekonometrik yaklaşımlarla analiz edilmesi, çalışmanın geliştirilebilir yönü olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T., & Ener, M. (2017). İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 371-394.
- Akcan, A. T., & Ener, M. (2018). Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik ile İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Akiş, E. (2020). Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki (2005–2020). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 403-420.
- Albayrak, Ş. G. (2012). Reel Döviz Kuru Oynaklığının Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Üzerine Etkisi: Türkiye örneği (1992-2008). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alfalih, A. A. (2024). The Impact of Oil Prices, Foreign Direct Investment And Trade Openness On Unemployment Rates in an Oil-Exporting Country: The Case of Saudi Arabia. *Heliyon*, 10(3).<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e25094>.
- Apaydın, F. (2018). Türkiye’de İşsizliğin Karakteristiklerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 159-200.
- Aydın, E.K. (2020). OECD Ülkelerinde İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Testi. *Türk Çalışmaları-Ekonomi, Finans, Politika*, 15(1), 267-276.
- Bal, H., & Göz, D. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.

- Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması). *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 61(4), 59-82.
- Barışık, S., & Şarkgüneşi, A. (2009). Yabancı Sermaye Hareketlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri 1990-2007 Dönemi Nedensellik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 19-33.
- Bilgin, M. H. (2004). Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 81-83.
- Çiftçi, N., & Çapkın, R. (2013). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin VAR Tekniği İle Analizi. 2(2), *Winter 2013/Malatya-Türkiye Issn: 2147-0936*, 157.
- Cinel, E. A. (2014). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 15-26.
- Demir, A., Şahinoğlu, T., & Ersungur, Ş. M. (2021). Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 1397.
- Demirci, N. S. (2017). Finansal Gelişmişliğin Özel Sektör Ar-Ge Harcamalarına Etkisi: Türkiye için Eşbütünleşme, Nedensellik, Etki-Tepki Analizleri ve Varyans Ayırıştırması (1990-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 157-182.

- Doğan, B., & Can, M. (2016). Küreselleşmenin Büyümeye Etkisi: Güney Kore Örnekleminde Eşbütünleşme Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 197-220.
- Doğanay, M. A., Recepoğlu, M., & Değer, M. K. (2021). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Döviz Kuru Oynaklıkları Arasındaki İlişkiler: Simetrik Ve Asimetrik Nedensellik Analizi (2001: M1-2020: M2). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 536.
- Durgun, A., & Çapık, E. (2018). Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal Of Management And Economics Research*, 16(4), 301-314.
- Erkan, M., & Demircioğlu, M. Y. (2011). Türkiye’ye Verilen Derecelendirme Notlarının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişine Etkisinin Yıllar İtibariyle İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 209-239.
- Görmezöz, K.K. (2007). Türkiye’ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, *Uzmanlık Tezi*, 1-78.
- Güney, A. (2010). Türkiye’de Geliştirilmiş İşsizlik Oranları. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 239-252.
- Işık, .D., Acar, D., & Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 325-340.
- Kaya, E. (2019). *Zaman Serileri Analizinde Box-Jenkins Yöntemi İle Savunma Sanayi Verileri Üzerine Bir*

Uygulama (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).

Kızılgöl, Ö. (2006). Türkiye’de Büyüme Oranı ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki. *Journal of Management and Economics Research*, 4(6), 54-69.

Kolçak, M., Kalabak, A. Y., & Boran, H. (2017). Kamu Harcamaları Büyüme Üzerinde Bir Politika Aracı Olarak Kullanılmalı mı? VECM Analizi ve Yapısal Kırılma Testleri İle Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 467-486.

Koyuncu, F. T. (2010). Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-62.

Lan, B., Li, N., & Liu, T. (2025). How Do Economic Growth And Unemployment Affect Green Development in Latin America Nations?. *International Review of Economics & Finance*, 103955, 1-12.

Öner, H. (2018). Tüketici ve Üretici Fiyat Endeksleri Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi Yoluyla İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 318-327.

Özdamar, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Düzeyi Ve Döviz Kuru İle İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 98-117.

Özyakışır, & Çamkaya. (2022). Dış Ticaret, Döviz Kuru Ve Enflasyon’un İnsani Kalkınmaya Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1990-2019)

Razia, A., Omarya, M., Razia, B., Awwad, B., & Ruzieh, A. (2023). Examining How Unemployment, İnflation and

- Their Related Aspects Affected Economic Growth in Palestine: The Period from 1991 to 2020. *Heliyon*, 9(11).
- Sarıtaş, H., Genç, A., & Avcı, T. (2018). Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Büyüme İlişkisi: VAR ve Granger Nedensellik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 181-200.
- Selim, S., & Güven, E. T. A. (2014). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 127-145.
- Şentürk, M., & Akbaş, Y. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5820-5832.
- Renani S. H., & Mirfatah, M. (2012). The Impact of Exchange Rate Volatility on Foreign Direct Investment in Iran. *Procedia Economics and Finance*, 1, 365-373.
- Şahin, B. E. (2019). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Analizi. *Mali Çözüm Dergisi*, 29, 63-75.
- Şiriner, İ., & Doğru, Y. (2005). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 163-184.
- Taşcı, H. M., & Düzgün, R. (2017). Döviz Kurundaki Dalgalanmanın Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, 16(60), 1-18.
- TCMB, Yatırım İstatistikleri, <https://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim tarihi: 2.06.2025).

- TÜİK, İstatistikler, <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim tarihi:22.05.2025).
- Türk, E. (2016). Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi “Türkiye Örneği”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 82-84.
- Ümit, A. Ö., & Karataş, Ö. (2018). Türkiye'de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 311-333.
- Ünlü, H. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 24(27), 1-14.
- Yalman, İ. N., & Koşaroğlu, Ş. M. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi. *Ueip*, 191-205.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V., & Akıncı, M. (2011). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 13-30.
- Yılmaz, S., & Tekgül, Y. B. (2019). Türkiye’de Döviz Kuru Politikalarının Olası Etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 212-223.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KIRSAL KALKINMADA ARICILIĞIN ROLÜ

Abdallah ABUKALLOUB¹

Nur Funda TUTAR²

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kırsal kalkınma, doğal kaynakların rasyonel kullanımı ile çevresel, ekonomik ve toplumsal hedeflerin bir bütün olarak gerçekleştirilmesini amaçlayan bir kalkınma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, yerel toplulukların refahını artırırken doğal dengenin korunması öncelikli bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, sahip olduğu zengin biyolojik çeşitlilik, farklı iklim bölgeleri ve tarımsal potansiyeli ile sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda birçok uygulama alanına sahiptir. Bu bağlamda, arıcılık sektörü, ekosistem hizmetleri ve ekonomik katkıları açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Arıcılık, yalnızca bal üretimiyle sınırlı olmayan; polinasyon yoluyla tarımsal üretimin verimliliğini artıran, biyolojik çeşitliliği destekleyen ve kırsal bölgelerde alternatif gelir kaynakları yaratan çok yönlü bir faaliyettir. Aynı zamanda, kadınlar ve gençler için girişimcilik fırsatları sunması nedeniyle toplumsal kalkınma hedeflerine de katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de arıcılığın sürdürülebilir kırsal

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, abdkalloub@gmail.com, ORCID: 0009-0000-1697-5206.

² Öğr. Grv., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Rektörlük, Osmaniye, Türkiye. nfunda33@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2207-9384.

kalkınmadaki rolünü değerlendirmek, mevcut durumu analiz etmek ve arıcılığın daha etkin bir kalkınma aracı olarak kullanılabilmesi için önerilerde bulunmaktadır.

Kırsal kalkınma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu bağlamda, arıcılığın sürdürülebilir kırsal kalkınmadaki rolüne dair yapılan çalışmalar, tarım ve kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan nasıl dönüştürülebileceğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Cengiz ve Çelem (2006), Alpağut köyü örneğinde köy el sanatlarının geliştirilmesi ve kadınların bu süreçte aktif rol almasının kırsal kalkınmaya katkısını vurgulamaktadır. Yazarlar, köylerin yerel kültürlerinin tanıtılmasının ve altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesinin, turizmi destekleyeceğini ve kırsal alanların ekonomik durumunu iyileştireceğini ifade etmektedir.

Yürüdü ve diğerleri (2010), Türkiye'nin organik tarım potansiyeline dikkat çekmekte ve organik tarım uygulamalarının çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri azaltan bir alternatif olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Organik tarım, arıcılıkla entegre edilerek kırsal kalkınmaya önemli bir katkı sağlayabilir.

Memişoğlu ve diğerleri (2012), Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma fonları çerçevesinde IPARD Programı'nın önemine değinmekte ve kırsal alanlarda tarım dışı gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Turizm ve el sanatları gibi faaliyetler, kırsal alanlarda istihdamı artırma ve yaşam standartlarını yükseltme potansiyeline sahipken, arıcılık da bu çeşitlendirme çabalarına katkı sağlayabilir.

Doğan ve Gürler (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, Yeşilirmak Tarım Havzası'nda yetiştirilen tarım ürünlerinin arz duyarlılıklarını inceleyerek, tarımsal üretimin planlanmasında fiyat faktörlerinin yanı sıra destekleme politikalarının önemini ortaya koymuştur. Bu tür analizler,

arıcılık gibi alternatif tarımsal faaliyetlerin desteklenmesinde de yol gösterici olabilir.

Besimoğlu (2016), tarımsal araştırma politikalarının oluşturulması ve planlanmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu tür politikaların, arıcılık ve organik tarım gibi alanlarda yapılacak araştırmalarla desteklenmesi, sürdürülebilir kırsal kalkınma için kritik öneme sahiptir.

Dumanoglu (2019), arı otu (*Phacelia tanacetifolia*) bitkisinin önemini ve Türkiye'deki çalışmalarını ele alarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasında arıların rolünü vurgulamaktadır. Arıcılığın sürdürülebilir tarım uygulamalarıyla entegrasyonu, kırsal kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Novelli ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilen karışık yöntem analiz aracı, arıcılık stratejileri için etkili karar alma süreçlerini desteklemektedir. Bu araç, SWOT analizini kullanarak, arıcılık sektörüne yönelik stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır ve sektörü güçlendirmeyi amaçlayan politikaların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak, Prodanović ve diğerleri (2024), arıcılığın kırsal kalkınma üzerindeki etkisini ele almış ve arıcılığın, ekosistem sağlığını iyileştirerek, gelir kaynaklarını çeşitlendirerek ve ekonomik dirençliliği artırarak sürdürülebilir kırsal kalkınmaya katkı sağladığını belirtmiştir. Çalışmada, arıcılığın sosyal dahil etme ve çevresel koruma sağlamadaki rolü de vurgulanmıştır. Bu bulgular, arıcılığın kırsal alanların dönüştürülmesinde önemli bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmalar, arıcılığın kırsal kalkınmadaki rolünü anlamak için geniş bir perspektif sunmakta olup, bu potansiyelden daha etkin bir şekilde yararlanabilmek için çeşitli stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. KIRSAL KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YAKLAŞIMI

Kırsal kalkınma, ekonomik büyüme ile toplumsal refah arasında denge kurmayı hedeflerken; sürdürülebilirlik yaklaşımı, bu süreci çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla bütüncül olarak ele alır. Türkiye’deki kırsal alanlar, sahip oldukları doğal kaynaklar ve özgün toplumsal yapıları itibarıyla önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin gerçek ekonomik fırsatlara dönüştürülebilmesi, stratejik planlamaların yerel koşullara duyarlı biçimde tasarlanmasına bağlıdır. Sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda, yerel üretim ve harcama döngülerinin güçlendirilmesi, çevre dostu üretim yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve yerel halkın gelir düzeyini artıracak uygulamaların hayata geçirilmesi büyük önem taşır. Özellikle genç nüfusun tarım ve hayvancılık gibi alanlarda istihdam edilmesi, kırsal bölgelerde nitelikli insan gücünün geliştirilmesine ve kırsal yaşamın cazibesinin artırılmasına katkı sağlayacaktır (Özdemir ve Polat, 2019).

Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın temelini, doğal kaynakların akılcı kullanımı ve çevresel duyarlılık oluşturmaktadır. Türkiye’nin zengin biyoçeşitliliği ve tarımsal çeşitliliği, arazi yönetimi, ekosistem koruma ve çevresel eğitim gibi alanlarda yürütülecek projelerle entegre biçimde değerlendirilebilir. Bu bağlamda, organik tarım uygulamaları ve agroekolojik yöntemler, hem çevresel koruma sağlar hem de çiftçilere ekonomik fayda sunar. Arıcılık gibi alternatif tarımsal faaliyetler ise hem polinasyon yoluyla gıda üretimini destekler hem de kırsal ekonomilerin çeşitlenmesine ve dayanıklılığına katkıda bulunur. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik perspektifiyle oluşturulan kırsal kalkınma politikaları, yalnızca ekonomik gelişimi değil, aynı zamanda doğal ve kültürel mirasın korunmasını da hedeflemeli; bu sayede geleceğe dönük, dirençli

ve yaşanabilir kırsal alanlar inşa edilmelidir (Okudum ve diğ erleri., 2022).

2.1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, toplumsal eşitlik ve çevresel koruma arasında denge kurmayı amaçlayan, günümüzün en temel kalkınma yaklaşımlarından biridir. Bu kavram, yalnızca mevcut kuşakların ihtiyaçlarını karşılamayı değil, aynı zamanda gelecek nesillerin yaşam koşullarını güvence altına almayı hedeflemektedir. Ekonomik kalkınmanın çevresel ve toplumsal etkilerinden bağımsız değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle, doğal kaynakların rasyonel kullanımı, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet ilkeleri temel alınmaktadır (Tutar ve diğ erleri, 2025). Türkiye, sahip olduğu doğal zenginlikler ve güçlü tarımsal potansiyeliyle sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Bu kapsamda, kırsal kalkınmayı destekleyici, yerel halkın ekonomik fırsatlara erişimini kolaylaştıran ve çevresel sürdürülebilirliği önceleyen politikaların uygulanması önem taşımaktadır. Arıcılık gibi düşük maliyetli ve ekolojik üretim biçimleri, hem ekosistem sağlığını koruma hem de kırsal ekonomilere katkı sunma açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca ekonomik ve çevresel değil, aynı zamanda sosyal boyutları da göz önünde bulundurulmalıdır; eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği ve istihdam olanaklarının artırılması, sürdürülebilir kalkınma sürecinin vazgeçilmez bileşenleridir. Türkiye'nin bu hedeflere ulaşabilmesi, bölgesel farklılıkların dikkate alındığı, yerel halkın katılımını önceleyen ve dezavantajlı grupları destekleyen kalkınma politikalarının hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu çerçevede, sürdürülebilir kalkınma anlayışının yerel koşullara göre uyarlanması, hem ekolojik dengeyi gözeten hem de ekonomik büyümeyi destekleyen bütüncül bir kalkınma

yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Abukalloub ve diğerleri., 2025).

2.2. Kırsal Kalkınmanın Tanımı ve Temel Amaçları

Kırsal kalkınma, kırsal alanların sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla bütüncül bir biçimde geliştirilmesini hedefleyen strateji ve politikaların bütünüdür. Bu süreç, kırsal nüfusun yaşam kalitesini artırmaya yönelik olarak; tarım, eğitim, sağlık hizmetleri, altyapı iyileştirmeleri ve çevre yönetimi gibi çok sayıda alanda kapsamlı dönüşümleri gerekli kılmaktadır. Özellikle doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması, kırsal kalkınmanın en kritik bileşenlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de kırsal yerleşimler, geleneksel tarım pratikleri ile modern üretim tekniklerinin bir arada değerlendirilmesine olanak tanıyan bir potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyel, yalnızca ekonomik büyümeye katkı sunmakla kalmamakla, aynı zamanda kırsal toplumların sosyal yapısını güçlendirme açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır (Tutar ve diğerleri., 2022).

Kırsal kalkınmanın temel amaçları arasında, yerel halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi, gelir düzeyinin artırılması ve istihdam olanaklarının çeşitlendirilmesi yer almaktadır. Tarımsal faaliyetlerden yeterli gelir elde edemeyen üreticiler, özellikle genç nüfusun kırsaldan kente göç etmesine neden olmakta; bu durum, kırsal alanların demografik ve ekonomik olarak zayıflamasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, kırsal kalkınma politikaları yalnızca tarım sektörünü değil, aynı zamanda tarım dışı ekonomik faaliyetleri de desteklemeyi; kooperatifleşme, girişimcilik ve yerel üretim modellerini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, çevre dostu tarım uygulamaları, sağlıklı gıda üretimi ve arıcılık gibi alternatif gelir kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çerçevede, kırsal kalkınma hem

ekonomik kalkınmanın sağlanması hem de sosyal adaletin tesisi açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin kırsal alanları, sahip oldukları yerel üretim kapasitesi ile ulusal ekonomiye katma değer yaratma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesi, kırsal kalkınma politikalarının doğru tanımlanması ve yerel halkın katılımı esas alınarak uygulanması ile mümkün olacaktır (Furat, 2013).

2.3. Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İlkeleri

Sürdürülebilir kırsal kalkınma, toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını dengeli biçimde karşılamayı amaçlayan temel ilkeler etrafında şekillenmektedir. Bu ilkelerden ilki olan ekonomik sürdürülebilirlik, kırsal alanların üretkenliğinin artırılmasını hedefleyerek kaynakların etkin ve verimli kullanımını teşvik eder. Türkiye'nin kırsal bölgelerinde tarım ve hayvancılık gibi yerel faaliyetlerin desteklenmesi, kırsal nüfusun gelir düzeylerini artırma potansiyeline sahiptir. Ekonomik sürdürülebilirlik yalnızca gelir artışıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kırsal iş gücünün yetkinliklerinin geliştirilmesi ve yenilikçi üretim tekniklerinin benimsenmesini de kapsamaktadır. Bu çerçevede, yerel ekonomilerin güçlenmesi ve yeni istihdam alanlarının yaratılması mümkün hale gelmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Sosyal sürdürülebilirlik ise kırsal kalkınmanın bir diğer temel boyutunu oluşturmaktadır. Toplumun sosyal yapısının korunması ve güçlendirilmesi; sağlıklı aile ilişkilerinin tesis edilmesi, topluluk içi dayanışmanın artırılması açısından kritik öneme sahiptir. Eğitim olanaklarının iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerine erişimin artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi unsurlar, bu sürdürülebilirlik alanının yapı taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi, toplulukların kendi

geleceklerine yönelik irade ortaya koymalarını sağlayarak sosyal bütünlüğü pekiştirir. Bu tür yaklaşımlar, kırsal alanlarda yaşam kalitesini artırmakta ve kırsaldan kente göç eğilimlerini azaltıcı etkide bulunmaktadır (DPT, 2023).

Çevresel sürdürülebilirlik ise kalkınma süreçlerinin her aşamasında dikkate alınması gereken temel ilkelerden biridir. Tarımsal faaliyetlerin ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak, toprak verimliliğini sürdürmek ve su kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak, çevreyle uyumlu bir kalkınma yaklaşımının vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu doğrultuda, doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi mümkün hale gelir. Türkiye’deki arıcılık uygulamaları, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra ekonomik katkılar da sağlayarak, sürdürülebilir kalkınmanın çok boyutlu yapısını somut bir örnekle ortaya koymaktadır (Doğa Derneği, 2023). Arıcılık sektörü, hem kırsal ekonomiyi desteklemekte hem de biyolojik çeşitliliğin korunmasında stratejik bir rol üstlenmektedir.

2.4. Tarım ve Hayvancılığın Kırsal Kalkınmadaki Rolü

Tarım ve hayvancılık, kırsal kalkınmanın temel dinamikleri arasında yer almakta ve yerel ekonomilerin canlandırılması ile toplumsal refahın artırılmasında kritik roller üstlenmektedir. Bu iki sektör, yalnızca gıda güvenliğini sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda ekonomik istikrarın inşasında da belirleyici bir işlev görmektedir. Özellikle tarımsal üretim potansiyeli yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde, ürün çeşitliliği hem kırsal alanlarda istihdam yaratmakta hem de yerel halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkı sağlamaktadır. Küçük ölçekli aile çiftçiliği, yerel gıda sistemlerinin belkemiğini oluşturarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecinde stratejik bir rol oynamaktadır (FAO, 2014). Tarımın kırsal yapılar üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri, yerel pazarlara

entegrasyon ve topluluk dayanıklılığını artırma potansiyeliyle daha da pekişmektedir.

Hayvancılık sektörü de kırsal ekonomik faaliyetlerin sürekliliğine önemli katkılar sunmakta; hayvansal ürün temini ve tarımsal üretim döngüsündeki yeriyle dikkat çekmektedir. Kırsal alanda hayvancılığın desteklenmesi, yalnızca ekonomik fayda sağlamakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda sera gazı emisyonlarının azaltılması ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevresel hedeflere ulaşmada da önemli bir araç haline gelmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Türkiye’deki mevcut gıda üretim sistemleri, geleneksel bilgiler ile modern teknolojilerin entegrasyonunu zorunlu kılmakta; bu durum kırsal kalkınma stratejilerine bütüncül bir perspektif kazandırmaktadır. Tarım ve hayvancılık arasındaki bu simbiyotik ilişki, üretim kaynaklarının daha verimli kullanılmasına olanak tanımakta ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini desteklemektedir.

Öte yandan, tarım ve hayvancılığın gelişimi yalnızca ekonomik kazanımlarla sınırlı kalmamakta; kırsal toplulukların sosyal yapısının güçlenmesine de katkı sunmaktadır. Eğitim programları ve kooperatifleşme süreçleri aracılığıyla çiftçilerin ve hayvancıların bilgi, beceri ve deneyim düzeylerinin artırılması, üretkenliği ve verimliliği doğrudan etkilemektedir (OECD, 2020). Bu çerçevede, kırsal kalkınma politikalarının tarım ve hayvancılığı kapsayan entegre yaklaşımlarla desteklenmesi, hem ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak hem de sosyal adaletin tesisinde kilit rol oynamaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın temel taşlarını oluşturmakta ve gelecek kuşaklar için yaşanabilir bir çevrenin inşasında hayati bir öneme sahiptir.

3. ARICILIĞIN EKONOMİK KATKILARI

3.1. Arıcılığın Tarımsal Üretim İçindeki Yeri

Arıcılık, tarımsal üretim sistemleri içerisinde merkezi bir konumda yer almakta; bitkilerin döllenmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması süreçlerinde kritik bir işlev üstlenmektedir. Türkiye, sahip olduğu zengin flora ve coğrafi çeşitlilik sayesinde arıcılık potansiyelini en üst düzeye çıkarabilecek stratejik bir konuma sahiptir. Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan endemik bitki türleri ve yoğun meyve ağaçları, arıların polinasyon faaliyetlerini destekleyerek, tarımsal üretimin hem verimliliğini hem de kalitesini artırmaktadır. Özellikle badem, kiraz ve üzüm gibi polinasyon gerektiren ürünlerde, arıcılık faaliyetleri hem ürün miktarını doğrudan etkilemekte hem de çiftçilerin ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır (Bıyık, 2024).

Bununla birlikte, arıcılığın tarımsal üretim içindeki işlevi yalnızca polinasyonla sınırlı değildir. Bal, propolis, arı sütü ve polen gibi katma değeri yüksek arı ürünleri, hem yerel hem de uluslararası pazarlarda önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Türkiye, dünya bal üretiminde önde gelen ülkeler arasında yer almakta; aynı zamanda organik arıcılığın teşvik edilmesi ve yüksek kaliteli ürünlerin üretimi açısından da küresel ölçekte dikkat çeken bir aktör konumundadır. Bu çerçevede, arıcılığın ekonomik, sosyal ve çevresel katkıları, kırsal kalkınma politikaları içerisinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

Arıcılık aynı zamanda, geleneksel bilgi birikiminin korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılması açısından da kırsal toplumlar için özel bir anlam taşımaktadır. Bu faaliyet, genç nesillerin tarımsal üretime olan ilgisini artırmakta ve kırsal alanlarda yenilikçi, sürdürülebilir kalkınma modellerinin uygulanmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, arıcılık yalnızca bir üretim faaliyeti olarak değil, aynı zamanda kırsal

ekonomilerin dönüşümünde stratejik bir unsur olarak ele alınmalıdır. Türkiye'nin bu alandaki potansiyelini etkin biçimde değerlendirmesi, hem ekosistem dengesi hem de uzun vadeli tarımsal sürdürülebilirlik açısından belirleyici bir rol oynayacaktır (Semerci, 2017).

3.2. Bal ve Diğer Arı Ürünlerinin Ekonomik Değeri

Bal ve diğer arı ürünleri, kırsal ekonomilerde önemli bir yer tutmakta olup sürdürülebilir kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, sahip olduğu biyolojik çeşitlilik ve farklı iklim bölgeleri sayesinde arıcılık açısından elverişli koşullara sahip olup, bu avantajı ile dünya arı ürünleri pazarında stratejik bir konumda yer almaktadır. Bal, yalnızca bir tatlandırıcı değil, aynı zamanda geleneksel tıp uygulamalarında uzun süredir kullanılan bir sağlık ürünü olarak öne çıkmakta; bunun yanı sıra propolis, arı sütü ve polen gibi diğer arı ürünleri de gıda, sağlık ve kozmetik sektörlerinde artan bir talep görmekte ve ekonomik değerleri giderek yükselmektedir. Bu ürünler, doğrudan gelir sağlamalarının yanı sıra kırsal alanlarda istihdam yaratma potansiyeline de sahiptir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren küçük ölçekli arıcılar, kooperatifler ve yerel yönetimlerin desteğiyle sadece bal üretimiyle sınırlı kalmadan çeşitli arı ürünlerini de değerlendirerek pazarlama imkânı bulmakta ve ekonomik güçlerini artırmaktadır. Ayrıca, organik ve doğal ürünlere yönelik artan talep, arıcılık sektörünün potansiyelini daha da genişletmekte; bu doğrultuda geliştirilecek strateji ve politikalar, sürdürülebilir kırsal kalkınma hedefleriyle bütünleşen yapısal kazanımlar sunmaktadır. Sonuç olarak, bal ve diğer arı ürünlerinin ekonomik değeri yalnızca bireysel üreticilere değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmaya da katkı sunmakta; bu durum, Türkiye'nin arıcılık alanında hem üretici hem de sürdürülebilir kalkınma aktörü olma potansiyelini pekiştirmektedir (Ceyhan ve Canan, 2018).

3.3. Arıcılıkta Katma Değer Üretimi ve Pazar Potansiyeli

Arıcılık, yalnızca bal üretimiyle sınırlı olmayan, katma değeri yüksek ürün çeşitliliği ile Türkiye'nin kırsal kalkınma hedeflerine önemli katkılar sağlayan stratejik bir tarımsal faaliyettir. Türkiye, sahip olduğu zengin bitki örtüsü ve farklı iklim özellikleri sayesinde, arıcılık sektöründe benzersiz bir üretim potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel yalnızca organik bal üretimi ile sınırlı kalmamakta; polen, propolis, arı sütü ve balmumu gibi yüksek katma değerli arı ürünlerinin üretimi sayesinde yerel üreticilere daha geniş pazarlara erişim ve tarımsal gelirlerin artırılması fırsatını da sunmaktadır. Arıcılık faaliyetlerinin desteklenmesi, kırsal bölgelerde istihdam yaratılmasına katkı sağlamakta, aynı zamanda kooperatifleşme süreçleri yoluyla üreticilerin örgütlü ve verimli bir şekilde hareket etmelerine olanak tanımaktadır. Türkiye'nin coğrafi avantajları ve biyolojik çeşitliliği, arı ürünlerinin özellikle Avrupa gibi yüksek talep potansiyeline sahip pazarlara ihracı açısından büyük bir fırsat yaratmaktadır. Organik ve kaliteli bal talebindeki artış, ihracat odaklı stratejilerin geliştirilmesini gerektirirken, standartlara uygun üretim yöntemlerinin benimsenmesi hem iç hem de dış pazarda rekabet gücünü artıracaktır. Aynı zamanda, sağlıklı yaşam trendlerinin ve tüketici bilincinin yükselmesiyle birlikte, entegre arıcılık uygulamalarına olan ilgi artmakta; bu durum yerel ürünlerin marka değerinin yükseltilmesine ve yeni pazar alanlarının açılmasına zemin hazırlamaktadır. Böylece, sürdürülebilir tarım ilkeleriyle uyumlu üretim biçimleri teşvik edilerek çevresel etkilerin azaltılması ve biyolojik çeşitliliğin korunması da mümkün hale gelmektedir. Sonuç olarak, arıcılık sektörü yalnızca ekonomik çıktılar üreten bir alan olarak değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel faydalar sağlayan bütüncül bir kalkınma modeli olarak değerlendirilmelidir; bu doğrultuda üretim kalitesinin artırılması, pazarlama stratejilerinin sistematik

şekilde geliştirilmesi ve yerel kooperatif yapıların güçlendirilmesi, Türkiye'deki arıcılık sektörünün potansiyelini gerçekleştirebilmesi açısından belirleyici rol oynamaktadır (Burucu ve Bal, 2017).

3.4. Arıcılığın Gıda Güvencesi ve Kırsal Gelir Artışına Etkisi

Arıcılık, sadece bal üretimiyle sınırlı kalmayıp, kırsal toplulukların gıda güvenliğini sağlamak ve ekonomik durumlarını güçlendirmek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Polinasyon sürecinde arıların sağladığı katkı, tarım ürünlerinin verimliliğini artırarak, besin üretiminin çeşitliliğini ve miktarını yükseltir. Bu, özellikle Türkiye gibi tarımsal üretim açısından zengin ülkelerde, yerel halkın besin ihtiyacını karşılamada hayati bir unsur haline gelir. Arıların polinasyon etkinliği, meyve, sebze ve diğer tarımsal ürünlerin kalitesini ve miktarını artırarak, çiftçilerin ürünlerinden daha yüksek gelir elde etmesine olanak tanır. Sonuç olarak, arıcılık, gıda zincirine olan katkısıyla gıda güvenliğini sağlarken, kırsal bölgelerde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için de zemin hazırlar. Bununla birlikte, arıcılığın kırsal gelir artışına etkisi yalnızca doğrudan gelirle sınırlı değildir. Arıcılık, çiftçilerin alternatif bir gelir kaynağı oluşturmaya, ekosistem hizmetlerini desteklemesine ve kırsal alanların ekonomik çeşitliliğini artırmasına olanak sağlar. Çiftçiler, arıcılıkla birlikte bal, propolis ve arı sütü gibi yan ürünler elde ederek, ek bir gelir akışı yaratabilir. Ayrıca, arıcılıkla uğraşan çiftçiler, destekleyici tartışmalar ve kooperatifler aracılığıyla, kaynakları daha verimli kullanma ve ürünlerini pazarlama konusunda önemli avantajlar elde eder. Yerel ekonomiler, bu sayede daha dinamik hale gelirken, tarımsal sürdürülebilirlik de güçlenir. Dolayısıyla, arıcılık hem gıda güvenliğine hem de çiftçilerin ekonomik refahına önemli katkılarda bulunur. Türkiye'de arıcılığın geliştirilmesi için en iyi uygulamalar ve eğitim programları ile birlikte kılavuzluk

sağlamak, kırsal kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olmalıdır. Tarım politikaları, arıcılığı destekleme ve teşvik etme yönünde tasarlandığında, hem yerel toplulukların ekonomik durumu güçlenebilir hem de gıda güvenliği konusunda önemli iyileşmeler sağlanabilir. Özellikle genç çiftçilere yönelik eğitim ve destek programları, gelecekteki sürdürülebilir kalkınma hedefleri için hayati bir rol oynayacaktır. Sonuç olarak, arıcılık, kırsal kalkınmada ve gıda güvenliğinin sağlanmasında vazgeçilmez bir unsurdur; bu nedenle, potansiyelinin değerlendirilmesi ülke ekonomisi için kritik bir öneme sahiptir (Aksakal ve Erdoğan, 2020).

4. ARICILIĞIN KIRSAL KALKINMADAKİ STRATEJİK ROLÜ

4.1. Kırsal Kalkınma ve İstihdam Olanakları

Modern arıcılık, kırsal kalkınma ve istihdam olanakları açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Geleneksel tarım ve hayvancılığın yanı sıra, arıcılık, kırsal bölgelerde ekonomik canlılık yaratma noktasında merkezi bir rol oynamaktadır. Arıcılar, yalnızca bal üretimiyle değil, aynı zamanda polinasyon hizmetleri ile de yerel ekosistemlerin güçlenmesine ve bitkisel üretimin artışına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, arıcılık yalnızca gelir kaynağı olmanın ötesinde, tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında da hayati bir işlev üstlenmektedir. Ayrıca, modern arıcılık uygulamaları kırsal alanlarda yeni iş fırsatları yaratmakta; eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları aracılığıyla yerel nüfusun istihdam düzeyini artırmaktadır. Kırsal kalkınma projeleriyle entegre edilen arıcılık, çiftçilere ek gelir sağlamanın yanı sıra gıda güvenliğine de önemli katkılarda bulunmaktadır. Arı ürünlerine, özellikle bal ve polene olan yüksek talep, kırsal ekonomik faaliyetleri canlandırmakta ve genç iş gücünün tarım sektöründe kalmasını teşvik etmektedir. Bu

süreç, girişimci ruhu destekleyen yerel kooperatiflerin kurulmasına da olanak tanımaktadır. Böylece, kırsal alanda sosyal ve ekonomik bağlantılar güçlenmekte, toplumsal dayanışma artmaktadır. Sonuç olarak, modern arıcılık, kırsal kalkınma ve istihdam olanakları açısından çok yönlü bir etki yaratmaktadır. Arıcılığın sağladığı ekonomik faydalar, yerel toplulukların kalkınmasına hizmet etmekte ve biyolojik çeşitliliği destekleyen ekosistemlerin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Kırsal alanlara yapılan bu yatırımlar yalnızca bireysel ekonomik kazançlarla sınırlı kalmayıp, genel toplumsal refahı artıran önemli unsurlar haline gelmektedir. Bu nedenle, arıcılığın yaygınlaştırılması ve desteklenmesi, kırsal kalkınma sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak öne çıkmaktadır (Bilgiç, 2024).

4.2. Kadınlar ve Gençler İçin Girişimcilik Olanakları

Modern arıcılık, kadın ve genç girişimciler için önemli fırsatlar sunarak ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Arıcılığın sunduğu eşsiz potansiyel, yalnızca gıda güvenliği alanında değil, aynı zamanda yerel ve ulusal ekonomilere de katkı sağlayan bir sektöre dönüşmektedir. Kadınlar ve gençler, arıcılığa adım atarak, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmada önemli bir adım atabilirler. Arıcılıkla uğraşan bir kadın ya da genç girişimci, zenginleştirilmiş yerel ekosistemi desteklerken, aynı zamanda kendi iş ağlarını kurma ve geliştirme fırsatına da sahip olur. Arıcılığın büyümesi, eğitim ve destek programlarıyla teşvik edilmekte; bu fırsatlardan yararlanan kadınlar ve genç girişimciler, arıcılığın inceliklerini öğrenebilmekte ve bu alandaki potansiyellerini geliştirmektedir. Tarımsal kooperatifler ve yerel birlikler, girişimcilerin birbirleriyle bağlantılar kurmasını ve pazar erişimini kolaylaştırmalarını sağlamaktadır. Özellikle organik ve sürdürülebilir ürünlere olan talebin artışı, girişimcilerin kendi markalarını yaratmalarına ve pazarda güçlü

bir yer edinmelerine olanak tanımaktadır. Bölgelerindeki özgün flora ile birleşen yerel arı ürünleri, katma değerli seçenekler sunarak geniş bir pazara hitap etmektedir (Taşdemir, 2021).

Bu bağlamda, girişimcilerin başarısı, yaratıcı düşünce ve yenilikçi yaklaşımlarına dayanır. Teknolojik gelişmeler, kadın ve genç girişimcilerin arıcılıkla daha verimli ve etkili yöntemler uygulamalarını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, sosyal medya ve dijital pazarlama, ürünlerini tanıtmaya ve satış yapma konusunda daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir erişim imkanı sunmaktadır. Dolayısıyla, modern arıcılık, kadınlar ve genç girişimciler için sadece ekonomik fırsatlar yaratmakla kalmaz, aynı zamanda onları toplumsal değişim ve sürdürülebilirlik misyonlarının aktörleri haline getirmektedir. Bu durum, sadece bireysel başarıları değil, toplumun genel refahı ve çevresel sürdürülebilirlik için de önemli katkılar sağlamaktadır (Bozkurt, 2024).

4.3. Arıcılığın Ekosistem ve Biyoçeşitlilik Açısından Önemi

Arıcılık, ekosistem sağlığının korunması ve biyoçeşitliliğin sürdürülmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır; arıların gerçekleştirdiği polinasyon süreci, bitkilerin üremesi ve ekosistem dengesinin devamlılığı için vazgeçilmezdir. Türkiye'nin sahip olduğu zengin bitki çeşitliliği ve farklı ekolojik bölgeleri, arıcılığın tarımsal sürdürülebilirlikteki ve doğal yaşam döngüsündeki önemini daha da artırmaktadır. Arıların gerçekleştirdiği polinasyon yalnızca tarımsal ürünlerin verimini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda yabani bitkilerin çoğalmasına olanak sağlayarak ekosistem dayanıklılığını ve çeşitliliğini desteklemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde, polinasyon faaliyetleri doğal florayı güçlendirmekte ve birçok canlı türünün yaşam alanlarını korumaya katkı sunmaktadır. Birçok bitki türünün yalnızca arıların yardımıyla

döllenebilmesi, bu türlerin devamlılığını arılara bağımlı hâle getirmekte; arı popülasyonundaki azalma, ekosistemde domino etkisi yaratarak diğer türlerin de yok olmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, arıların korunması yalnızca tarım sektörü için değil, genel doğa dengesi açısından da stratejik bir öncelik taşımaktadır. Türkiye'nin doğal zenginliği, yerli arı türlerinin korunmasına yönelik yerel stratejiler ve sürdürülebilir arıcılık uygulamaları ile desteklenmelidir. Öte yandan, iklim değişikliği, pestisit kullanımı ve habitat kaybı gibi çevresel tehditler, arıların yaşam alanlarını doğrudan etkileyerek polinasyon süreçlerini sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle, arıcılığın desteklenmesi ve arı dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, sadece ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğin ve biyoçeşitliliğin korunmasının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, arıcılığın ekosistem üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, bu alana yapılacak yatırımlar ve politikalar, hem kırsal kalkınmayı destekleyecek hem de doğal çevrenin sürdürülebilirliğini güvence altına alacaktır (Polat, 2010).

4.4. Arıcılığın Tarım Turizmi ve Eko-Turizmle Entegrasyonu

Arıcılığın tarım turizmi ve eko-turizmle entegrasyonu, kırsal kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde çok boyutlu katkılar sunan stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin doğal ve kültürel zenginlikleri, arı ürünlerinin tanıtımıyla birleşerek turizm potansiyelini artırmakta; bu bağlamda geliştirilen arıcılık temelli ekoturizm projeleri hem yerel topluluklara ek gelir kaynakları sağlamakta hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Özellikle yerli arı türlerinin ve organik bal üretiminin tanıtımı, turistlerde hem bilgi edinme hem de deneyimleme arzusu yaratmakta; bu süreç, arıcılığın geleneksel bilgi ve biyolojik miras açısından korunmasına katkıda bulunmaktadır. Tarım turizmi kapsamında düzenlenen arı

çiftliği gezileri, atölye çalışmaları ve polinasyon süreçlerinin gözlemlenmesi gibi deneyimler, ziyaretçiler için hem eğitici hem de ekonomik değeri olan faaliyetler sunmakta; böylece arıcılık ile doğa temelli turizm arasında organik bir bağ kurulmaktadır. Bu tür uygulamalar yalnızca kırsal ekonomiyi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda genç nesillerin arıcılık mesleğine yönelmesini ve yerel halkın bu alandaki bilinç düzeyinin artmasını da sağlamaktadır. Sürdürülebilir eko-turizm faaliyetleri çerçevesinde arıcılığın tanıtımı, çevresel farkındalık yaratmak ve biyolojik çeşitliliği koruma bilincini yaymak açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, organik bal üretiminin süreçlerinin ziyaretçilere gösterilmesi, hem sağlıklı beslenme alışkanlıklarının hem de doğal kaynakların korunmasının önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, arıcılığın turizmle entegrasyonu, ekonomik kazancın yanı sıra çevresel ve kültürel koruma açısından da stratejik bir fayda üretmekte; kırsal kalkınmayı destekleyen çok boyutlu ve sürdürülebilir bir gelişim modeli olarak değerlendirilmelidir (Suna, 2020).

5. TÜRKİYE VE DÜNYADA ARICILIK SEKTÖRÜNÜN DURUMU

5.1. Dünya Arıcılık Sektörünün Genel Görünümü

Arı ürünleri, dengeli ve sağlıklı beslenme açısından son derece değerli gıdalar arasında yer almakta olup, arılar yalnızca bu ürünleri üretmekle kalmamakta, aynı zamanda bitkilerde gerçekleşen tozlaşma yoluyla ekosistemlerin korunması ve sürdürülebilirliğinde de kritik bir rol üstlenmektedir. Tarımsal üretimin devamlılığı açısından hayati öneme sahip olan bu tozlaşma süreci, arıların tarım üzerindeki katkılarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu önemin altını çizmek ve kamuoyunda farkındalık oluşturmak amacıyla, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 20 Aralık 2017 tarihinde aldığı bir kararla 20 Mayıs'ı

“Dünya Arı Günü” olarak ilan etmiştir. Arıcılıkta en yaygın ve talep gören ürün bal olmakla birlikte; balmumu, polen, propolis ve arı sütü gibi diğer arı ürünleri de hem ekonomik hem de besinsel açıdan önemli değer taşımaktadır. Türkiye, bal üretimi bakımından oldukça elverişli bir coğrafyada yer almakta olup, yıl geneline yayılan çiçeklenme periyodu, zengin bitki örtüsü ve uygun iklim koşulları sayesinde arıcılık faaliyetleri açısından önemli avantajlara sahiptir. Bu doğal koşullar, Türkiye’yi dünya arıcılık sektöründe öne çıkan ülkelerden biri hâline getirmektedir. Arıcılık, yalnızca insan sağlığına olan olumlu etkileriyle değil, aynı zamanda tarımsal üretim ve ülke ekonomisine sağladığı katkılarla da önem arz etmektedir. Kısa sürede gelir getirici bir faaliyet olması, düşük sermaye gerektirmesi ve araziye bağlı olmadan yapılabilmesi gibi avantajları, arıcılığı tarımsal üretim içerisinde stratejik bir konuma taşımaktadır. Ayrıca arıcılık, ek gelir kaynağı yaratması yoluyla kırsal kalkınmayı desteklemekte; arıların biyoçeşitliliğin korunması ve gıda güvenliğinin sağlanmasındaki işlevi, onları entegre tarım sistemlerinin vazgeçilmez bir bileşeni hâline getirmektedir. Artan beslenme ihtiyaçları ve doğal ürünlere yönelik talep doğrultusunda birçok ülke arıcılık faaliyetlerini destekleyici politikalar geliştirmekte, özellikle balın yapay tatlandırıcılara doğal bir alternatif olarak tercih edilmesi, bu alandaki ticaret hacmini artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde arıcılık, kırsal nüfusa iş ve gelir sağlama potansiyeli sayesinde tarım sektörü içinde ayrıcalıklı bir yer edinmektedir. Bu bağlamda, dünya bal üretiminde Çin ilk sırada yer alırken, Türkiye ikinci büyük üretici ülke konumundadır (Kadiroğlu, 2024).

2022 yılı verilerine göre, dünya genelinde üretilen balın yaklaşık %41’i uluslararası ticarete konu olmuştur ve bu ihracatın yaklaşık %71’i yalnızca 20 ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum, arıcılık ürünlerinin küresel pazarda ne denli önemli bir ticari meta haline geldiğini ortaya koymaktadır. Arıcılık

faaliyetlerinde temel ekipmanlardan biri olan kovanlar, bir bal arısı kolonisinin yaşam alanı olmasının yanı sıra üretim miktarı ve arı sağlığı açısından da kritik rol oynamaktadır. Genellikle ahşap kutular biçiminde tasarlanan yapay kovanlar, modern teknik arıcılığın vazgeçilmez araçları arasında yer almaktadır. 2022 yılı itibarıyla dünya genelindeki toplam kovan sayısı, bir önceki yıla göre %1,1 artarak 101 milyon adede ulaşmıştır. Aynı yılın verilerine göre, kovan sayısı bakımından Hindistan %12,5 ile ilk sırada yer alırken, Çin %9,2 ile ikinci, Türkiye ise %8,9'luk payla üçüncü sırada konumlanmıştır. Yıllık bazda değerlendirildiğinde, 2022 yılında Hindistan'da %0,8, Çin'de %0,3 ve Türkiye'de %2,9 oranında bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu veriler, Türkiye'nin arıcılık sektöründeki güçlü konumunu pekiştirdiği gibi, sektördeki büyüme eğiliminin sürdüğünü de göstermektedir (Burucu, 2024).

Tablo 1. Dünya Kovan Varlığı (Bin Adet)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Hindistan	12.207	12.297	12.411	12.513	12.615
Çin	9.143	9.194	9.198	9.225	9.249
Türkiye	8.108	8.128	8.179	8.733	8.985
İran	6.947	7.160	7.213	7.372	7.575
Etiyopya	7.075	6.958	6.986	5.982	6.208
Tanzanya	2.978	3.030	3.038	3.057	3.077
Arjantin	2.921	2.977	2.971	2.973	2.976
Rusya Fed.	3.182	3.094	2.982	2.890	2.790
ABD	2.828	2.812	2.706	2.697	2.667
Meksika	2.172	2.158	2.148	2.226	2.319
Diğer	38.940	40.098	41.047	42.180	42.535
Dünya	96.501	97.906	98.879	99.848	100.996

Kaynak: (Burucu, 2024).

2022 yılı verilerine göre, dünya genelindeki kovan sayılarının kıtasal dağılımı incelendiğinde Asya kıtası, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin katkısıyla 45 milyon 341 bin kovan ile ilk sırada yer almakta ve toplam kovan sayısının %45'ini oluşturmaktadır. Avrupa, 25 milyon 123 bin kovan ve %24,9'luk payla ikinci sırada bulunurken, Afrika ise 17 milyon 461 bin

kovan ve %17,3'lük pay ile üçüncü sıradadır. Kovan sayılarındaki yıllık değişim değerlendirildiğinde, 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla Asya'da %1,5, Avrupa'da %0,9 ve Afrika'da %1,7 oranında artış kaydedilmiştir.

2022 yılında dünya genelindeki bal üretimi yaklaşık 1,8 milyon tona ulaşmıştır. Bu miktar, 2021 yılına göre %2,5'lik bir artışı temsil etmektedir. Aynı yıl itibarıyla, dünya bal üretiminde en yüksek paya sahip ülke %25,2 oranıyla Çin olmuştur. Çin, 462 bin tonluk üretimle listenin başında yer alırken; Türkiye 118 bin ton üretim ve %6,5'lik pay ile ikinci, İran ise 79 bin ton üretim ve %4,3'lük pay ile üçüncü sıraya yerleşmiştir. Aşağıdaki tabloda 2018-2022 yılları arasında bazı ülkelerin yıllık bal üretim miktarları gösterilmektedir:

Tablo 2. Dünya Bal Üretimi (Ton)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Çin	446.879	444.054	458.100	472.700	461.900
Türkiye	107.920	109.330	104.077	96.344	118.297
İran	73.286	73.645	74.887	77.484	79.535
Hindistan	65.267	67.606	69.783	74.000	74.204
Arjantin	79.468	79.140	72.183	70.715	70.437
Rusya	65.006	63.526	66.368	64.533	67.014
Meksika	64.253	61.986	54.165	62.079	64.320
Ukrayna	71.279	69.937	68.028	68.558	63.079
Brezilya	42.268	45.801	52.493	55.679	60.966
ABD	69.857	71.179	66.948	57.490	56.849
Diğer	753.850	673.729	696.615	686.270	714.167
Dünya	1.839.333	1.759.933	1.783.647	1.785.852	1.830.768

Kaynak: (Burucu, 2024).

2022 yılında, Çin'deki bal üretimi %2,3 oranında azalırken, Türkiye'de %22,8 ve İran'da %2,6 oranında artış yaşanmıştır. FAO verilerine göre Asya kıtası, Çin'in de katkısıyla 882 bin 455 tonluk üretimle dünya bal üretiminin %48,2'sini karşılayarak ilk sırada yer almıştır. Avrupa 418 bin 330 ton ve %22,9'luk pay ile ikinci, Amerika kıtası ise 340 bin 173 ton üretimle %18,6'lık paya sahip olarak üçüncü sıraya yerleşmiştir.

Kıtasal düzeyde üretim artışları incelendiğinde; Asya'da %2,1, Avrupa'da %5,9 oranında artış görülürken, Amerika kıtasında %0,9 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

Dünya genelindeki toplam kovan sayısının %12,5'ine sahip olan Hindistan, 2022 yılında 74 bin tonluk bal üretimi ile dördüncü sırada yer almıştır. Hindistan'ın yüksek kovan sayısına rağmen, üretimde üst sıralarda yer alamaması, kovan başına düşen bal veriminin düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

5.2. Türkiye'de Arıcılığın Durumu ve Gelişimi

Türkiye, sahip olduğu zengin bitki örtüsü ve uygun iklim şartları sayesinde arıcılık faaliyetlerinin ekonomik anlamda verimli bir şekilde yapılabildiği nadir ülkelerden biridir. Deniz seviyesinden yüksek rakımlı yaylalara kadar pek çok farklı coğrafyada arıcılığın gerçekleştirilebilmesi, bu faaliyeti Türkiye açısından stratejik bir tarımsal üretim kolu hâline getirmiştir. Son yıllarda Türkiye, teknik arıcılık alanında önemli mesafeler kaydederek dijital çözümleri sektöre entegre etmeye başlamıştır. Bu kapsamda, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından geliştirilen ve dijital ortamda hizmet veren Arıcılık Haritası Sistemi, arıcılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini destekleyen örnek uygulamalardan biri olarak öne çıkmaktadır. COVID-19 pandemisi sürecinde de arıcılık sektörü, üretimden pazarlamaya kadar tüm aşamalarda kesintiye uğramadan faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Bu süreçte hızlı karar alma mekanizmaları devreye sokulmuş ve arıcılara yönelik destekleyici politikalar uygulanmıştır. Ancak, tüm bu olumlu gelişmelere rağmen çevresel baskılar, hastalıklar ve zararlılar, sektörün büyüme hızını olumsuz etkilemektedir. Arı ölümleri ve verim kayıpları, özellikle iklim değişikliği ve pestisit kullanımı gibi faktörlerle daha da artış göstermektedir (Aydın ve Güner, 2020). Aşağıdaki tablo, 2016–2023 yılları arasında Türkiye'deki arıcılık faaliyetlerinin genel seyrini göstermektedir:

Tablo 3. Türkiye’de Genel Durum

Yıl	İşletme Sayısı (adet)	Toplam Kovan Sayısı (adet)	Bal Üretimi (ton)	Balmumu Üretimi (ton)
2016	84.047	7.900.364	105.727	4.440
2017	83.210	7.991.072	114.471	4.488
2018	81.830	8.108.424	107.920	3.987
2019	80.675	8.128.360	109.330	3.971
2020	82.862	8.179.085	104.077	3.765
2021	89.361	8.733.394	96.344	3.766
2022	95.386	8.984.676	118.297	4.165
2023	100 399	9 224 881	114 886	3 971

Kaynak: (Burucu, 2024).

Veriler, Türkiye’de hem kovan sayısında hem de üretici sayısında istikrarlı bir artış olduğunu göstermektedir. 2022 yılında bal üretimi, bir önceki yıla göre önemli bir artış göstererek 118 bin tonun üzerine çıkmıştır.

Türkiye genelinde arıcılık faaliyetleri, yıllar içinde artan bir ivme kazanmıştır. 2022 yılı itibarıyla ülke genelindeki toplam koloni (kovan) sayısı 9 milyona yaklaşmış, bu rakam 2023 yılında %2,7’lik bir artışla 9,2 milyonun üzerine çıkmıştır. İl bazında değerlendirildiğinde, Muğla 817 binin üzerindeki arılı kovan sayısı ile Türkiye toplam kovan varlığının %8,9’unu oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla Ordu (%6,6 pay ve 611 bin kovan) ve Adana (%5,4 pay ve 495 bin kovan) takip etmektedir. Aşağıdaki tablo, 2019–2023 yılları arasında öne çıkan illerdeki kovan sayısının yıllara göre dağılımını göstermektedir:

Tablo 4. Türkiye Kovan Varlığı (Adet)

İller	2019	2020	2021	2022	2023
Muğla	918.116	900.583	949.267	884.096	817.014
Ordu	573.358	573.375	604.213	609.427	611.465
Adana	469.938	481.557	481.878	494.432	494.534
Mersin	282.749	290.795	303.120	347.045	326.635
İzmir	244.519	273.949	276.918	287.179	306.713
Sivas	243.673	256.374	269.709	287.104	301.409
Aydın	274.826	257.738	253.606	245.941	271.176
Bitlis	168.888	158.976	253.625	207.120	257.191
Antalya	217.705	216.423	335.686	244.655	250.660
Şanlıurfa	118.091	121.851	129.140	157.201	206.462
Diğer	4.616.497	4.647.464	4.876.232	5.220.476	5.381.622
Türkiye	8.128.360	8.179.085	8.733.394	8.984.676	9.224.881

Kaynak: (Burucu, 2024).

2023 yılında il bazındaki değişimlere bakıldığında; Muğla'daki kovan sayısı bir önceki yıla göre %7,6 oranında azalmış, Ordu'da ise hafif bir artışla %0,3 oranında yükselmiştir. Adana'da ise kovan sayısı hemen hemen sabit kalmıştır.

2023 yılında Türkiye genelinde arılı kovan sayısında Ege Bölgesi 1,7 milyon kovanla başı çekmiş ve ülke toplamının %18,3'ünü tek başına oluşturmuştur. Çam balı üretiminin yoğun olarak yapıldığı bu bölge, Türkiye arıcılığı açısından stratejik öneme sahiptir. Ege Bölgesi'ndeki arılı kovanların neredeyse yarısı (%48,5'i), arıcılıkla özdeşleşmiş olan Muğla ilinde yer almaktadır.

Akdeniz Bölgesi, 1,5 milyonluk kovan varlığıyla Türkiye toplamının %15,9'una sahip olup ikinci sırada yer almıştır. Onu, Doğu Karadeniz Bölgesi takip etmekte olup, 1,2 milyon kovan ile toplam kovan sayısının %12,7'sine sahiptir. Bu veriler, bölgesel farklılıkların ve coğrafi koşulların arıcılık faaliyetlerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

2023 yılında Türkiye'nin toplam bal üretimi, bir önceki yıla kıyasla %2,9 oranında azalarak 114.886 ton olarak kaydedilmiştir. İl bazında değerlendirildiğinde, Ordu ili 19 bin

tonluk üretimiyle toplam üretimin %16,5'ini karşılayarak ilk sırada yer almıştır. Onu Adana %10,7'lik pay ve 12 bin 280 ton üretimle takip ederken, Muğla ise %7'lik payla 8 bin tonun üzerinde bal üretimiyle üçüncü sıradaki yerini almıştır.

Aşağıdaki tablo, Türkiye'de 2019–2023 yılları arasında öne çıkan illerin bal üretim miktarlarını göstermektedir:

Tablo 5. Türkiye İllere Göre Bal Üretimi (Ton)

İller	2019	2020	2021	2022	2023
Ordu	17.057	17.213	11.377	19.098	19.007
Adana	11.077	12.172	12.336	12.646	12.280
Muğla	14.688	6.104	3.820	6.578	8.082
Sivas	5.029	5.471	5.744	6.079	6.383
Kocaeli	656	561	555	4.726	4.240
İzmir	3.007	1.493	3.056	3.516	3.626
Mersin	2.352	2.150	3.192	3.295	3.420
Aydın	3.693	3.643	3.254	3.143	3.412
Siirt	663	2.401	2.323	2.498	2.799
Şanlıurfa	1.931	2.120	2.107	2.199	2.370
Diğer	49.175	50.750	48.580	54.520	49.268
Türkiye	109.330	104.077	96.344	118.297	114.886

Kaynak: (Burucu, 2024).

Yıl bazında karşılaştırıldığında, 2023 yılında Ordu'da bal üretimi %0,5, Adana'da %2,9 oranında azalmıştır. Buna karşın Muğla'da üretim %22,9 oranında artış göstermiştir.

Bölgesel bazda değerlendirildiğinde ise, Doğu Karadeniz Bölgesi 22.775 ton ile en yüksek üretimi gerçekleştirmiş ve Türkiye bal üretiminin %19,8'ini tek başına karşılamıştır. Akdeniz Bölgesi, 21.350 tonluk üretimi ve %18,6'lık payı ile ikinci, Ege Bölgesi ise 17.654 ton üretim ve %15,4 pay ile üçüncü sırada yer almıştır. Özellikle Muğla'da 2019 yılından bu yana süregelen düşüş, Ege Bölgesi'nin genel üretimdeki konumunu zayıflatmıştır.

Verimlilik açısından bakıldığında ise, 2023 yılında kovan başına en yüksek bal verimi Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 19,5 kg ile gerçekleşmiştir. Bunu Doğu Marmara Bölgesi 17,6 kg/kovan

ve Orta Anadolu Bölgesi 16,6 kg/kovan verimle takip etmiştir. Bu durum, bölgesel iklim ve flora koşullarının verimlilik üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de bal dış ticareti iki temel ürün tipi üzerinden gerçekleşmektedir: süzme bal ve petek bal. 2023 yılı verilerine göre, ihracatın %82,9’u süzme bal olarak yapılmıştır. Ancak bu yıl bal ihracatında ciddi bir düşüş yaşanmış; bir önceki yıla göre %45,6 azalarak 9.386 ton seviyesine gerilemiştir. Türkiye’nin bal üretiminin büyük bir bölümü iç pazarda tüketildiğinden, 2023 yılında toplam üretimin yalnızca %8,2’si ihraç edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda son beş yıla ait bal ihracat ve ithalat verileri detaylı şekilde sunulmuştur:

Tablo 6. Türkiye Bal İhracatı ve İthalatı (Kg)

	İhracat (kg)				
	2019	2020	2021	2022	2023
Tabii bal; petek	1.698.075	2.115.285	2.292.767	1.813.710	1.600.808
Tabii bal; süzme	3.849.606	3.922.897	7.752.739	15.433.808	7.785.668
Toplam	5.547.681	6.038.182	10.045.506	17.247.518	9.386.476
	İthalat (kg)				
	2019	2020	2021	2022	2023
Tabii bal; petek	22.672	1.555	27.843	16.467	-
Tabii bal; süzme	22.221	47.228	35.557	41.774	14.731
Toplam	44.893	48.783	63.400	58.241	14.731

Kaynak: (Burucu, 2024).

Veriler incelendiğinde, Türkiye'nin bal ithalatının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle 2023 yılında petek bal ithalatı hiç yapılmamış, süzme bal ithalatı ise 14.731 kg ile sınırlı kalmıştır. En yüksek ithalatın ise 2021 yılında 63,4 ton ile gerçekleştiği kaydedilmiştir.

Türkiye, dünya çapında önemli bir bal üreticisi olmasına rağmen, ihracat hacmi açısından potansiyelinin gerisinde kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında, yerli üretimin

büyük kısmının iç pazarda tüketilmesi ve ihracata yönlendirilebilecek miktarın sınırlı olması gösterilmektedir.

Türkiye'nin 2023 yılı bal ihracat verileri incelendiğinde, süzme bal ihracatında en büyük pazarın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğu görülmektedir. ABD'ye yapılan ihracat miktarı 3.372 ton ile toplam süzme bal ihracatının önemli bir kısmını oluşturmuştur. İsrail (1.469 ton) ve Bulgaristan (463 ton) da ihracatın yoğunlaştığı diğer ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Birleşik Krallık, İtalya ve Almanya da Türkiye'nin süzme bal gönderdiği önemli Avrupa ülkeleri arasındadır.

Petek bal ihracatında ise en çok ihracat yapılan ülkeler sırasıyla Almanya (560 ton) ve ABD (445 ton) olmuştur. Bu ürün grubunda, İspanya, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi farklı kıtalardan ülkeler de dikkat çekmektedir.

2023 yılı ithalat verilerine göre, Türkiye'ye en fazla bal ithalatı yapılan ülkeler Hindistan, Ürdün ve Romanya olmuştur. Ancak genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin bal ithalatı sınırlı düzeyde kalmıştır.

Tablo 7. 2023 Yılında Türkiye'nin Ülkelere Göre Bal İhracatı (kg)

Ürün	Ülkeler	İhracat	Ürün	Ülkeler	İhracat
Tabii bal; petek	Almanya	560.672	Tabii bal; süzme	ABD	3.372.506
	ABD	444.747		İsrail	1.469.008
	İspanya	126.490		Bulgaristan	463.335
	Suudi Arabistan	99.696		Birleşik Krallık	439.853
	BAE	60.108		İtalya	364.737
	Belçika	50.035		Almanya	299.334
	Slovenya	39.060		İspanya	298.511
	Kanada	33.325		Polonya	194.486
	Japonya	33.188		Bosna-Hersek	166.730
	Diğer	153.487		Diğer	717.168
Toplam		1.600.808	Toplam		7.785.668

Kaynak: (Burucu, 2024).

5.3. Sektörel Sorunlar ve Ortak Küresel Tehditler

Arıcılık sektörü, yalnızca ekonomik getirileriyle değil, aynı zamanda ekolojik sistemlerin sürdürülebilirliği açısından da kritik bir rol üstlenmektedir. Türkiye’de arıcılık faaliyetlerinin karşılaştığı başlıca sorunlar arasında iklim değişikliği, tarımsal kimyasalların yoğun kullanımı, habitat kaybı ve işgücü eksikliği yer almaktadır. İklim değişikliği, arıların floristik kaynaklarla olan etkileşimini sekteye uğratarak beslenme ve üreme döngülerini bozmakta, bu da arı popülasyonlarında ciddi azalışlara neden olmaktadır. Artan sıcaklıklar ve değişen yağış rejimleri, polinatörler için yaşamsal öneme sahip bitki örtüsünü tehdit etmektedir. Küresel düzeyde ise, arıcılığın sürdürülebilirliği, gıda güvenliğiyle doğrudan ilişkilidir. Ancak, pestisitlerin yaygın kullanımı arı sağlığını olumsuz etkilemekte; özellikle neonikotinoid türü kimyasallar, arıların yön bulma ve üreme davranışlarını bozarak koloni çöküş sendromuna neden olabilmektedir (Lin vd., 2024). Bu durum, yalnızca bireysel üreticileri değil, aynı zamanda geniş ölçekli ekosistem ve tarım ekonomilerini de tehdit etmektedir.

Arı ölümleri ile iklim değişikliği ve pestisit kullanımı arasında kurulan ilişki, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Mevsimsel düzensizlikler, çiçeklenme ve polinasyon süreçlerinin uyumsuzluğuna yol açmakta; bu da ekosistem hizmetlerinde aksamalara neden olmaktadır. Öte yandan, biyoçeşitlilik kaybı da arıcılık sektörüyle doğrudan ilişkili bir çevresel tehdittir. Türkiye’nin zengin flora ve fauna çeşitliliği, sanayileşme, yoğun tarımsal faaliyetler, iklim değişikliği ve çevre kirliliği nedeniyle ciddi şekilde azalma eğilimindedir. Polinatör türlerin azalması, tarımsal biyoçeşitliliğin ve gıda güvenliğinin sürdürülebilirliğini riske atmaktadır. Bu bağlamda, doğa dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, organik pestisitlerin teşvik edilmesi, arıcılara yönelik eğitim programlarının oluşturulması ve yerel

ekosistemlerin korunmasına yönelik politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Entegre tarım yöntemleri ve agroekolojik yaklaşımlar sayesinde hem çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir hem de kırsal ekonomilerin direnci artırılabilir. Yerel toplulukların sürece etkin katılımı ise, bu dönüşümün başarıya ulaşmasında belirleyici olacaktır (Sahu vd., 2024).

6. POLİTİKA ÖNERİLERİ

6.1. Eğitim, Yayım ve Teknik Desteklerin Artırılması

Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın etkin bir bileşeni olarak arıcılığın entegre edilmesi, eğitim, yayım ve teknik desteklerin artırılmasıyla mümkün hale gelmektedir. Arıcılık yalnızca ballı polinatörlerin sağlanmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yerel ekonomilerin güçlendirilmesi, biyoçeşitliliğin korunması ve kırsal toplumların sosyo-ekonomik yapılarının iyileştirilmesi açısından sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir rol üstlenmektedir. Bu doğrultuda, arıcılara yönelik eğitim programlarının tasarlanması ve hayata geçirilmesi, sektörün verimliliğini artırarak çiftçilerin modern arıcılık tekniklerine dair bilgi düzeyini yükseltecektir. Eğitim içerikleri; kovan yönetimi, hastalık ve zararlı kontrolü, kaliteli ürün temini, çevresel faktörler, pazar araştırmaları ve ekonomik hesaplamalar gibi temel alanları kapsamalı; ayrıca arıcılıkla tarımı bir arada ele alan bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir. Yeni teknolojilerin adaptasyonu ve dijital platformların kullanımı, bilgiye erişimi kolaylaştırarak sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaştırılmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan, yayım ve teknik destek hizmetlerinin yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp, saha çalışmaları, uygulamalı eğitimler ve deneyim paylaşımları yoluyla desteklenmesi, arıcıların sahadaki karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmelerini kolaylaştıracaktır. Uzman

danışmanlık hizmetleri ve bilgi paylaşım ağları gibi araçlarla beceri ve bilgi düzeyinin artırılması, arıcılık sektörünün kırsal kalkınmadaki rolünü güçlendirecektir. Bu çerçevede, Türkiye’de arıcılığa yönelik eğitim, yayım ve teknik desteklerin kesintisiz, bütüncül ve etkin biçimde artırılması, sadece arıcıların değil, uzun vadede tüm toplumun yararına olacak stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Şener, 2019). Aşağıda sunulan tablo, sürdürülebilir arıcılık uygulamaları kapsamında geliştirilmesi önerilen eğitim modüllerini, her bir modülün temel içerik detaylarını ve bu modüller aracılığıyla hedeflenen çıktıları sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Arıcılığın sadece ekonomik değil, aynı zamanda ekolojik ve toplumsal yönleriyle de kırsal kalkınmaya katkı sunduğu göz önünde bulundurulduğunda, eğitim süreçlerinin içeriği ve amacı daha da önem kazanmaktadır.

6.2. Finansman Modelleri ve Teşvik Mekanizmalarının Geliştirilmesi

Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanmasında arıcılığın ekonomik sürdürülebilirliği için uygun finansman modelleri ve teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de arıcılığın stratejik önemi arttıkça, bu sektördeki ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için yenilikçi finansman yöntemlerinin benimsenmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Özellikle kırsal alanlardaki küçük ölçekli işletmeler, kısıtlı kaynaklarla faaliyet göstermekte ve bu nedenle hem kamu hem de özel sektör tarafından sunulacak finansman araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, hibe programları, düşük faizli krediler ve destekleyici sigorta sistemleri gibi temel finansman araçları, sektöre önemli katkılar sağlayabilir. Teşvik mekanizmaları, arıcılara yönelik doğrudan veya dolaylı ekonomik destek sağlayarak sektörde verimliliği artırma potansiyeline sahip olabilir. Türkiye’deki mevcut tarımsal teşvik sistemleri, arıcılıkla ilgili özel öncelikler tanıyarak, üreticilerin

teknolojik yenilikleri benimsemelerini ve sürdürülebilir uygulamaları hayata geçirmelerini teşvik edebilir. Örneğin, arı sağlığı ve ürün kalitesi ile ilgili eğitim programları, finansal kaynakların etkili kullanımını destekleyen bir altyapı oluşturabilir. Devlet destekli eğitim projeleri aracılığıyla arıcıların bilgi ve becerilerinin artırılması, sektörde daha verimli pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ve bu süreçle birlikte daha geniş bir ekonomik etkinin yaratılması mümkün olacaktır. Sonuç olarak, arıcılığın sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü güçlendirecek finansman modelleri ve teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi, işgücü artırımı, ürün kalitesi gelişimi ve kırsal refahın yükseltilmesi açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu doğrultuda, entegre bir politika geliştirilmesi, sadece arıcılığın değil, tüm kırsal ekonominin canlanmasına yönelik kritik bir adım olacaktır ve bu sayede yerel ve ulusal düzeyde sosyal ve ekonomik faydalar sağlanacaktır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024).

6.3. Kooperatifçilik ve Üretici Birliklerinin Güçlendirilmesi

Kooperatifçilik ve üretici birlikleri, Türkiye'nin kırsal gelişiminde kritik bir rol üstlenmekte olup, bu yapıların güçlendirilmesi yalnızca tarımsal üretimin verimliliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda kırsal toplulukların ekonomik dayanıklılığını da pekiştirmektedir. Arıcılık sektörü gibi niş alanlarda, üretici birlikleri aracılığıyla sağlanacak koordinasyon ve işbirliği, çiftçilerin pazara erişimini genişletmekte, bilgi paylaşımını teşvik etmekte ve ortak kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır. Bu birlikler, yerel arıcıların karşılaştığı zorluklara çözüm sunarken, sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine de zemin hazırlamaktadır. Kooperatiflerin ve üretici birliklerinin güçlendirilmesi, yasal statülerinin güçlendirilmesi ve mali kaynaklara erişimlerinin artırılması gibi reformlarla desteklenmelidir. Eğitim ve kapasite

geliştirme programları, üreticilerin piyasa dinamiklerini anlamalarını ve rekabet güçlerini artırmalarını sağlarken, arıcılıkla ilgili sertifikasyon süreçlerinin basitleştirilmesi, ürün kalitesinin yükseltilmesi ve yerel markaların ulusal ve uluslararası pazarlarda daha görünür hale gelmesi, bu sürecin önemli bir parçasıdır. Böylece, bireysel arıcıların gelirleri artarken, kolektif hareketle tarım politikalarının şekillendirilmesi mümkün olacaktır. Sonuç olarak, kooperatifçilik ve üretici birliklerinin güçlü temeller üzerine inşa edilmesi, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanmasında vazgeçilmez bir strateji olarak öne çıkmakta; kırsal alanlarda sosyal ve ekonomik refahı artıracak bu yapıların güçlendirilmesi, yalnızca arıcılık sektörü için değil, tüm tarımsal üretim için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Dolayısıyla, bu alandaki inisiyatifler ve yatırımlar, Türkiye'nin genel tarım politikalarının merkezine yerleşmeli ve kırsal toplulukların güçlenmesini ile sürdürülebilir gelişim hedeflerini vurgulayan bir yol haritası olarak benimsenmelidir (BEBKA, 2025).

6.4. İklim ve Çevre Odaklı Arıcılık Politikalarının Oluşturulması

İklim ve çevre odaklı arıcılık politikalarının oluşturulması, sürdürülebilir kırsal kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu politikalar, arıların sağlığını korumanın yanı sıra ekosistem dengesi ve biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla tasarlanmalıdır. Türkiye, zengin florası ve farklı iklim bölgeleriyle arıcılığa uygun bir coğrafyaya sahip olmakla birlikte, iklim değişikliği ve çevresel faktörler arıların yaşam döngüsü üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, arıcılıkla ilgili uygulamaların çevresel sürdürülebilirlik göz önünde bulundurularak geliştirilmesi gerekmektedir. Politikalarda öncelikli olarak, arı sağlığını tehdit eden iklim değişikliği, pestisit kullanımı ve habitat kaybı gibi faktörlere odaklanılmalıdır.

Araştırmalar, yerel iklim koşullarına uygun en iyi arıcılık yöntemlerini belirlemeyi amaçlamalıdır. Ayrıca, tarım ve arıcılığın entegrasyonu, polinatörlerin korunması adına büyük bir fırsat sunmakta; organik tarım uygulamaları ve çevre dostu pestisitlerin yaygınlaştırılması, arıcıların ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerini azaltarak arıların yaşam alanlarını güvence altına alacaktır. Böylece, arıcılıkla ilgili politikalar, sürdürülebilir tarım sistemlerinin temel taşlarından biri haline gelmelidir. Son olarak, bu politikaların başarısı için yerel toplulukların bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi kritik önem taşımaktadır. Arıcıların, iklim değişikliği ve çevre dostu uygulamalara dair bilinçlendirilmeleri, sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaşmasını sağlayacak ve politikaların izlenebilirliği ile raporlanabilirliği, sürekli gelişimi teşvik edecektir. Arıcılık, kırsal kalkınmanın ötesinde, ekolojik dengeyi sağlamak için de önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede oluşturulacak politikalar, sürdürülebilir bir geleceğin temellerini atma potansiyeline sahiptir (BEBKA, 2025).

7. SONUÇ

Arıcılık, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını bütüncül bir şekilde kapsayan stratejik bir faaliyettir. Özellikle polinasyon yoluyla ekosistem hizmetlerine sağladığı katkı, sadece tarımsal üretimin nicelik ve niteliğini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda gıda güvenliğini destekleyen temel bir ekolojik işlevi yerine getirmektedir. Bununla birlikte bal, propolis, arı sütü ve polen gibi yüksek katma değerli ürünlerin üretimi, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine, yerel gelir kaynaklarının artırılmasına ve bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Türkiye, zengin floristik çeşitliliği, uygun iklim koşulları ve köklü geleneksel arıcılık bilgi birikimi ile bu alanda önemli bir

avantaja sahiptir. Ancak mevcut potansiyelin etkili bir şekilde değerlendirilebilmesi için sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda planlanmış, çok paydaşlı ve bütüncül politikaların uygulanması gerekmektedir. Özellikle arıcılara yönelik mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması, modern arıcılık tekniklerinin benimsetilmesi, yenilikçi finansman mekanizmalarının geliştirilmesi ve kooperatifçilik gibi kolektif üretim modellerinin güçlendirilmesi, sektörün hem rekabet gücünü artıracak hem de kırsalda yaşayan nüfusun sosyoekonomik refahına katkı sağlayacaktır.

Ayrıca arıcılık faaliyetlerinin ekoturizm, organik tarım ve çevre dostu üretim pratikleriyle entegre edilmesi, kırsal alanlarda sürdürülebilir yaşam modellerinin oluşturulmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda arıcılık, yalnızca tarımsal üretime hizmet eden geleneksel bir faaliyet değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği destekleyen, kırsal istihdamı teşvik eden ve toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendiren çok boyutlu bir kalkınma aracı olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, arıcılık sektörü Türkiye kırsalında hem ekonomik canlanmayı hem de ekolojik dengeyi sağlayabilecek stratejik bir alan konumundadır. Bu potansiyelin tam anlamıyla ortaya çıkarılabilmesi için yerel, ulusal ve küresel düzeyde entegre kalkınma yaklaşımlarına, etkili yönetim modellerine ve sürdürülebilir üretim politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bilimsel temelli karar alma süreçleri ve sahadan gelen deneyimlerin bir araya getirilmesiyle, arıcılık sektörü kırsal kalkınmanın taşıyıcı kolonlarından biri haline gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abukalloub, A., Kutluay Tutar, F., & Çat, M. (2025). 23.5° eksen eğikliğinin ekonomik etkileri: Dünya ve Türkiye özelinde bir analiz. *Sosyal bilimlerde teorik ve uygulamalı perspektifler* (Cilt 2, ss. 105–126). Duvar Yayınları.
- Aksakal, V., & Erdoğan, Y. (Eds.). (2020). *Arıcılık üzerine bilimsel araştırmalar*. İksad Yayınevi. <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/12/ARICILIK-UZERINE-BILIMSEL-ARASTIRMALAR.pdf>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.
- Aydın, A., & Güner, A. (2020). Covid-19 Salgınının Tarım Sektörü Ve Gıda Güvenliği Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 155-171.
- Besimoğlu, C. (2016). Research trends of Agricultural faculties in Turkey and the World: Bibliometric Analysis of Web of Science, 1996-2011. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(3), 471-500.
- Bıyık, S. (2024, April 4). *The vital role of honey bees in enhancing sustainable agriculture*. Ondokuz Mayıs University. <https://www.omu.edu.tr/en/icerik/news/vital-role-honey-bees-enhancing-sustainable-agriculture>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.
- Bilgiç, S. (2024). Arı ürünlerinin biyokimyasal etkileri ve faydaları.
- Bozkurt, Z. (2024). *Bilimsel Hayvan Üretiminde Güncel Akademik Çalışmalar*. Livre de Lyon.
- Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı. (2025, April). *BEBKA kırsal politika önerileri*. <https://bebka.org.tr/wp->

content/uploads/2025/04/BEBKA-KIRSAL-POLITIKA-ONERILERI.pdf, Erişim Tarihi: 11.05.2025.

Burucu, V. (2024). *Arıcılık Ürün Raporu 2024* (TEPGE Yayın No: 393). Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü.

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2024%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Ar%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1k%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu%202024-393%20TEPGE.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2025.

Burucu, V., & Bal, H. S. G. (2017). Türkiye’de arıcılığın mevcut durumu ve bal üretim öngörüsü. *Tarım ekonomisi araştırmaları dergisi*, 3(1), 28-37.

Cengiz, T., & Çelem, H. (2006). Rapid Rural Apraisal methods: a case study of Alpağut Village (Seben, Bolu).

Ceyhan, V., & Canan, S. (2018). Türkiye’de arı ürünleri paketleyen işletmelerin sosyal ve ekonomik yapısı. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 22(4), 496-501.

Doğa Derneği. (2023). *Agroekoloji bilgi notu*. <https://dogadernegi.org/wp-content/uploads/2023/06/agroekoloji-bilgi-notu.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2025.

Doğan, H. G., & Gürler, A. Z. (2015). Supply responses of agricultural crops cultivated in Yeşilirmak Agricultural Basin within Turkey Agricultural Basins Production and Support Model.

Dumanoğlu, Z. (2019). Arı Otu (*Phacelia tanacetifolia* Benth.) Bitkisinin Genel Özellikleri, Önemi ve Ülkemizde Yapılan Bazı Çalışmalar. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(2), 365-369.

- FAO. (2014). *The State of Food and Agriculture: Innovation in family farming*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/publications/sofa/2014/en/>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.
- Furat, M. (2013). Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3).
- Kadiroğlu, A. (2024). Türkiye’de Doğal Bal Üretimi ve İhracat Performansı. *Journal of BinBee Apicultural and Natural Products*, 1.
- Lin, Z., Shen, S., Wang, K., & Ji, T. (2024). Biotic and abiotic stresses on honeybee health. *Integrative Zoology*, 19(3), 442-457.
- Memişoğlu, D., Durgun, A., & Yegül, S. (2012). The IPARD Programme in the context of European Union Rural development funds. In *3rd International Symposium on Sustainable Development, May* (pp. 275-288).
- Novelli, S., Vercelli, M., & Ferracini, C. (2021). An easy mixed-method analysis tool to support rural development strategy decision-making for beekeeping. *Land*, 10(7), 675.
- OECD. (2020). *Rural Well-being: Geography of Opportunities*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/d25cef80-en>, Erişim Tarihi: 09.05.2025.
- Okudum, R., Şeremet, M., & Alaeddinoğlu, F. (2022). Organik tarım üzerinde konvansiyonelleşme ve kırsal kalkınma tartışmaları. *Türk Coğrafya Dergisi*, (81), 187-196.
- Özdemir, L., & Polat, O. (2019). Türkiye’de Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Köyden Kente Göçün Önlenmesinde Etkili

- Unsurların Saptanması Ve Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 10(25), 450-465.
- Polat, R. (2010). *Havran ve Burhaniye (Balıkesir) çevresinde tarımsal biyoçeşitlilik ve etnobotanik araştırmaları* (Doctoral dissertation, Balıkesir University (Turkey)).
- Prodanović, R., Brkić, I., Soleša, K., Ljubojević Pelić, D., Pelić, M., Bursić, V., & Vapa Tankosić, J. (2024). Beekeeping as a tool for sustainable rural development.
- Sahu, D., Dansena, D., Sharma, K. C., & Gupta, P. R. (2024). Strategies and Outcomes in Bee Conservation: Evaluating Impact on Pollination Ecosystems. *Journal of Advances in Biology & Biotechnology*, 27(2), 57–66.
- Semerci, A. (2017). Türkiye arıcılığının genel durumu ve geleceğe yönelik beklentiler. Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 107-118.
- Suna, B. (2020). Turizmde arıcılığın kullanımına keşifsel bir yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 19-30.
- Şener, T. (2019). *Sürdürülebilir kırsal kalkınma politikaları: Türkiye örneği* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021–2023)*. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/0Yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/UKKS%20IV.PDF>, Erişim Tarihi: 11.05.2025.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *2024-2028 Stratejik Planı*. <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2025.

- Taşdemir, S. S. (2021). Sosyo-Ekonomik kalkınmada kadın girişimciler ve işletmeleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 76-90.
- Tutar, F. K., Abukalloub, A., & Bal, Ç. E. (2025). Türkiye’de Yaşam Boyu Öğrenmenin Kültürel, Ekonomik Ve Toplumsal Dönüşümdeki Rolü. *Journal of Economics and Research*, 6(1), 18-37.
- Tutar, F. K., Tutar, E., & Sever, Y. (2022). Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Ulusal Kırsal Ağ Yaklaşımı: Türkiye’de Ulusal Kırsal Ağ Projesi Uygulama Örnekleri. *Sciences (Joshas Journal)*, 8(55).
- Yürüdü, E., Kara, H., & Arıbaş, K. (2010). Turkey’s organic (ecological) agriculture geography. *Electronic Journal of Social Sciences*, 402-424.

TÜRKİYE’DE MEDYA OKURYAZARLIĞI DERSİNİN OKUTULMASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Ethem BABRAK¹

1. GİRİŞ

Ülkelerin eğitim müfredatları, hem toplumların hem ülkelerin hem de dünyanın geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Esasen geleceği en doğru şekilde inşa etmek isteyen ülkeler, bunu geleceğin teminatı olan genç beyinleri en güzel, en doğru şekilde eğitmesiyle mümkün kılacaktır. Eğitim müfredatı çağın gereklilikleri ile donatılmalıdır (Aydın, 2003:183). Bu doğrultu da Medya Okuryazarlığı dersi, çağımızın bir gerekliliğidir ve geleceğin inşası açısından, gençlerin ve çocukların hayatı en doğru ve gerçekçi bir şekilde anlaması, medyadaki çeşitli türdeki mesajları doğru okuması, doğru alımlama yapması ve bundan olumsuz etkilenmemesi bakımından Medya Okuryazarlığı dersi son derece önemli bir derstir.

Toplumun ya da bireyin medyadaki çeşitli türdeki mesajlara (görsel, işitsel, yazılı, sözlü vs.) erişmesi ve bu türdeki mesajları doğru okuması, analiz edebilmesi, sorgulayabilmesi, eleştirel gözle bakabilmesi daha doğru bir ifadeyle medyanın etkin bir şekilde kullanılabilmesi medya okuryazarlığı eğitimin omurgasını oluşturmaktadır.

Medya, yığınları etkisi altına alan, bireylere veya kitlelere rol model alma ve çevrelerinde olup bitenlerden haberdar olma

¹ Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ebabrak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8418-9271.

imkânı sağlayan, toplumun farklı katmanlarına birlikte ya da birbirinden farklı şekillerde hitap edebilen ve çeşitli mesajlar gönderebilen bir araçtır (Pembecioğlu, 2013). Alemdar’a göre (1999) kitle iletişim araçları diğer adıyla medya bugün her zamandakinden daha fazla güce sahiptir(Alemdar, 1999: 18). Medyanın, toplumdaki bireyleri etkilemesi ve dolayısıyla yönlendirmesi bakımından önemli bir güç olduğu bilinmektedir (Adıgüzel, 2005; 167 Gelişen, değişim ve dönüşüm geçiren teknoloji ile birlikte günümüzde bireyler, geçmişe kıyasla daha çok iletişim kanalları kullanmakta ve daha çok çeşitli türdeki medya mesajları ile karşılaşabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Medya Okuryazarlığı dersinin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır.

Medyada yer alan ve olumsuz etkiler yaratma potansiyeline sahip içeriklerin, özellikle çocuklar gibi hassas gruplar üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, bu tür içeriklerin yasaklanması veya sansürlenmesi gerektiği yönünde görüşler dile getirilebilmektedir. Ancak, toplumsal düzeyde daha kalıcı ve etkili bir çözüm, bu tür içeriklerin tamamen ortadan kaldırılmasından ziyade, bireylerin özellikle de çocukların ve gençlerin medya okuryazarlığı bağlamında bilinçlendirilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, bireylerin medyada karşılaştıkları çeşitli formatlardaki içerikleri sorgulayıcı bir bakış açısıyla değerlendirebilmelerine olanak tanıyacak ve pasif alıcılar olmaktan çıkarak aktif ve bilinçli medya kullanıcıları olmalarını sağlayacaktır. Bu anlamda Medya Okuryazarlığı konusunda çocukları ve gençleri bilinçlendirmek için gereklidir(McBrien, 1999).

Bu çalışmada, Türkiye’deki medya okuryazarlığı dersinin oluşumu, dersin Türkiye’de gündeme gelmesi, okutulması ve yaygınlaşması süreci ele alınacaktır.

2. MEDYA OKURYAZARLIĞI VE ÖNEMİ

Medya okuryazarlığı temel olarak çeşitli türlerdeki mesajları analiz edebilme, değerlendirebilme, iletebilme ve bu mesajlara ulaşabilme becerisidir (Koltay, 2011: 212). Esasen Medya Okuryazarlığı kavramı üzerinde tam olarak ortak bir tanım söz konusu değildir. Elbette burada tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümler; öte yandan her toplumun kendine has yapısı ve dolayısıyla bakış açısı ve buna paralel olarak kitle iletişim araçlarındaki değişimler ortak tanımı daha da zorlaştırabilmektedir. Araştırmacılar her ne kadar ortak bir tanım yapamamış olsa da, yapılan tanımlarda görülmüştür ki, medya okuryazarlığı kavramında çeşitli türlerdeki medya mesajlarını eleştirel görme/eleştirel bakabilme hususu öne çıkmaktadır.

İngilizce bir kelime olan “literacy” ifadesi “okuryazarlık” anlamına gelmektedir ve bu kelime medya sözcüğü ile yan yana gelince doğru anlama ve doğru okuma anlamına gelen medya okuryazarlığı; yani İngilizcede “media literacy” olarak karşımıza çıkmaktadır (Sayın, 2022:180).

İngilizce’deki “media literacy” ifadesinden Türkçe’ye “medya okuryazarlığı” olarak geçen “Medya Okuryazarlığı” kavramı; gerek yazılı gerek yazılı olmayan, çeşitli türlerdeki iletilere ulaşarak, bu iletileri çözümüleme, değerlendirme yahut iletme becerisi olarak izah edilmektedir (Avşar, 2014). Binark ve Gencel Bek, medya okuryazarlığını özetle, medya endüstrisini tanımak; medya endüstrisinin medya tüketicilerini nasıl gördüğünü bilmek; medyanın etkinliği hakkında kapsamlı olabilecek geniş bir bakış açısı sergileyebilmek ve medyadaki metinleri, bu metinlerin üreticilerinin metinleri üretirken ki uzlaş ve bu ortak fikir birlikteliği sonucunda ortaya çıkan içerik biçimlerini bilmek olarak ifade etmişlerdir (2007: 54). Netice olarak Medya Okuryazarlığını, bireylerin medyada yer alan içerikleri anlaması, analiz etmesi, eleştirel bir şekilde

değerlendirmesi, iletmesi ve bunlarla etkileşimde bulunması yeteneği olarak ifade edilebilir.

David Buckingham'a göre medya okuryazarlığı; gazeteler, televizyon, sosyal medya, internet ve diğer platformlar gibi farklı diğer araçlarıyla sunulan bilgileri doğru bir şekilde anlamayı, bu bilgilerin hangi maksatla üretildiğini ve hangi bakış açılarından kaynaklandığını sorgulamayı içermektedir. Medya okuryazarlığı, bireylerin medya tarafından oluşturulan mesajları bilinçli bir şekilde almasını, etkili iletişim kurlmaları ve medyanın toplum üzerinde etkileri fark etmelerini sağlamaktadır (Buckingham, 2003: 224).

Medya okuryazarlığından beklenen ve anlaşılması gereken, bireylerin medya içeriklerinin üretimi, içeriği ve işleyişi konusunda sorgulayıcı olmasını teşvik edici bir bakış açısına kavuşturmaları olmalıdır. Sorgulayıcı olmaktan kasıt içerikleri eleştirel bir tavırla değerlendirilebilmelidir. Medya üretimi ile ilişkili teknikleri, teknolojileri, kurumları eleştirmeyi, iletileri eleştirel olmayı, çözümleyebilmeyi, bu mesajlardan anlam üretmeyi izleyicilerin oynadığı rolleri tanıyabilmeyi içermektedir (Altun, 2015:135).

Medya okuryazarlığı eğitimi, eleştirel bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Dilediğini yazan/çizen bir medya karşısında pasif değil aktif; eleştirebilen, sorgulayabilen ve bu becerileri kendisinde barındıran bir bireyin varlığı toplumun ve dolayısıyla ülkelerin geleceği açısından daha anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda medya okuryazarlığı, bireylerin medya mesajlarını sadece tüketen değil, aynı zamanda eleştiren ve mesajlarla etkileşimde bulunan bireyler olmalarını sağlamak bakımından son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda günümüz için dijital medya, bilgi kirliliği, dezenformasyon gibi kavramlar düşünüldüğünde medya okuryazarlığı becerileri bireyler için hayati önem taşımaktadır.

Günümüz itibariyle Medya Okuryazarlığı dersi Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, İsviçre Avustralya, İspanya, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin çoğunda zorunlu dersler kapsamında ele alınmaktadır (Kesici ve Kızılkaya 2016). Öte yandan Medya okuryazarlığı eğitimi hakkındaki ilk çalışmaların 1930’lu yıllara kadar dayandığı ifade edilmektedir (Sezer, 2019: 72). İskandinav ülkelerine bakıldığında ise İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya’da medya okuryazarlığı eğitiminin 1970’li yıllardan itibaren okullarda verildiği belirtilmektedir (İnceoğlu, 2006: 6).

Medya Okuryazarlığı eğitiminin gelişiminde ülkelerin bu konuya yaklaşımlarında eğitim politikaları, siyasi tercihler; medya sektörünün bu duruma yaklaşımı; ülkelerin sosyal duyarlılığı, ekonomik yapıları gibi birçok unsur etkili olmuştur (Bilici, 2011: 67).

Dünyada ve ülkemizde daha çok ‘Korumacı’ bir yaklaşımla ele alınan Medya okuryazarlığı eğitimin amacını özet olarak ifade etmek gerekirse, bireyleri ve çocukları medyanın zararlı olabilecek etkilerinden korumaktır. Bu bağlamda medya okuryazarlığı, birçok ülkede eğitim müfredatına dâhil edilmiştir. Bununla birlikte Medya okuryazarlığı içeriklerini eğitim müfredatına dâhil eden ülkelere bakıldığında bu ülkeler ekseriyetle gelişmiş ülkeler olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Öte yandan her ülkenin bu konudaki yaklaşımının farklı olduğu, farklı farklı gelişimler söz konusu olduğu görülmektedir.

Medya okuryazarlığı ile ilgili yaklaşımlara baktığımızda “Korumacı”, “Aşılamacı”, “Güçlendirmeci”, “Çözümlemeci” ve “Eleştirel” yaklaşımların olduğu ifade edilmektedir (Pala, 2017: 87-96). Bireylerin medya karşısında çocukluktan başlanarak bilinçlendirilmesi doğrultusunda 1970’li yıllarda televizyonun olumsuz sayılabilecek etkilerine yönelik “korumacı” yaklaşım

sergilenirken günümüzde ise “Eleştirel” bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir (Kalan, 2010: 61).

Medya okuryazarlığını dünya çapında yaygınlaştıran adım UNESCO'dan gelmiştir. Nitekim UNESCO'nun 1982'de uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği Almanya'daki 19 ülkeden katılımın sağlandığı toplantı ve bu toplantının sonunda yayımladığı '*Grunwald Medya Eğitimi Bildirgesi*', Medya okuryazarlığının uluslararası alanda bilinirliğini, tanınırlığını ve yaygınlığını arttırmıştır(Khan, 2006: 5). Bu uluslararası katılımlı bildirgede medya eğitiminin gerekliliğini savunulmuş ve medyaya karşı eleştirelliği geliştirme hususunda medya mesaj ve içeriklerini kullanan kimselerin sorumluluğuna vurgu yapılmıştır (Binark & Bek, 2007:44).

3. TÜRKİYE'DE MEDYA OKURYAZARLIĞI DERSİNİN OKUTULMASI SÜRECİ

Dünya çapında 1930'larda kitle iletişim araçlarının kendisini göstermesi ve çeşitlenerek yaygınlaşmasıyla başlayan ve 1970'li ve 1980'li yıllarda ivme kazanan medya okuryazarlığı, 21. yüzyılda, medya araçlarının hızla çeşitlenmesi ve etkisinin artmasıyla birlikte, dünya genelinde önemli bir beceri haline gelmiştir. Türkiye'de de medya okuryazarlığının gelişim süreci toplumsal ve kültürel dinamiklere bağlı olarak şekillenmiş ve çeşitli aşamalardan geçmiştir. Ancak dersin okutulmasında asıl belirleyici adım, devlet refleksi ile devlet kurumları tarafından atılan adımlar olmuştur.

1990'lı yıllar ve öncesi Türkiye'de medya okuryazarlığı konusunda sistematik bir yaklaşım bulunmuştur. Medyanın etkileri üzerine yapılan çalışmalar daha çok teorik alanda kalmış ve halkın medya okuryazarlığı becerilerini geliştirmek amacıyla çaba sarf edilmemiştir. Ancak 2000'li internet teknolojisinin ve buna bağlı olarak dijital medyanın hızla yayılmasıyla medya

okuryazarlığı, hem akademik hem de toplumsal düzeyde önem kazanmıştır (Sarı, 2015; Asrak Hasdemir, 2012).

Türkiye’de medya okuryazarlığı dersinin okutulması sürecinin en önemli kilometre taşı sayılabilecek adımı devlet kuruluşlarından gelmiştir. Nitekim 2003 yılında medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması amacıyla Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) öncülüğünde, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün de katkılarıyla ve dönemin devlet erkânının (Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Meclis Başkanı Bülent Arınç, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, dönemin devlet bakanları ve üst düzey yöneticileri) katılımlarıyla Ankara’da ‘İletişim Şurası’ düzenlenmiş ve buradan çıkan sonuçta ***“Toplumsal ve bireysel eğitim ve kültüre katkı sağlayacak, ruh sağlığını zedelemeyecek bir yaklaşımla ve özellikle çocukların zararlı yayınlardan korunması için Avrupa Birliği’ne uyumlu çalışmaların başlatılması ve ilk ve orta öğretim ders programlarına, çocuklar ve gençlerin bilinçlendirilmesini sağlayacak medya okuryazarlığı dersinin eklenmesi”*** denilmiştir. RTÜK, bu süreçten sonra adeta sürecin baş mimarı olmuş ve ‘Medya Okuryazarlığı’ dersinin eğitim müfredatına eklenmesi tavsiyesinde bulunmuştur (İletişim Şurası, 2003).

2004’te Devlet Bakanlığı çatısı altında kurulan ve Türkiye’nin önde gelen sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve üniversitelerin temsilcilerinden oluşan Şiddeti Önleme Platformu tarafından ilk kez ***‘ilköğretim okullarında medya okuryazarlığı derslerinin okutulması’*** önerilmiştir (RTÜK, 2016a).

Akademisyenlerin konuya ilgi duymasıyla birlikte 2005 yılında Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından ülkede bu alanda ilk defa 1. Uluslararası Medya Okuryazarlığı

Konferansı icra edilmiştir (Türkoğlu, 2007: 9). Bu konferans, medya okuryazarlığı eğitiminin gerekliliğini vurgulamak bakımından son derece önem arz etmektedir. Nitekim bu konferanstan sonra konunun asıl muhatabı Milli Eğitim Bakanlığı'nı harekete geçirmiştir. Ayrıca RTÜK'ün 2006'da *“İlköğretim Çağındaki Çocukların Televizyon İzleme Alışkanlıkları Kamuoyu Araştırması”* neticesinde de ortaya çıkan vahim durum, medya okuryazarlığı dersinin gerekliliğini ortaya koyacak niteliktedir (RTÜK, 2016b). Öte yandan akademisyenlerce ortaya konan çalışmalar ve çeşitli komisyonlarca konuya ilişkin dünya çapında yapılan araştırmalar medya eğitiminin özellikle çocuklar için lüzumlu olduğunu, dünyada yaşanan gelişmelere kayıtsız kalınamayacağını, dolayısıyla yaşanan gelişmelere paralel olarak MEB'in de bu doğrultuda adım atma gereksinimi doğurmuştur. Bu doğrultuda 2006 yılında RTÜK ve MEB arasında Medya Okuryazarlığı dersinin orta öğretimde okutulmasına ilişkin protokol imzalanmış ve bu protokole göre MEB tarafından belirlenen 5 pilot ilde (İstanbul, İzmir, Ankara, Adana ve Erzurum) Medya Okuryazarlığı dersi, seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Hemen ardından 2007-2008 eğitim öğretim yıllarında tüm ülke genelinde Medya Okuryazarlığı dersi okutulmaya başlanmıştır (RTÜK, 2016c).

Medya okuryazarlığı dersinin ülkemizdeki oluşum sürecinin arka planında, 2000'li yıllardan itibaren artan medya etkisi ve dijital teknolojilerin yaygınlaşması hususları yatmaktadır. Başlangıçta, genel olarak gazetecilik ve iletişim alanındaki akademik bir konu olarak ele alınırken, son yıllarda bu alanın eğitim sistemine dâhil edilmesiyle medya okuryazarlığı geniş bir kitleye ulaşmıştır (Sarı, 2015; Asrak Hasdemir, 2012: 29).

2020 yılının başlarında Türkiye'de medya okuryazarlığı, dijital çağın yeni medya türleri ve dezenformasyon sorunlarıyla

başına çıkmak için riskli bir beceri olarak bilinmektedir. Eğitim müfredatlarına entegre edilmeye devam etmekte, aynı zamanda medya okuryazarlığına ait çeşitli eğitim projeleri de hayata geçirilmektedir (Uçar, 2012: 216).

4. RTÜK VE MEDYA OKURYAZARLIĞI

RTÜK, Medya Okuryazarlığı dersinin Türkiye’de tanınmasında başat bir rol oynamıştır. Nitekim RTÜK, İletişim Şurası ile birlikte Medya Okuryazarlığı dersi için ilk kıvılcımı yakmıştır. Ardından konuya ilişkin çalışmalarına devam eden RTÜK, çocukları medyadaki olumsuz içerik ve mesajlardan korumak amacıyla, Akıllı İşaretler Sembol Sistemi, İyi Uykular Çocuklar Projesi, Çocuk Web Sitesi, Medya Okuryazarlığı Web Sitesi gibi projeleri hayata geçiren (RTÜK, 2025a) RTÜK, medya okuryazarlığı çalışmaları kapsamında 23 Nisan 2006 tarihinde ‘Akıllı İşaretler’ uygulamasını başlatmıştır (Resmi Gazete, 2011, s. 23). Akıllı işaretler uygulaması ile RTÜK, medyanın olumsuz içeriklerine karşı çocukları korumayı ve bilinçlendirmeyi amaçlayan RTÜK, ardından Medya Okuryazarlığı (<https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr/>) sitesini de kurarak, Medya Okuryazarlığı alanına ilişkin bilgi, belge vs. çeşitli dokümanlara ulaşımı çok daha kolay hale getirerek; bu siteyi “öğretmenler, yetişkinler, çocuklar ve medya çalışanları” olmak üzere 4 ayrı kategoride sınıflandırarak hizmete sunmuştur. RTÜK’ün alana ilişkin yaptığı diğer önemli çalışmalar, bir hayli fazladır. Çocuk dergisi (2023 ve 2024 yıllarında 2 dergi) çıkarmanın yanında RTÜK Çocuk (<http://www.rtukcocuk.gov.tr/>) sitesi ile ‘İyi Uykular Çocuklar’ projeleri olmuştur.

RTÜK, 2003’te ‘İletişim Şurası’ ile başlatmış olduğu Medya Okuryazarlığı çalışmalarını aralıksız sürdürmüştür. Yapılan panel, konferans, çalıştay ve araştırmalarla Medya

Okuryazarlığı dersinin gerekliliği sürekli olarak belirtilmiştir. 2012’de MEB ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı işbirliğinde düzenlediği çalıştay, ardından 2013 yılında MEB ile yaptığı protokol çalışmaları sayesinde RTÜK, medya okuryazarlığı dersini, eğitim müfredatında diğer seçmeli dersler gibi okutmayı başarmıştır. Öte yandan medya okuryazarlığına ilişkin MEB ile sürekli işbirliği içerisinde olmuş ve son olarak 2024 yılında öğretmenlere yönelik Antalya’da “*Medya Okuryazarlığı Eğitici Eğitimi*” gerçekleştirmiştir (RTÜK, 2024).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

2006 yılında RTÜK ile MEB, Talim ve Terbiye Kurulu’nun ortak çalışmaları neticesinde, pilot okullarda uygulanan medya okuryazarlığı dersini verecek öğretmenleri yetiştirecek çekirdek kadro oluşturulmuştur. Bu kapsamda medya okuryazarlığı dersini sosyal bilgiler öğretmenlerinin vermesi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygun bulunmuştur. Eğitimcilerin eğitimi kapsamında, RTÜK, 81 ilden gelen 105 öğretmene Ankara’da 26-28 Haziran 2007 tarihleri arasında 3 gün süreyle medya okuryazarlığı eğitici eğitimi vermiş olup Ankara’da formasyon eğitimi alan öğretmenlerin Eylül ayının ilk haftasında bulundukları illerde yüzlerce öğretmene aynı eğitimi vererek, medya okuryazarlığı dersinin bütün okullarda verilmesini sağlamaları planlanmıştır. Ardından süreç devam etmiş ve neredeyse tüm süreçlerde RTÜK, aktif rol üstlenmiş ve günümüzde de bu ders 7. ve 8. sınıf düzeyinde seçmeli olarak okutulmaktadır.

2003 yılı, Türkiye’de Medya Okuryazarlığı meşalesinin yakıldığı yıl olmuştur. RTÜK’ün organize ettiği ‘iletişim Şurası’ Türkiye’de Medya Okuryazarlığı için bir dönüm noktası olmuştur. Bu durumun nedeni, yapılan literatür taraması sonucunda ortaya konulmuştur; zira Türkiye’de Medya

Okuryazarlığı dersi üzerine gerçekleştirilen çalışmaların büyük çoğunluğu söz konusu yıldan sonra yapılmıştır. (Buna hem çeşitli bakanlıkların çalışması, hem sivil toplum kuruluşlarının hem de akademisyen çevrelerin çalışmaları dâhildir.)

RTÜK, MEB'in medya okuryazarlığı dersine ilişkin neredeyse tüm çalışmalarında, adeta vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Nitekim RTÜK'ün medya okuryazarlığı alanında verdiği emek ve mücadele ülkemizin geleceği ve medya okuryazarlığı konusunda her alanda temeli oluşturmuştur.

Araştırmalarımız neticesinde Medya Okuryazarlığı dersinin ülkemizde bugüne gelmesinde ve okutulmasında RTÜK'ün öncü bir rol üstlendiği görülmüştür. Medya Okuryazarlığı eğitimi dünya genelinde genel olarak 1970'li yıllardan itibaren geliştiği düşünüldüğünde bile, - Türkiye için 2003 yılını baz alsak da- Türkiye'nin bu anlamda, bu gelişmeleri geriden takip ettiğini söylemek mümkün olmaktadır. Nitekim bu konuda önemli bir hususun altını çizmekte yarar görmekteyiz. 'Medya çalışmaları' veya 'medya' alanı ile 'Medya Okuryazarlığı' konuları farklılık arz etmektedir (Topuz, 2006: 2) Kanaatimizce RTÜK'ün asıl öncülük etmesi gereken 'medya' yahut 'medya çalışmaları' hususudur. Elbette RTÜK'ün özellikle gençlere ve çocuklara yönelik çeşitli radyo ve televizyon yayınlarının olumsuz etkilerini engellemeye ve bu konuda onları bilgilendirmeye yönelik birtakım çalışma ve projeler yapması gayet anlaşılır bir durumdur. Ancak 'Medya Okuryazarlığı' dersi konusunda asıl başat rol üstlenmesi gerekenin MEB olduğu izahtan varestedir.

Öte yandan dersin okutulmasında MEB'in değil de, RTÜK'ün öncü olması ayrı bir tartışma konusunu beraberinde getirmektedir. RTÜK'ün Görev, Yetki ve Sorumlulukları'na (RTÜK, 2025b) bakıldığında net olarak böyle bir vazifesi olduğu anlamı çıkarılamayacağı düşünülmektedir. RTÜK, bu anlamda

MEB'in kendisinden beklenen bir vazifeyi üstlenerek, kendisinden beklenenden fazlasını yapmıştır. Ancak MEB'e kılavuzluk etmişse de, aldığı kararlardan ve yaptığı uygulamalardan ötürü MEB'in, bu yol haritasını yeterince takip etmediği ya da yeterince üzerinde dur(a)madığı anlamı çıkarılabilmektedir. Örneğin okullarda okutulmakta olan Medya Okuryazarlığı dersini veren öğretmenlerin uzmanlık alanı 'iletişim' veya 'Medya' değildir. Öte yandan araştırmalar göstermiştir ki, ülkemizde medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olarak okutulması medya okuryazarlığının etkinliğini azaltmıştır (Altun, 2009).

Diğer bir husus da bu dersin eğitimcilerinin eğitimi ve alanda dersi verenlerin uzmanlık alanlarıdır. İlk zamanlar dersin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının verilmesi karara bağlanmış olsa da daha sonraları ise Türkçe ve Bilişim Teknolojileri öğretmen adayları da bu kapsama alınmış ve son aşamada ise ***“Medya Okuryazarlığı: Öncelikle üniversitelerin Basın Yayın Yüksekokulları/İletişim Fakültelerinden mezun olup hâlen Sınıf Öğretmeni olarak görev yapanlar ile Gazetecilik Alanı, Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri Alanı, Radyo-Televizyon Alanı Öğretmenleri olmak üzere Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenleri tarafından aylık karşılığı okutulur.”*** şeklinde karar kılınmıştır (TTK 2025). Ders içeriklerine baktığımızda ise dersin asıl muhataplarının eğitim fakültesi (sosyal bilgiler ve Türkçe öğretmenleri) mezunlarının değil iletişim fakültesi mezunları olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Söz konusu alanlardaki lisans programlarında okutulan derslere bakıldığında konunun daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Araştırmamız neticesinde MEB'in, medya okuryazarlığına ilişkin kimi aralıklarla RTÜK ile iş birliği protokolleri imzaladığı görülmektedir. Bu protokoller yerine daha sürdürülebilir iş birliği yaparak konunun asıl muhatapları iletişim fakültelerini sürece katmaları daha yararlı ve isabetli olacaktır.

Sonuç olarak ülkemizde medya okuryazarlığı dersinin okutulmasında en önemli katkısı RTÜK sağlamıştır. Medya okuryazarlığı dersi çağın gereğidir. MEB tarafından derse gerekli ilgi gösterilmeli, dersi veren öğretmen adaylarının iletişim fakültesi mezunlarından sağlanmalıdır. Ebetteki kavramsal manada bile tam anlamıyla bir fikir birlikteliğinin ortaya konulamadığı medya okuryazarlığı, eğitim süreci bağlamında da böyle bir problemle karşı karşıya kalmak olası görünmektedir. Ancak her milletin kendi hassasiyetleri noktasında medya okuryazarlığı hareketine yaklaşacağı ve bunun üzerinden bir eğitim modeli ortaya konulacağı düşünülmeli ve harekete geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. (2005). Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde öğretmen niteliklerinde yeni bir boyut: Bilgi okuryazarlığı. *Milli Eğitim Dergisi*.
- Alemdar, K. (1999). *Medya gücü ve demokratik kurumlar*.
- Altun, A. (2005). Medya okuryazarlığı: Önem ve ihtiyaçları. *Uluslararası Medya Okuryazarlığı Konferansı Bildirileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Altun, A. (2009). Eğitim bilim açısından seçmeli medya okuryazarlığı dersi programına eleştirel bir yaklaşım. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 97-109.
- Asrak Hasdemir, T. (2012). Gelenekselden Yeni Medya Okuryazarlığına: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 23-40.
- Avşar, Z. (2014). Medya okuryazarlığı. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 2 (15). T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Aydın, B. (2003). Bilgi toplumu oluşumunda bireylerin yetiştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (14), 183-190.
- Bilici, İ. E. (2011). *Türkiye'de ortaöğretimde medya okuryazarlığı dersi için bir model önerisi (Doktora tezi)*. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim adresi:
(https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/132438/yokAcikBilim_410529.pdf?sequence=-1).

- Binark, M., & Bek Gencel, M. (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı: Kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. Kalkedon Yayınları.
- Buckingham, D. (2003). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press.
- Gazete, R. (2011). *6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun*. Resmi Gazete, RTÜK.
- İletişim Şurası. (2003). *İletişim Şurası 2003 raporu*. Erişim adresi: (<https://iletisimsurasi.com/wp-content/uploads/2024/12/Iletisim-Surasi-2003.pdf>) (Erişim tarihi: 21.02.2025).
- İnceoğlu, Y. (2006). *Medyayı doğru okumak. Medya okuryazarlığı (N. Türkoğlu, Ed.)*, 1. baskı (ss. 4-6). Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını. Erişim adresi: https://www.academia.edu/277963/Medya_Okuryazarli%C4%9EI.
- Kalan, Ö. G. (2010). *Medya okuryazarlığı ve okul öncesi çocuk: Ebeveynlerin medya okuryazarlığı bilinci üzerine bir araştırma*. Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 1 (39), 59-73.
- Kesici, A., & Kızılkaya, A. (2016). Medya okuryazarlığı dersine ilişkin öğretmen görüşleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6 (2), 174-189.
- Khan, A. W. (2006). Preface. In D. Frau-Meigs (Ed.), *Media education: A kit for teachers, students, parents and professionals* (p. 5). UNESCO.

- Koltay, T. (2011). The media and the literacies: Media literacy, information literacy, digital literacy. *Media, Culture & Society*, 33 (2), 211-221.
- McBrien, J. L. (1999). New texts, new tools: An argument for media literacy. *Educational Leadership*, 57 (2), 76-79.
- Pala, C. (2017). *Medya okuryazarlığı: Kavramlar ve kuramlar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Bilim Dalı. S. 87-96.
- Pembecioğlu, N. (2013). TRT Çocuk/çocuklar için eğitim hedeflerinin eğlenceli içeriğe dönüşmesi sürecinin araştırılması. *I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı-1*, Haz. Yavuzer H. ve Şirin, M. R. s.473-511. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2016a). *Medya okuryazarlığı*. (https://medyaokuryazarligi.gov.tr/menu_goster.php?Guid=E56CE034-6CEB-41AE-A12C-B618EBEA461B&MenuId=2) (Erişim tarihi: 20.02.2025).
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2016b). *İlköğretim çağındaki çocukların TV alışkanlıkları*. (https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr/userfiles/files/ilkogretim_cagindaki_cocuklarin_tv_aliskanliklari.pdf) (Erişim tarihi: 20.02.2025).
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2016c). *Medya okuryazarlığı*. (https://medyaokuryazarligi.gov.tr/menu_goster.php?Guid=E56CE034-6CEB-41AE-A12C-B618EBEA461B&MenuId=2) (Erişim tarihi: 20.02.2025)

- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2024). Medya okuryazarlığı: "Medya okuryazarlığı eğitici eğitimi gerçekleştirildi" başlıklı haber. (https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr/haber_goster.php?Guid=7B86EE9B-BE11-4D6A-983A-643FAF97420F) (Erişim tarihi: 20.02.2025).
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2025a). *Hakkımızda*. (<https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749>) (Erişim tarihi: 21.02.2025).
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2025b). *Görev, yetki ve sorumlulukları* (<https://www.rtuk.gov.tr/gorev-yetki-ve-sorumluluklari/3758>) (Erişim tarihi: 27.02.2025).
- Sarı, E. (2015). Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimi ve nefret söylemi. *İletişim Araştırmaları*, 13(2), 33-66.
- Sayın, H. (2022). Medya okuryazarlığında eleştirel düşünebilme becerisi. *Eğitim ve iletişim alanında medya okuryazarlığı* (Yüksel, M., Solmaz, T., & Berkan, Ed.), (s. 180). Berkan Yayınevi.
- Sezer, N. (2019). Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimine ilişkin ilk girişimler ve sonrası. *Medya okuryazarlığı üzerine* (N. Sezer & N. Y. Sert, Ed.), (s. 53-114). Eğitim Yayınevi.
- Talim ve Terbiye Kurulu (TTK). (2025). *80 sayılı çizelge*. (https://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/80sayili/80_cizelge.pdf) (s. 27). (Erişim tarihi: 23.05.2025).
- Topuz, H. (2006). Medya eğitimi: Medya çözümlemesi. *Medya okuryazarlığı* (N. Türkoğlu, Ed.), 1. baskı, (ss. 1-3). Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını. (https://www.academia.edu/277963/MEDYA_OKURYAZARLI%C4%9EI)
- Türkoğlu, N. (2007). *Medya okuryazarlığı*. Kalemus Yayınları.

- Türkoğlu, Y. (2007). *Medyayı doğru anlamak. Medya okuryazarlığı* (M. C. Şimşek & N. Türkoğlu, Dü.), (ss. 21-26). Kalemus Yayınları.
- Uçar, A. (2012). *Türkiye’de medya okuryazarlığı uygulamaları ve RTÜK’ün rolü*. Beta Yayınları.

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA KALKINMA DAVASININ ÖNEMLİ AKTÖRÜ: RADYO

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK¹

1. GİRİŞ

Diğer canlılardan farklı olarak insanlık, ortaya çıkışından itibaren yaşamını sürdürme macerasında kendi toplumsal ve bireysel var olma sürecini üretir. Üretilen bu süreç de kendi içerisinde zorunlu bir iletişim ilişkisinin doğmasına sebebiyet verir. İletişimin vasıtası olan, dil, ifade, mana ile bu manaların iletilmesini sağlayan birçok teknolojik vasıta, toplumun iç ilişkilerini devam ettirmek, desteklemek için kullanılır ve sosyal ve tarihsel şartlara bağlı olarak çeşitli biçimler alır. Bu biçimlerden biri de, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren geliştirilen teknoloji ile gerçekleşen kitle iletişimidir. Kitle iletişimi olarak adlandırılan ve basın, radyo, sinema, televizyon, internet gibi araçlarla gerçekleştirilen haberleşme biçimi, zamanla toplumsal üretimin bir parçası haline gelmiştir (Yaylagül, 2006;7).

Kitle iletişiminin önemli unsurlarından biri olan radyo; Yunanca fone (ses) ve Latince radius (ışınlama) kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan “Radyofoni” kelimesinin kısaltılmış şekli olup (Tekinalp, 2003;55) sesin, göz, müzik ve efektlerin elektromanyetik titreşimler vasıtasıyla bir ortamdan başka bir

¹ Doç. Dr., Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, derya.simsek@mgu.edu.tr, Ankara/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0678-5801.

ortama iletilmesidir (Gökovalı, 2005;10). Bu icat, çok sayıda bilim adamının farklı zamanlarda yaptığı çalışmalar sayesinde günümüzdeki formatına ulaşmıştır. Bu alanda önde gelen bilim insanları; İtalyan fizikçi G. Marconi, İngiliz James Clerk Maxwell, Fransız bilimci Lee de Forest ve Alman fizikçi Hertz önemlidir(Küçükdoğan, 2003;15). Radyo ilk dönemlerinde denizcilikte bir haberleşme aracı olarak kullanılmış, daha sonra “radyo telsizi” olarak haberleşme amaçlı hizmet vermiştir (Aziz,1975;5). Tarihsel süreç içerisinde toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına göre değişik dönemlerde farklı görevler üstlenen radyo ile politik irade arasında adeta organik bir ilişki doğmuştur (Kocabaşolu, 1980;61-80). Zamanla amacı ve misyonu artan bu icat, ülkelerin ulusal ya da uluslararası platformlarda kendi düşünce ve ideolojilerini yaymak ve benimsetmek için kullandıkları bir araç haline gelmiştir(Kuruoğlu, 2006;1). Sürekli yayın yapabilen ilk vericiye sahip radyo, 1920 yılında ABD’de yayına başlamıştır. Ardından 1922’de Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1923’te ise Almanya radyo yayınlarına başlamıştır(Uyguç, 1987;22). Radyonun dünya ile tanıştığı ve nizamlı radyo yayınlarının başladığı 1920 ve sonrası yıllar ülkemizde Kurtuluş Savaşı yıllarına denk gelmektedir(Kocabaşoğlu, 1985;2732). Millî mücadelenin ardından yeni bir vatanın kurulması, devrimlerin yaygınlaştırılması, halkla bütünleşme, toplumsal düzenin sağlamlaştırılması ve Türk halkının modern bir toplumun parçası haline getirilmesinde(Çankaya, 2015;28) ve dünyaya seslenmenin en etkili yolu olarak radyo görülmüştür(Safa, 1996;54).

Radyonun propaganda gücünü erken fark eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde genç Cumhuriyet’in sesini halka duyurmak amacıyla bu icadı oldukça etkili bir şekilde kullanmıştır(Kocabaşoğlu,

1985;2732). Bu kapsamda İstanbul’da ilk deneme yayını gerçekleştirilmiştir.

2. TÜRKİYE’DE RADYO YAYINCILIĞI’NDA “ŞİRKET DÖNEMİ”

İstanbul’da gerçekleşen ilk deneme yayınının ardından ülke genelinde hızlı şekilde yurt dışı ve yurt içi bağlantı sağlayacak telsiz telefon ve telsiz telgraf ağı oluşturularak(Kocabaşoğlu,1985;2732) 5 Ağustos 1925 tarihinde Cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerinin imzası ile bir kararname çıkarılmış ve “Türk Telsiz Telefon Anonim şirketi”nin (TTTAŞ) nin kurulmasına izin verilmiştir. kararname şu şekildedir(BCA, 30-18-1-1 /15-51-16, 15.08.1925:

Tenvirat ve kuvve-i muharrike ile Telli ve Telsiz Telgraf ve Telefon te’sisatına hadim alat ve edevat ve malzeme imal ve istihsal edecek bir fabrika ihdası ve elektro tekniğe müteallik mevad ve eşya imar ve fûruhtu ve tenvirat ve kuvve-i muharrike te’sisatının işletmesi gibi hususatı icra etmek üzere üç yüz bin Türk Lirası sermaye ve kırk sene müddetle teşekkül eden ‘ Elektro Radyo Türk Anonim Şirketi’nin tadilat ve tashihat-ı lazime icrası ile Ticaret Vekaleti Celilesinden mevrut nizamname-i dahili layıhası ve sermayenin yüzde onunun te’mîn olduğunu mübeyyin banka mektubu ile taahhüt senedi İcra Vekilleri Heyetinin 15 Ağustos 341 tarihli içtimasında tetkik ve mütaala olunmuş ve mezkur şirketin, nizamname-i dahilesinde icra olunan ta’dilat dairesinde, tasdiki tasvib ve kabul olunmuştur 15 Ağustos 341

Türkiye Reis Cumhur
Gazi M. Kemal

Ardından “Telsiz Tesisi Hakkında Kanun”u çıkarılarak(Kuruoğlu, 2006; 7-10) 5 Eylül 1926 tarihinde TTTAŞ

kurulmuştur. Şirketin pay sahipleri; Mahmut Soydan, Celal Bayar, Cemal Hüsnü Taray, Falih Rıfkı Atay ve Sedat Nuri İleri'dir (Akıllıoğlu,1990;10). TTTAŞ, Dahiliye Vekâleti'nden 8 Eylül 1926 tarihinde aldığı izin belgesi ile istasyonların işletme hakkını 10 yıl süre ile üzerine almış ve deneme yayınlarına başlamıştır(Gündüz, 1971;25). Şirketin 6 Ocak 1926 tarihinde hazırlana iç tüzüğünde (BCA, 30-18-1-1 /17-83-8, 06.01.1926) zaman içerisinde düzenlemeler yapılırken(BCA, 30-18-1-1/17-88-9,31.01.1926; BCA, 30-18-1-1/25-44-7, 13.07.1927) Ankara ve İstanbul'da kurulu alıcı ve verici istasyonlarını işletmek için sözleşme yapılmıştır(BCA, 30-18-1-1/20-51-11, 08.08.1926). 29 Aralık 1926 tarihinde ise çeşitli güçte 22 takım telsiz telgraf cihazının TTTAŞ'dan pazarlıkla satın alınması (BCA, 30-18-1-1/22-81-14, 29.12.1926) gerçekleşirken sonraki dönemlerde Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce şirketten farklı zamanlarda cihazlar satın alınmıştır(BCA, 30-18-1-1/24- 24-6, 17.04.1927).

Bütün bu gelişmelerin ışığında 6 Mayıs 1927 tarihinde ilk radyo yayını, İstanbul ve Ankara'da kurulan beşer kilovatlık istasyonlarla başladı. Bu tarihte, dünya genelinde 123 radyo istasyonu kurulmuşken, ülkemizde yalnızca 2 radyo istasyonu bulunmaktaydı (Özakman, 1969;7) ve 13.678.270 olan Türkiye nüfusuna yaklaşık 2000 alıcı aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmaktaydı(Kılıç, 2023;12).

Posta Telgraf Kanunu'na tabi olan şirketin tüm yayınları, PTT Genel Müdürlüğü tarafından atanan bir komiser tarafından denetlenmekteydi. Siyasi irade, bu yolla özel girişim niteliğindeki şirkete kendi denetiminde istediği şekilde yayın yaptırmakta ve kendi politikasına ters düşen yayınların gerçekleştirilmesini engellemekteydi(Ertua,1965;103). Devrimlerin tanıtılması ve yaygınlaştırılması, eğitim seferberliğinin desteklenmesi, modern bir toplum yaratılması ve yerli malı kullanımına ilişkin konuşmalar radyoda yer alsa da, bu tür yayınların etkisi müzik yayınlarına kıyasla daha dar ve sınırlı kalmaktaydı(Ahıska,

2005;112-113). 1927 yılından itibaren devlet denetiminde olan radyoda yapılan yayınların %84,04'ü müzik yayını şeklindeydi(Kocabaşoğlu, 1980;72). 8 Şubat 1931 tarihinde Radyo Kanun Layihası hakkında kararname çıkarıldı (BCA, 30-18-1-2 /18-12-9, 08.02.1931).

Türkiye’de Cumhuriyet’in modernleşme süreciyle radyo yayıncılığının tarihi paralellik göstermiş, uzun süre “hükümetin ağzı, halkın kulağı” görevini üstlenen radyo, genç Cumhuriyet’in ilk dönemlerine, gelişimine ve değişimine tanıklık etmiştir. Radyo, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeniliklerin halk tarafından benimsenmesi ve halka ulaştırılmasında önemli bir araç olarak Halkevlerinde kullanılmıştır. Bu dönemde Halkevlerinde radyo bulundurulmasına büyük önem verilmiştir (BCA, 30-10-0-0/4-19-18,13.03.1933). 3 Ocak1936 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği halkevlerine gönderdiği genelgede Halkevlerinde radyo, sinema ve toplantı salonu olup olmadığının şu şekilde sorgulamaktadır(BCA,490-1-0-0/3-12 -1, 03.01.1936):

1.Radyonuz var mıdır? Varsa

A) markası nedir?

B) mütenavip veya mücamadi elektrik ceryanı ile işlediği?

29 Haziran 1936 tarihli başka bir kararname; “Halkevleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerinin muamele vergisi ve gümrük vergisinden istisnası hakkındaki 2154 numaralı Kanun'un halkevlerine gönderildiğine” dairdir(BCA, 490-1-0-0 /3-13-1, 29.06.1936).

2154 numaralı kanun (Resmi Gazete, S. 2386, 27 Nisan 1933):

Madde 1-Halk evleri için ithal olunacak alıcı ve verici radyo makineleri ve bunların cihazları ve parçaları ile sinema topograf ve projeksiyon cihazları ve inikas fenerleri ve bunların

parçalarından gümrük ve muamele vergilerinin oktruva resmi alınmaz.

Madde 2-Birinci madde mucibince girecek radyo alıcı makineleri (hoparlörleri ile beraber), radyo verici makineleri, sinema fotoğraf film çevirici makineleri, film gösterici makineler, projeksiyon cihazı ve inikas fenerleri lüzum ve ihtiyaca göre maarif vekaletinden verilecek listelere tevfikân ithal olunur.

Madde 4-Bu kanun hükümlerine icraya Maliye, dâhiliye, gümrük ve İnhisarlar vekilleri memurdur

Madde 5-Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Ayrıca arşiv belgesinde radyo, sinema, amplifikatör ve hoparlör Satan mağaza isim ve adresleri şu şekilde yazılmıştır:

N. S. Nihat

Blau Punk Radyo

Karaköy Palas; Galata/ İstanbul

A.Necip ve Şürekâsı

Sesli Han Galata/İstanbul

Bourla Biraderler ve Şürekâsı

Voyvoda caddesi Galata/ İstanbul

Helyos Müessesatı

Voyvoda caddesi Galata/ İstanbul

Türk Philips Limited Şirketi

Posta kutusu 11:47; Galat /İstanbul

Mühendis Tarnopol

Posta kutusu 1006; Galata /İstanbul

10 Haziran 1933 tarihli belge de Halkevleri tarafından ithal edilecek sinema ve radyo makinalarına ait cihazların tahdit harici

yurda sokulması ile ilgilidir (BCA, 30-18-1-2/37-43-20, 10.06.1933). 9 Mart 1937 tarihli kararnamede ise, Halkevleri için satın alınacak 19 adet radyonun, PTT İdaresi tarafından alınmakta olan %25 damga vergisinden muaf tutulması ve radyoların Halkevlerine ulaştırılmasında kolaylık sağlamıştır(BCA, 30-18-1-2 /7-17-2, 09.03.1937). 29 Temmuz 1936 tarihinde ise, İstanbul ve Ankara radyo istasyonlarına ilaveten, biri uzun dalga, diğeri kısa dalgadan yayın yapacak iki radyo istasyonunun yaptırılmasına dair bir kararname hazırlandı(BCA, 30-18-1-2 / 67 -65-7, 29.07.1936).

24 Ağustos 1936 tarihli başka bir karanamede ise açılacak 3. Dil Kurultayı'nın radyo vaitasıyla halk duyurulması için de hassasiyet gösterildi. Çıkarılan kararname şu şekildeydi(BCA, 490-1-0-0 /3 -13-15, 22.08.1936):

Halkevi Başkanlığına

Dil kurultayı 24 Ağustos 1936 pazartesi günü saat 14:00'te açılacaktır radyolarınızı buna göre tanzim ediniz sevgiler.

CHP Genel Sekreteri adına

Münir Akkaya

Yazının devamında, Halkevlerinin radyo yayınıyla ilgili talimatlar şu şekilde sıralanıyordu:

“24/8/1936 tarihinde İstanbul'da Türk dil kurultayını açılacağı malumdur büyük önderimizin açtığı parlak devrim çalışmalarından biri olan bu büyük günün, yurdun her köşesinde layık olduğu ehemmiyetle mütenasip l'de canlı ve hareketli geçirilmesini önemli bir vazife olarak bütün halkevi ve parti teşkilatımızdan istiyoruz. Bunun için

1-Bütün Halk evleri ve parti teşkilatımızın kurultayın açıldığı gün, kurultay Başkanlığına kutlama telgrafları çekmelidirler.

2-Radyosu olan yerlerdeki halkevi ve parti teşkilatımız münasip meydanlara hoparlör koyarak mümkün olduğu kadar çok yurttışa kurultayda söylenen söylevleri dinletmeyi sağlamalıdır.

3-Kurultayın çalışmaları devam edeceği dört gün içinde gece ve gündüz büyük tören programları mahalli icaplar gözönüne alınarak şimdiden hazırlanmalıdır.

4-Radyosu olmayan halk evleri ile parti teşkilatımız bulundukları yerlerdeki hususi müesseseler ve şahısların radyolarından faydalanma imkanlarının şimdiden aramalıdır.

1929 yılında dünyada meydana gelen Büyük Ekonomik Buhran, Türkiye’de de etkilerini göstermiş ve bu ekonomik sıkıntılar, radyo yayınlarını gerçekleştiren TTTAŞ’ı da etkilemiştir. Şirketin yaşadığı mali sorunlar nedeniyle hükümet bir kararname çıkararak radyoya ilişkin tüm hakları PTT Genel Müdürlüğü’ne devretmiştir(Boratav, 1982;90). Böylece Türkiye’de devlet radyoculuğu dönemi başlamış ve bu durum siyasal hayatımızda etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

3. TÜRKİYE’DE RADYO YAYINCILIĞI’NDA “DEVLET DÖNEMİ”

Devlet radyoculuğunun başlangıç tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar 9 Haziran 1937 tarihli ve 3222 sayılı Telsiz Kanunu’nu bu sürecin başlangıcı olarak gösterirken(Eren, 2008) bazı kaynaklar ise 18 Ağustos 1936’da çıkarılan devletleştirme kararnamesini esas almaktadır(Çankaya, 2003;18-23). Devlet radyoculuğunun ilk dönemlerinde radyo, 1940 yılına kadar PTT denetiminde kalmış; 1936-1940 yılları arasında radyo için yeni bir departman oluşturulmuştur. Ayrıca, 1937 yılında yürürlüğe giren Telsiz Kanunu sayesinde tüm telsiz haberleşmesi devletin denetimi altına alınmıştır(Eren, 2008).

Radyo yayıncılığı yetkisinin PTT'ye devredilmesinin ardından, ikinci bir verici santrali yaptırılmıştır(Çankaya, 2003;18-23). 28 Ekim 1938'de Ankara Radyosu'nun yayın hayatına başlamasının ardından 27 Aralık 1937 tarihinde Etimesgut'ta bir radyo istasyonu kurulması için çalışmalar başlatılmıştır(BCA, 30-18-1-2 /81-107-17, 27.12.1937; BCA, 30-18-1-2/83-33-5, 20.04.1938). Bu dönemde yapılan yayınlar, şirket radyoculuğunun devamı niteliğindedir. TTTAŞ döneminde yalnızca akşam saatlerinde yapılan yayınlar, devlet radyoculuğu döneminde öğle saatlerine alınmış; yayınların başlangıç ve bitiş saatleri belirlenmiştir(Gülizar, 1985; 2740). Bu dönemde radyo yayıncılığı tekeli Ankara Radyosu almış; 1938 yılına kadar başkentten yapılan yayınlarla Türk toplumunu “teşekkül ettirmek, bir araya getirmek, eğlendirmek ve eğitmek” gibi görevler üstlenmiştir. Ayrıca bu süreçte, toplumsal ve hukuki düzeni kurmak ve güçlendirmek amacıyla “İnkılap Dersleri”, “Ceza Kanununda Yazılmayan Suçlar”, “Hukuk Bilimini Yayma Konuşmaları” ve “Hukuki Bilgilendirme” gibi programlar yapılmıştır(Çankaya, 2015;27).

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı gibi millî günler, erken Cumhuriyet döneminde halkın zihinsel ve düşünsel dönüşümünde önemli etkinlikler olarak değerlendirilmiştir. Bu bayramların önemi, radyo yayınları aracılığıyla halka duyurulmuştur. 26 Ekim 1936 tarihli bir arşiv belgesinde, Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara ve İstanbul radyolarının ortak yayın yapmasına ilişkin bir kararname yer almaktadır. Söz konusu kararname şu şekildedir (BCA, 490-1-0-0/3-14-4, 26.10.1936);

Cumhuriyet bayramı günlerine mahsus olmak üzere Ankara ve İstanbul radyoları birlikte çalışacak ve zengin bir program tatbik edecektir. 28 Birinci teşirin saat on ikiden on dörde ve on dokuzdan yirmi ikiye ve 29 Birinci teşirin saat on üç

otuzdan on altıya ve on dokuzdan yirmi dörte ve 31 Birinci teşirin saat ikiden on dörde ve on dokuzdan yirmi ikiye kadar Ankara ve İstanbul radyoları birlikte neşriyat yapacaktır. Bu saatlerde yapacağı neşriyatın müfredat programını ajans ve radyo ayrıca ilan edecektir. Mahalli gazete ve icap eden vesaitle duyurulmasını ve buna göre radyoların faaliyete geçirilmesini temenni ederim. Sayı8/879

CHP Genel Sekreter V. Adına

M. Akkaya

18 Mayıs 1938 tarihli karanamede de 19 Mayıs Bayramı Ankara töreninin radyodan yayınlanacağını tebliği şu şekildedir(BCA, 490-1-0-0 /4-17-14, 18.05.1938):

19 Mayıs Bayramı Ankara töreni saat 14.00'den itibaren radyo ile neşredilecektir.

Dahiliye vekili

CHP Genel Sekreteri Adına

M.Akkaya

Cumhuriyete ait bu önemli değerler, bayramlar vesilesiyle halka benimsetilmeye çalışılmış; Cumhuriyet değerlerinin kurumsallaşması sağlanmaya çalışılmıştır. 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı sırasında, radyonun siyasî rolünün önemini daha iyi kavrayan hükümet, radyo ile ilgili yeni kararlar alarak, 22 Mayıs 1940 tarihinde 3837 sayılı kanunla "Matbuat Umum Müdürlüğü"nü kurmuştur(Ertuğ, 1965;23-24).

4. SONUÇ

Kaynak Kitle iletişiminin önemli unsurlarından biri olan radyo, çok sayıda bilim insanının farklı zamanlarda yaptığı çalışmalar sayesinde günümüzdeki formatına ulaşmıştır. Zamanla

temel amacı ve misyonu genişleyen bu icat, ülkelerin ulusal ya da uluslararası platformlarda kendi düşünce ve ideolojilerini yaymaları ve benimsetmeleri için bir araç hâline gelmiştir. Radyonun dünya ile tanıştığı ve düzenli radyo yayınlarının başladığı 1920 yılı ve sonrasında, radyonun propaganda gücünü erken fark eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde genç Cumhuriyet'in sesini halka duyurmak amacıyla bu icadı oldukça etkin kullanmış ve İstanbul'da ilk deneme yayını yapılmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in modernleşme tarihi ile radyo yayıncılığının tarihi paraleldir. Uzun süre “hükümetin ağzı, halkın kulağı” görevini üstlenen radyo, genç Cumhuriyet'in ilk dönemlerine, gelişimine ve değişimine tanıklık etmiştir. Bu dönemde radyo; Atatürk'ün gerçekleştirdiği yurt gezilerinden müzik inkılabına, Türkiye'nin siyasi antlaşmalarından Atatürk'ün hastalığına ve vefatına kadar pek çok gelişmeye şahitlik etmiştir. Mill günler, erken Cumhuriyet döneminde halkın zihinsel ve fikrî dönüşümünde önemli etkinlikler olarak değerlendirilmiş ve bu bayramlar radyo yayınları aracılığıyla halka duyurulmuştur. Cumhuriyet'e ait bu önemli değerler, bayramlar vesilesiyle halka benimsetilmeye çalışılmış ve Cumhuriyet değerlerinin kurumsallaşması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)

- BCA,30-18-1-1/15-51-16,15.08.1925.
BCA,30-18-1-1/17-83-8,06.01.1926.
BCA,30-18-1-1/17-88-9,31.01.1926.
BCA,30-18-1-1/25-44-7,13.07.1927.
BCA,30-18-1-1/20-51-11,08.08.1926.
BCA,30-18-1-1/22-81-14,29.12.1926.
BCA,30-18-1-1/24-24-6,17.04.1927.
BCA,30-18-1-2/18-12-9,08.02.1931.
BCA,30-10-0-0/4-19-18,13.03.1933.
BCA,490-1-0-0/3-12-1,03.01.1936.
BCA,490-1-0-0/3-13-1,29.06.1936.
BCA,30-18-1-2/37-43-20,10.06.1933.
BCA,30-18-1-2/7-17-2,09.03.1937.
BCA,30-18-1-2/67-65-7,29.07.1936.
BCA,490-1-0-0/3-13-15,22.08.1936.
BCA,490-1-0-0/3-14-4,26.10.1936.
BCA,490-1-0-0/3-14-4,26.10.1936.
BCA,30-18-1-2/81-107-17,27.12.1937.
BCA,30-18-1-2/83-33-5,20.04.1938.
BCA,490-1-0-0/4-17-14,18.05.1938.

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, S. 2386, 27 Nisan 1933.

Kitap ve Makaleler

- Ahıska, M. (2005). Radyonun sihirli kapısı: Garbiyatçılık ve politik öznellik (ss. 112–113). İstanbul: Metis Yayınları.
- Akıllıoğlu, S. (1990). Dünden bugüne radyo-televizyon 1927–1990 (s. 10). Ankara: TRT Yayınları.
- Aziz, A. (1975). Radyo ve televizyona giriş. Ankara: SBF Yayınları.
- Boratav, K. (1982). Türkiye'de devletçilik (s. 90). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Cankaya, Ö. (2015). Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT 1927–2000 (s. 28). Ankara: İmge Yayınları.
- Çankaya, Ö. (2003). Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT 1927–2000 (ss. 18–23). İstanbul: YKY Yayınları.
- Eren, E. (2008). Kamu yayıncılığı ve bir kitle iletişim kurumu olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuğ, H. R. (1965). Radyo işletmeciliği. İstanbul: Siyasi İlimler Yayınevi.
- Gökovalı, Ş. (2005). İletişim ve radyo televizyon işletmeciliği. E.Ü.Yayınevi.
- Gülizar, J. (1985). Türkiye radyoları. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 10, s. 2740. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kocabaşoğlu, U. (1980). Şirket telsizinden devlet radyosuna (s. 72). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1985). Radyo. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 10, s. 2732. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruoğlu, H. (2006). Propaganda Ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Küçükeroğlu, B. (2003). Radyo Programcılığı Keyifli İştir. Journal of İstanbul Kültür University, (15-29).
- Ökçün, G. (1971). 1920–1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye (s. 25). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Özakman, T. (1969). Radyo Notları (s. 7). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Özbulduk Kılıç, I., & Kaplan, T. (2023). Cumhuriyet Döneminde Radyo Yayıncılığının Başlaması ve Gelişimi: 1927–1950. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 64(Özel Sayı), 12.
- Safa, P. (1996). Türk İnkılâbına Bakışlar (s. 54). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Tekinalp, Ş. (2003). Camera Obscura'dan Synopticon'a: Radyo Ve Televizyon. İstanbul: Der Yayınları.
- Uyguç, U. (1987). Radyo-Televizyon Haberelliği (s. 22). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yaylagül, L. (2006). Kitle İletişim Kuramları: Egemen Ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Dipnot Yayınları.

İSKİT AMAZONLARININ ATİNA İSTİLASI: EFSANE Mİ GERÇEK Mİ?

Muzaffer DEMİR¹

1. GİRİŞ

Amazonların, kral Theseus döneminde Atina kenti içine kadar ilerlemeleri ancak geri püskürtülmeleri konusu sadece yazılı kaynaklarda ele alınmayıp MÖ VII. yy.'ın sonlarından itibaren Atina seramik, heykeltraşlık, tapınak kabartmaları ve duvar resimlerinde de *Amazonomakhiai* (Amazon savaşları) sanat teması altında görselleştirilmiştir (Bkz. Resim 1). Atinalıların bu temayı propaganda amaçlı olarak MÖ 480/79 yılında Persler tarafından kentlerine karşı gerçekleştirilen istila girişimi ve geri püskürtülmeleri çerçevesinde geriye dönük şanlı bir savunmanın efsanevi veya mitolojik karşılığı veya modeli olarak kurguladıkları önerilmiştir. Atina erkekleri tarafından kazanılan bu hayali zaferle, MÖ V. yy.'dan itibaren Platon ve Aristoteles gibi felsefecilerin söylemlerinde de geçtiği üzere Atina toplumunda kadınların evlilik ve çocuk bakma işiyle uğraşmaları siyaset ve savaşı ise erkeklere bırakmaları gerektiğine dair ideolojik yaklaşımın desteklenmesi amaçlanmıştır (Merck, 1978: 95-115; Stewart, 1995: 572-576; Blundell, 1995: 62; Loman, 2004: 37-38, 48; Kousser, 2009: 277; Hall, 1993: 114-115; Castriota, 2005: 90-91; Kleinbaum, 1983: 14, 36; Mayor, 2014: 279-282; Eckhart, 2007: 11; Shapiro, 1991: 134).

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, dmuzaffer@mu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-7270-2317.

Halbuki Atinalıların ötekileştirilen “Amazonlar” rol modeli üzerinden erkek üstün bir toplum yaratma kaygılarının çok fazla abartılmaması gerekmektedir.² Aslında Amazon efsanesi veya miti ile ilgili karmaşa ve muğlaklığa yol açan ana unsur başrolde kadın liderliğinde kadın savaşçıların olmasıdır. Kadının liderlik veya savaşçı rolü günümüz yerleşik kültür normlarında dahi çok fazla kabullenilemediğinden, antikçağda da özellikle Atina toplumunda sadece kadınlardan oluşan veya kadın baskın bir yönetim yapısının varlığı konusunda şüpheli bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu yaklaşıma karşı sorulması gereken temel sorular şunlardır: “Kadın savaşçılardan oluşan bir devletin varlığından antikçağda dahi şüphe duyulurken geriye dönük bir zafer propagandası yapmak için inandırıcılığı olmayan Amazonlar niçin kullanılmış olsun?”; Herodotos, Isokrates ve Lysias tarafından da zaman zaman gündeme getirilen böylesine bir propaganda Atina halkının gözünde ne kadar inandırıcı olabilirdi? Konuya mesafeli yaklaşan günümüz araştırmacılarından bazıları Amazonların *Amazonomakhai* teması içinde de savaşmaya değer tarihi düşman olarak tasvir edildikleri yönündeki görüşlerini dile getirmişlerdir (Penrose, 2016: 76-78; Blok, 1995: 63 vd., 146-147). Bu görüş doğrultusunda Karadeniz’in kuzeyinde veya Avrasya coğrafyasında gerçek anlamdaki savaşçı kadınların liderliğinde kurulan devlet yönetimlerinin varlığına dair azımsanmayacak sayıda kanıt dikkat çekilmiştir.³ Dolayısıyla bu durum İskit/Sarmat coğrafyasının da bir gerçekliğidir. “Amazon” adı altında Atina

² Hellen kadınlarının da savaşta aktif rol oynadıkları tezi için bkz. Loman, 2004. Hellen kadınlarının Amazonlara benzeyen bazı özellikleri için bkz. Schaps, 1982: 193-213, özellikle 196. Atina’da kadınların toplumdan çok da fazla uzak tutulmadıkları görüşü için bkz. Schnurr-Redford, 2003: 23; Cohen, 1989: 9.

³ Saka/İskit savaşçı kraliçeleri Zarina (MÖ 625-550) ve Sparethra (MÖ ca. 550), Massagetai kraliçesi Tomyris (MÖ ca. 530), Maiotia kraliçesi Targatao (MÖ V. yy. sonları), Roxolani kraliçesi Amage (MÖ 165-140) ve Pontos kraliçesi Hypsikratia (MÖ I. yy. ilk yarısı) hakkında bkz. Mayor, 2014: 45, 143-144, 245, 340-343, 370 vd., 379 vd.

istilasına katılanların İskitlerin veya onların soyundan olan Sarmatların genç savaşçı kadınlarıyla bağlantıları olma ihtimali yüksektir. Trakya'ya kadar egemenlik alanını genişlettiği ve ilk İskit imparatorluğunu kurduğu kaydedilen Skythes örneğinde olduğu gibi, MÖ XIII. yy.'da Kırım bölgesinden gelen Dor adı altındaki İskit toplulukları Trakya ve daha güneye Atina'nın yer aldığı Attika ve Peloponnesos (Mora) Yarımadası'na kadar ilerleyerek işgal ve talan faaliyetlerinde bulunmuş olabilirlerdi (Diod. II.43; Demir, 2020: 207-211).⁴ Aşağıda açıklanacağı üzere, bu dönemdeki tarihi istila hareketlerine, özellikle Atina kentinin istilasına gerçekte İskit kökenli bir kadın liderin komutasında “Amazonlar” olarak adlandırılan bir kavmin ordusu, yani “İskit Amazonları” da destek vermiş olabilir. Bu anlamda Amazon efsanesini veya mitini durağan olarak tasvir etmek gerçekçi durmamaktadır (Hardwick, 1990: 23). Egzotik bulunan Amazonların çevrelerindeki dünya ve içindeki rolleri değiştiğçe Hellen sanatı, şiiri ve düzyazısındaki ayrıntıları ve işlevlerinin de özellikle MÖ V. yy.'ın başlarından itibaren yeni kurgulara açık olduğu anlaşılmaktadır (Eckhart, 2007: 49-50).

Günümüz araştırmacıları bu antik yazarların Atina istilasını tarihi bir olay olarak yansıttıklarını kabul etseler de olayın daha çok efsanevi veya mitolojik yansımalarını tartışmayı tercih etmişler ve bunun üzerinden Amazonların “ötekinin” yansıması olarak kurgulandıkları yönünde çıkarımlarda bulunmuşlardır. Oysaki tarihçilerin olayları değerlendirirken dönemlerinin sosyo-kültürel süreçlerini dikkate almaları, bu bağlamda Amazonların efsane veya mitlerdeki rollerini değil de, onlarla ilgili efsane veya mitlerin antik metinlerdeki değişime dayalı gelişim süreçlerini başlangıcından itibaren bütüncül,

⁴ İskitlerin Trakya'daki fetihleri için bkz. Shapiro, 1983: 106, 113; Mayor, 2014: 279. Roma imparatorları Gallienus ve II. Claudius dönemlerinde de (MS 253-270) Atina'nın İskitler tarafından ele geçirilerek talan edildiği bilinmektedir (Demir, 2024: 11-30).

kronolojik ve karşılaştırmalı olarak değerlendirerek takip edebilmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda Amazonların mitteki rollerinin değil de, onlarla ilgili mit veya efsanelerin gelişim süreçlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Amazon efsanelerini kronolojik sırayla ve kültürel bağlamları içinde yazar bazında inceleyecektir. Antik yazar merkezli yaklaşım her bir yazarın efsaneyi benzersiz şekillerde ele aldığını, efsanenin kendi çağdaş versiyonlarını koruduğunu veya her ikisini birden yaptığını varsayar. Efsaneleri bu şekilde incelemek, bireysel yazarı, dönemin edebiyatındaki ve toplumundaki yerini ve eserinin aynı konular hakkında yazan diğerlerinin eserine ne kadar benzediğini veya ne kadar farklı olduğunu incelemeyi gerektirir. Aslında, modern akademisyenlerin önemli kısmı göz ardı etseler de, aşağıda yazılı ve arkeolojik verilerle de ispatlanacağı üzere kadının antikçağın (hatta bazı günümüz) İskit veya Sarmatlar gibi konar-göçer toplulukları içinde erkekleri gibi savaşçı veya avcı rollerinin yadsınamaz olduğu gerçekliği ile karşı karşıya olduğumuz görülecektir.

2. “İSKİT AMAZONLARI” İSMİNİN KULLANILMA SEBEBİ⁵

“Amazon” (çoğulu “Amazones”) isminin Hellençe’ye hangi dilden geldiği ve anlamının ne olduğu meselesi hala tartışma konusudur. Hellenlere ait olmayan kaynaklarda Ege Göçleri ve Troia Savaşı öncesindeki İskitler veya Amazonlar hakkında genelde sessizlik hakimdir. Bu dönemdeki çağdaş Hitit çivi yazılı metinlerinde ne İskit ne de Amazon isminden söz edilmektedir.⁶ Buna rağmen Mikenlere atfen kullanılan Hititçe “Ahhiyawa” adı örneğinde olduğu gibi Amazonlar farklı bir

⁵ Makalede Sarmatlar İskitlerin bir kolu olarak kullanılacaktır.

⁶ Hititçe metinlerde de Amazonlar gibi ok kullanan kadınların bahsi geçmektedir (Ünal, 2013: 28-29).

isimle anılıyor da olabilir. ⁷ Ayrıca Amazonların anavatanı Orta ve Doğu Karadeniz’de MÖ II. binyıldan itibaren buranın halkı olduğu bilinen ve Hititlerin baş düşmanlarından Kaşgalar arasında, İskit coğrafyasından (Kırım, Aral, Amu Derya, Siri Derya, Ural, Altay) toplulukların da olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Diğer yandan İskit adına MÖ III. binyıl sonlarındaki Akad metinlerinde *As-gu-za-a-a*, *Is-ku-za(-a-a)* ve İncil/Tevrat’ta *sknz* formunda rastlanması onların MÖ II. binyıldaki varlıklarına ilişkin olası kanıtlar sunmaktadır. ⁸

“Amazon” isminin etimolojisinin “göğüssüz”, “emzirilmemiş”, “savaşçı”, “erkek katleden”, “Ay Ana”, “tahılsız”, “zırhlı/kemerli kadın” ve hatta “kocasız” anlamlarına gelebileceğine dair farklı önerilerde bulunulmuştur. Bu anlam karmaşası içinde; antik Hellen yazarları arasında da “göğüssüz” veya “emzirilmemiş” anlamlarına gelebileceğine dair bir itilaf oluşmuştur. MÖ V. yy.’dan itibaren sırasıyla Herodotos, Hellanikos, Hippokrates, Diodoros, Strabon, Pomponius Mela, Iustinus ve Orosius gibi yazarlar birinci anlamını, Philostratos (MS III. yy.) ise ikinci anlamını önermiştir. Öncelikli olarak sağ göğsün varlığının ok kullanımında çok gerekli bir fiziksel engel oluşturmaması, göğsü dağlamak veya kesmenin riskli olması ve bir çocuğun annesütü emmesinin onu yumuşak huylu yaptığı düşüncesinin mantıklı gözükmemesi ve özellikle antik Hellen ressamı ve heykeltıraşlarının Amazonların vücutlarını iki

⁷ Ünal (2013: 30)’ın “Azzili Kadın” önerisi tamamen spekülatiftir.

⁸ Assur yıllıklarında kral Esarhaddon’un MÖ 680/677 yılları arasında kuzeydoğu ve kuzey sınırında yaşayan Mannialılara karşı Ispakaia liderliğindeki İskitlerle ittifak yaptığı ilk kez aktarılmaktadır. Bkz. <https://www.iranicaonline.org/articles/scythians>. İskitlerin aslında yanlış bir şekilde diğer barbar halkları (Hititler, İskitler, Kimmerler, Mongoloidler, Persler) temsil ettikleri görüşleri hakkında ayrıca bkz. Boardman, 1982: 5 vd.; Ghirshman, 1984: 49-52; Zografou, 1972; Bisset, 1971: 150-151; Walcot, 1984: 42.

göğüslü olarak tasvir etmeleri gibi sebeplerden bu iki öneri de eleştiriye açık bir durum sergilemektedir.⁹

En son önerilerden birisi İskitlerin ve İskitlerin bir kolu olup MÖ V. yy.'dan itibaren antik kaynaklarda ara ara görülen ve MÖ II. yy.'da baskın güç olarak İskitlerin yerini alan Sarmatların, hayvanların çektikleri arabalarda (vagon) yaşadıkları gerçekliği ve Herodotos'un (MÖ V. yy. ortaları) kullandığı *amazoi* (vagon) kelimesinden hareketle *amazesi* yani "vagonlar" veya *Amazoikos* "vagon sakini" anlamına geldiğidir (Hdt. IV.114.3; Ujvarosy, 2020). Daha mantıklı olan bir diğer öneride Homeros'un (MÖ VIII. yy. ortaları) bir metninde bahsi geçen "*Amazones antianeirai*" ibaresindeki "*antianeirai*" dişil sıfatı baz alınmaktadır. Bu sıfat büyük olasılıkla erkeklere düşman veya erkeklerden nefret eden değil de "erkeklerle eşit güçteki Amazones" anlamında kullanılmıştır (Hom. *Il.* III.189-190; VI.185-188). Bu kabul edildiğinde "Amazones" ismi yalnızca kadınlardan oluşan bir millet veya etnik grubu temsil etmemektedir. İskitler ve Sarmatlarda olduğu gibi cinsiyet ayrımının gözetilmediği, savaşçı erkek ve kadınlardan oluşan ancak güçlü ve özgür kadınlarının savaşçılıklarıyla ve liderlikleriyle öne çıktıkları bir kavme işaret ettiği çıkarımında bulunulabilmek mümkündür (Blok, 1995: 146-147; Dowden, 1997: 98; Mayor, 2014: 12, 22-25, 87-88; Çam, 2015: 89; Gensheimer, 2017: 14).¹⁰

Soğuk olan kuzey iklim kuşağında yaşayan konar-göçer İskit/Sarmat toplumunda en az erkekler kadar güçlü fiziğe sahip kadın nüfusu daha fazlaydı. At üzerinde hayvan sürüleri gütmenin yanında yeri geldiğinde baskın/talan/avcılık faaliyetlerinde

⁹ Antik yazarlara atıflar ve tartışma için bkz. Mayor, 2014: 89-90.

¹⁰ Sevilleli Isidorus (MS ca. 560-636), "Amazon" kelimesinin birlikte yaşamak anlamına gelme ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. *Etymologiae*, IX.ii. 64. Ayrıca (*Etym.* IX.ii.62; VIII.xi.50) "İskit kadınlarının Amazon krallığını kurduğunu" ve "İskitlerde hem kadınların hem de erkeklerin çatışmaya girdiğini" bildirmektedir.

bulunulması gerektiğinden toplum içinde kadınların rolleri ve statüleri, tıpkı günümüzde Kazakistan’da bazı topluluklarda hala devam ettiği gibi, cinsiyet politikalarıyla değil paydaş oldukları işteki nitelikli katkılarına göre belirlenir ve buna göre onurlandırılırlardı (Balgabayeva vd., 2016: 5274-5279; Mayor, 2014: 164). Bu sebeple kadınlar ve erkekler aynı pratik kıyafetleri giyebiliyor, ata binmeyi, av veya savaş aletleri kullanmayı birlikte öğreniyorlardı. Bu olgu bir kadının yetenek olarak bir at yarışında veya okçuluk yarışmasında bir erkeğe meydan okuyabileceği ve bir kadının tek başına diğer kadınlarla veya erkeklerle birlikte avlanmak veya sürülere bakmak için atına binebileceği anlamına geliyordu. Hellen toplumundaki yerleşik kültür dokusunun aksine kendi kendine yetebilen ve bunu ispatlayarak “İskit Amazonları” olarak adlandırılan kadınlar aşağıda açıklanacak olan arkeolojik delillerle de desteklendiği üzere yüksek statü ve şöhrete ve hatta liderliğe ulaşabiliyorlardı (Sanz, 2023: 22; Fialko, 2022: 75-76; Balgabayevea vd., 2016: 5279-5280).¹¹ Aşağıda açıklanacağı üzere, MÖ XIII. yy.’ın ikinci yarısındaki Troia Savaşı’ndan bir nesil önce yaşadığı ön görülen Theseus dönemindeki Atina istilasına liderlik eden Amazonların, kadınların liderliğinde bir kavim olması ve kökenlerinin savaşçı ve avcı genç İskit/Sarmat kadınlarına dayanması ihtimali yüksektir. Bu sebeple Atina istilasını gerçekleştirenler için “İskit Amazonları” isminin kullanılması daha uygun görülmektedir.

3. MÖ V. YÜZYIL KAYNAKLARI

MÖ 500 yılı civarında yazan Atinalı Aiskhylos İskit Amazonlarının Atina istilasına kısaca değinen ilk yazar olmuştur.

¹¹ Platon (*Nom.* 806abc), MÖ 380 yılı civarında, ideal Atina Cumhuriyeti’nde hem kadınların hem de erkeklerin asker olarak hizmet etmesi gerektiğine dair inancını haklı çıkarmak için “erkek gibi görünen” Sarmat kadınlarını örnek olarak göstermiştir.

Bu istila bağlamında Amazonların savaşmak için geldiklerinde Ares Tepesi'nde kamp kurduklarını ve Theseus'un bu istilaya karşı koymak için yeni inşa ettirdiği iç kalesini yüksek kulelerle donattığını aktarmaktadır (Aisk. *Eum.* 685-690). Theseus'un kent savunmasına önem vermesi ve istilaya karşı önceden hazırlık yapması istila tehdidinin ciddiyetini ortaya koymaktadır. MÖ V.yy. ortalarında yazan Herodotos da "...bir zamanlar Thermodon nehrinden gelip Attika'ya giren Amazonlara karşı kazandığımız büyük zaferi de kayıt altına aldık..." cümlesiyle istiladan kısaca bahsetmektedir (Hdt. IX.27.4). Atina kentinin MÖ 480/479 yılında Persler tarafından istilasına ancak Salamis deniz zaferi sonucunda geri çekilmek zorunda kalmaları bağlamında geriye dönük benzer bir Atina zaferini hatırlatmak için bu açıklama yapılmaktadır (Aynı zamanda bkz. Hdt. VIII.53.2; Yates, 2023: 189). Amazonlara karşı "kayıt altına alınan büyük zafer" ibaresinden olayın tarihselliği vurgulanmaktadır. Diğer yandan Herodotos, Theseus ismini bir yerde kullansa da (Hdt. IX.73.2) Atina istilasına yol açtığı iddia edilen Theseus'un Amazon kraliçesini kaçırmamasından bahsetme gereği duymamıştır; Samsun'daki Thermodon Savaşı'nı sadece bir cümle ile geçiştirmiştir (Hdt. IV.110.1). Aslında yazar, Troia savaşları öncesi Kahramanlık Çağı ile ilgili farklı hikâyelerle yüz yüze geldiğinde, nesiller boyu kulaktan kulağa gelen söylenceler içindeki bazı özel olayları yeri geldiğinde tarihi veriler olarak okuyucusuna taşıma niteliğine sahiptir.¹² Bu bağlamda Herakles veya Theseus tarafından gerçekleştirildiği söylenen bu savaşı, tarihi bir olay olarak dikkate almadığı görülmektedir.¹³

Herodotos, İskitlere geniş yer ayırdığı IV. kitabında Amazon başlığını açarak onlarla ilgili daha detaylı ve tarihi bir anlatım sergilemektedir. Amazonların Sarmat kökenini

¹² Munson, 2012: 195-212 = <https://works.swarthmore.edu/fac-classics/45>, s.3.

¹³ Herakles'in aslında insan olduğuna dair tartışma için bk. Hdt. II.45.

açıklamak amaçlı bu anlatımında etkin nüfuza sahip herhangi bir Amazon kraliçesinin veya yöneticisinin adı verilmeden Kırım bölgesinde yaşayan İskit erkeklerinin Thermodon'dan kaçarak gelen Amazon kadınlarını “evcilleştirdiklerini”, onların kocalarıyla beraber ya da kendi başlarına ata binip ava gittiklerini, savaşa girdiklerini ancak erkekler gibi giyinmeye devam ettiklerini aktarmakta ve bu hikayeden bağımsız olarak da bir kızın bir düşmanı öldürmeden evlenemeyeceğini ve hatta bu yasayı yerine getiremediğinden ihtiyarlayan kızlar olduğunu abartılı bir şekilde eklemektedir (Hdt. IV.110-119. Özellikle Hdt. IV.110.2, 116.2, 117.1).¹⁴ Diğer yandan bu anlatımın tarihi olmadığı, Amazonların bir an önce evlenip çocuk doğurup erkeklerin koruması altına girerek ideal Hellen eşleri ve anneleri olmayı reddeden Hellen kızlarını, Sarmatların ise erkekliğin eşliğindeki Hellen erkeklerini sembolize ettikleri savunulmuştur (Brown-Tyrell, 1985; Dewald, 1981: 93-127. Karşı tezler için bkz. Bazant, 2000: 19-25). Halbuki Herodotos'un anlatımındaki yaklaşımda cinsiyetler arasındaki tamamlayıcılık ve karşılıklı uyum, dolayısıyla İskit veya Sarmat coğrafyasında yaşayan göçebe kadınların hem savaşçı hem de cinselliği benimseyen ve böylelikle saygı duyulan eş konumları teyit edilmektedir. İskit veya Sarmatların yaşadığı Kafkas coğrafyasından bu durumu destekleyen benzer örnekler gelmektedir. Kafkasya'nın eski Nart destanlarında kadının toplumdaki rolünden şu cümlelerle bahsedilmektedir: “Eskiden yeryüzü atların toynaklarının vuruşlarıyla gürlardı. O çok eski çağlarda, kadınlar atlarını eyerler, mızraklarını alır ve erkekleriyle birlikte bozkırlarda düşmanla savaşmak için yola çıkarlardı. O zamanın kadınları, hızlı ve keskin kılıçlarıyla bir düşmanın kalbini çıkarabilirlerdi. Yine de erkeklerini rahatlatır ve kalplerinde büyük bir sevgi

¹⁴ Hdt. IV.113.2'de kullanılan “ἐκτιλώσαντο” fiilinin cinsel ilişkiye girmek değil de “evcilleştirmek” anlamında kullanıldığı yorumu için bkz. Brown ve Tyrell, 1985: 297-302.

barındırırlandı. . . .” (Nart Destanı XXVI; Tercüme için bkz. Mayor, 2014: 17). Burada erkek ve dişi “ruh eşlerinin” ortak otoritesine vurgu yapılmaktadır. Göçebe kültürünün bu pratik âdetlerinin, İskitlerin veya Sarmatların ve diğer bozkır halklarının birçok soyundan gelenleri arasında modern zamanlara kadar devam ettiğine dair izler takip edilebilmektedir (Mayor, 2014: 56).

Çok sayıdaki arkeolojik buluntuda da efsanevi “Amazon” tanımına uyan İskit veya Sarmat kadınlarının varlığı doğrulanmaktadır. Şimdiye kadar gün yüzüne çıkarılan bine yakın İskit mezarı içinde yaklaşık üçte birinin, yani üç yüz üçünün kadın mezarı olduğu ve bunlardan iki yüz doksan üçünde Geç Bronz Çağı’ndan MS II. yy.’a kadar tarihlendirilen mızrak ve ok uçlarının (nadiren kılıçlar ve baltalarla birlikte) varlığı tespit edilmiştir (Davis-Kimball ve Scott, 1997: 44-48; Davis-Kimball, 1997: 40-41. Ayrıca bkz. Guliaev, 2003: 112-125; Mayor, 2014: 56; Çam, 2015: 85-89; Fialko, 2022: 76 vd.; Toraman, 2022; Sanz, 2023: 11 vd; Resim 2). Kemiklerinde bulunan ok uçları, kırık kaburgaları ve baltalarla kopartılmış kafatasları kadınların çoğunun savaş alanlarında ölümcül yaralar aldıkları görüntüsü vermektedir (Tur vd., 2016; Resim 3). Herodotos’un da aktardığı şekliyle (Hdt. IV.64-66), İskit erkeklerinki gibi asil kadın cenazelerinde de atlar kurban edilmiş, yas tutanlar için büyük ziyafetler verilmiş, cesetlerinin yanına zırhları, aletleri ve silahları konulmuştur. Bazıları erkekler gibi dövmelere sahip (özellikle Altay dağlarında bulunanlar) olanlar içinde on on dört yaşlarında genç kadınların da var olması, bunların genç yaşlardan itibaren savaş eğitimi aldıklarının göstergesidir (Mayor, 2014: 56-57). Kısaca başta benzer silahlar olmak üzere arkeolojik buluntulara ve özellikle mumyaların kemik analizlerine dayalı veriler Amazon efsanesini göçebe İskit/Sarmat kadın savaşçıları ve avcılarıyla eşitleyerek onları

tarihi saygınlığa ulaştırmaktadır (Guliaev, 2003: 120; Fialko, 2022: 75-76, 90).

MÖ VI. yy.'ın ilk yarısından itibaren özellikle Atina vazoları üzerindeki görsellerde giyimleriyle, başta ok-yay olmak üzere silahları ve dövmeleleriyle görülen Amazon figürlerinde de İskit veya Sarmat yaşam ve kültür unsurlarına işaret edilmektedir. Bu görsellerin “ötekinin” hayali temsilleri oldukları iddia edilse de giyilen ayırt edici şapkalar (kapaklı veya sivri uçlu), zikzak desenli tunikler ve pantolonlar, çizmeler ve sadaklar İskitlerin silahlı erkek ve kadın mezarlarında keşfedilenler ve Persopolis kabartmalarındaki görsellerle eşleşmektedir (Beckwith, 2023: 269, 293; Mayor vd., 2014: 448-450; Mayor, 2014: 109, 199-208; Gleba, 2008: 25-27; Rolle, 1989: 41, 47, 58, 60-61, 82, 95-98; Arcane 2023; Resimler 4 ve 5). Örnek vermek gerekirse; Karadeniz'deki bir Ionia kolonisinden MÖ VI. yy.'a ait yazılı bir vazo, Toxamis adında İskitli bir erkek savaşçının yanında Skyleia ve Toxaris olarak tanımlanan İskit kıyafeti giymiş iki Amazon karakterini göstermektedir. İkisinin İskit isimleri olduğu ve vazo ressamının İskit orijinalinden kopyalanmış veya büyük ölçüde ödünç alınmış ancak artık kayıp olan bir Hellen efsanesini kullandığı öne sürülmüştür (Skrzhinskaya, 1986: 93-94; Resim 6). Durum ne olursa olsun Amazonların Herodotos'tan yaklaşık bir yüzyıl öncesine kadar giden kırmızı ve siyah figür vazo sanatında giyim tarzları, dövmeleleri ve silahlarıyla İskitlerle ilişkilendirildiği kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (Penrose, 2016: 99).

Bunlara ilaveten vazolar üzerinde görünen ve antik literatürde bahsi geçen bazı Amazon isimleri Hellence gözükse de Skyleia, Oigme, Gugamis ve Barkida gibi isimler Hellen olmayan kökene işaret etmektedir. Ayrıca vazolarda Amazon figürlerinin yanına kazınmış yazılar üzerindeki dilbilimsel çalışmalarda bu yazıların İskit ve Sarmatların da yaşam alanını oluşturan Kafkasya ve komşu bölgelerden (Çerkezce, Abhazca,

Osetçe, Gürcüce) kelimeleri içerdiği önerilmiştir (Mayor vd., 2014: 456). Sarmatların, Saka/İskitçe ile ilişkili olan ve Kuzey Kafkasya'daki insanlar tarafından hala konuşulan Osetçeye evrilen bir İran lehçesi konuşuyor olmaları dilbilimsel olarak da Amazonlarla bağlantılarını teyit ediyor gözükmektedir (Mayor, 2014: 234, 237-242; Mayor vd., 2014: 431-437).

Diğer yandan Plutarkhos (MS ca. 100), Atina kralı “Theseus” biyografisinde İskit Amazonlarının Atina istilası hakkında eserleri günümüze kadar ulaşmayan kendinden önceki yazarlara atıfta bulunarak tarihi nitelikte önemli bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar mitolojik öğelerle bağdaştırılsa da, Theseus’un tarihi bir kişilik olduğu artık kabul görmektedir. Kral, yeni kurulan Atina kentini fiziksel olarak genişletme ve kulelerle donatma faaliyetleri yanında nitelikli insan kalitesini artırmış, siyasi, dini ve sosyal alanlarda da reformlar yapmıştır (Aisk. *Eum.* 685-690; Plut. *Thes.* XXV.1-4). Hellanikos’a (MÖ V. yy.’ın ikinci yarısı) atıfta bulunularak Theseus döneminde İskit Amazonlarının buz tutmuş olan Kırım Bosphoros’unu geçtikten sonra Trakya bölgesine hakim oldukları ve sonrasında Atina kenti içine kadar dokunulmadan gelerek karargahlarını kurdukları, Amazoneion’dan Pnyx’e kadar uzanan yolda ve de Museion Tepesi’nden ve Lykeion civarından göğüs göğüse çatışmaya girdikleri, hem oradaki yerleşim yerlerinin adlarının hem de savaşta ölenlerin mezarlarının bunu doğruladığı aktarılmaktadır (Bkz. Harita 1). Sonrasında Kleidemos’a (MÖ V. veya IV. yy.) atfen kent içindeki çatışmaların topografisi ortaya konulmaktadır (Plut. *Thes.* XXVII.1-4).¹⁵ Çatışma sonrasıyla ilgili olarak Antiope tarafından gizlice Khalkis’e gönderilen ve orada tedavi edilen Amazonlara ve ölenlerden bir kısmının Atina’da Amazoneion olarak adlandırılan yere gömüldüklerine

¹⁵ MS I. veya II.yy.’da yazdığı düşünülen Pseudo Apollodoros (*Epit.* I.16-17), onların Arcopagos Tepesi etrafında pozisyon aldıklarını bildirmektedir.

değiniilmektedir. Ayrıca Theseion'un bitişiğindeki yerin Horkomosion olarak adlandırılmasından ve eski zamanlarda Theseus Festivali'nden önce Amazonlara kurbanlar sunulmasından savaşın anlaşıma ile sona erdiği; Megara'da da Rhomboeides figürünün bulunduğu Rhos denilen yere giderken Amazonların gömülü olduğu bir yere işaret edildiği; onlardan bazılarının bir zamanlar Thermodon olarak anılan Haimon Deresi yakınlarına da gömüldükleri; Thesselia Bölgesi'nden geri çekilirken çatışmaya girenlerin Larisa yakınında Skotoussa (modern Agia Triada) yerleşimi ve bu yerleşim topraklarındaki Kynoskephalai civarında da mezarları olduğu bildirilmektedir (Plut. *Thes.* XXVII.5-6). Eseri günümüze kadar ulaşmayan Duris'in aktarımına göre (MÖ IV. yy.), Haimon Deresi boyları, Makedonya kralı II. Philippos'un MÖ 338'deki Khaironeia Muharebesi'nde Hellenleri ağır yenilgiye uğrattığı yerdir. Çadırlarının etrafına hendek kazan bazı Hellen askerler, ölmekte olan bir Amazon'un üzerinde "Thermodon" yazılı heykelciğini gün yüzüne çıkarmışlardır. Yazıtın Amazonların anavatanındaki Thermodon Nehri'nin tanrısı veya kişileştirilmiş halini temsil ettiği düşünülmüştür (Plut. *Dem.* XIX.2).¹⁶ Plutarkhos'un ilgili aktarımlarında İskit Amazonlarının istilasıyla ilgili üç kanıt ortaya konulmaktadır: Yer adları, ölen Atinalılar ve İskit Amazonlarının çok sayıdaki mezarı ve Atinalıların Theseus adına düzenlenen yıllık festivalden önce hâlâ İskit Amazonlarının ruhlarına geleneksel kurbanlar sunmaları.

Sonuçta Atina kenti söz konusu dönemde güçlü surlar ve kulelerle tahkim edilmekteydi. Bu durum, halihazırda bölgedeki talanları devam etmekte olan İskit veya Dor adı altında bilinen konar-göçerler için tehdit oluşturuyor olmalıydı. Büyük olasılıkla bu konar-göçerler kadın savaşçı liderlerinin önderliğindeki "Amazon" kavminin de desteğini alarak çok fazla güçlenmesine

¹⁶ Amazonların Hellas'ta bıraktıkları izler için ayrıca bkz. Mayor, 2014: 283-286.

fırsat vermeden Atina'ya saldırmaya karar vermişlerdir. Ancak güçlü bir direniş karşısında anlaşma yaparak ve ölülerinin bir kısmını Atina'da bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İskit Amazonlarına ait Megara, Khalkis, Thessalia gibi bölgelerde de mezarların olması sadece Atina değil Hellas'ın geneline yayılmış olan bir istila hareketine işaret etmektedir. Diğer yandan bu istilanın sebebini Theseus veya Herakles'in Thermodon'daki Amazon ülkesinden kadın kaçırma efsanesine bağlamak mantıklı gözükmemektedir. Aşağıda da belirtileceği üzere “tarihi bir Atina istilası” olayının tıpkı Troia Savaşı'nda Paris'in Hellen'i kaçırmaması mitinde olduğu gibi kadın kaçırma motifi ile kamufle edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Böylelikle İskit kökenli “barbar” Antiope bireysel olarak kralla birlikte olmaya istekli gösterilmekte ancak içinde bulunduğu kültür bunu kabullenemediğinden tıpkı Akaların Troialılara karşı yaptığı gibi bu suçtan dolayı topyekûn istilaya karar verildiği kurgusu işlenmektedir. Bu kurgu sayesinde Atinalılar MÖ 480'li yıllarda Perslere karşı kazanılan zaferlerden sonra onların egemenliğindeki İskitler ve İskitlerle bağlantılı tüm kavimlerin desteğini alabilmeyi ve böylelikle egemenlik alanlarını daha da genişletmeyi amaçlamış olmalıydılar.

¹⁷ Zaman içinde farklı versiyonlarda söylenceler türetilmiştir; bazılarına Herakles figürü dahil edilmiş, istila sırasında Antiope'nin Theseus'u destekleyip desteklemediği konusunda ikileme girilmiş, kaçırılan kraliçeyle ilgili farklı isimler verilmiştir. Aynı zamanda “Amazon” kavmi ve liderleri hakkında onları tamamen erkek düşmanı, barbar ve zorba savaşçılar olarak gösteren bir algı oluşturulmuştur. Theseus ve Herakles'in Amazon seferiyle ilgili efsanenin MÖ VI. yy. sonlarından itibaren kurgulanmasıyla ilgili olarak bkz. Boardman, 1982: 14 vd. Theseus, Atina kenti büyüdükçe Atinalıların tamamı için efsanevi bir kahraman haline dönüştürülmüştür (Walker, 1995: 31 vd.; Sobol, 1972: 83).

4. MÖ IV. - I. YÜZYILLAR ARASINDAKİ KAYNAKLAR

Atinalı Isokrates, MÖ 380 veya sonrasında yayımlandığı düşünülen *Panegyrikos* adlı söylevinde öncelikli olarak İskitleri, Trakyalılar ve Persler gibi hükmetme güdüsü en güçlü ve en yüksek saldırı gücüne sahip milletler arasında saymakta olup, onların Hellenleri köleleştirmeye yönelik her türlü düşman planları olduğunu, kentlerine karşı kararlı savaşlar yürüttüklerini bildirmektedir (Isok. IV.67). Atina topraklarının, “Hellas hala önemli bir yer değilken”, sadece Trakyalılar değil egemenliklerini Avrupa’da yaymaya çabaladıkları dönemde Hellenlerin tamamından nefret eden “Amazonların liderliğindeki İskitler” tarafından bazı gerekçeler uydurularak istila edildiğini, niyetlerinin Hellas’ın tamamına hükmetmek olduğunu söyleyerek konuşmasına devam etmektedir (Isok. IV.68). *Panathenaios* adlı bir diğer konuşmasında İskit Amazonlarının istila için uydurdukları gerekçenin sebebi Theseus’a aşık olup onunla Atina’ya gelen ve eşi olarak yaşayan, dolayısıyla geleneklerini çiğneyen Amazon kraliçesi Hippolyte’yi geri almak olarak gösterilmektedir (Isok. XII.193). Ancak bu teşebbüslerinde bütün dünyaya karşı savaşıyormuş gibi başarılarının belaya girdiği, saldıranların tek birinin dahi geri dönemediği, saldırıya katılmayarak vatanlarında kalanların da iktidarlarını kaybettikleri aktarılmaktadır (Isok. IV.69-70). *Arkhidamos* ve *Areopagitikos* başlıklı söylevlerinde de atalarının Amazonlar gibi cüretkâr istilacılara karşı ülkelerini savunarak yiğitlik ödülünü kazandıkları ve tüm dünyada meşhur oldukları vurgulanmaktadır (Isok. VI.42; VII.75).

Isokrates’in MÖ 380 yılı yazında yazılan ve Olympia’daki festivalde sunulan *Panegyrikos* söylevi Peloponnesos Savaşı (MÖ 431-404)’nı kaybetmesiyle Atina’nın gücünün ve etkisinin düşük ve Hellen dünyasının paramparça ve genel olarak acınası durumda olduğu bir zamanda gündeme gelmiştir. Isokrates,

söylevinde Hellenleri bu dayanılmaz durumdan kurtarmaya çalışmakta ve şu propagandayı yapmaktadır: Hellen kentlerinin birbirleri arasındaki rekabet ve savaşlar sona ermelidir ve Perslere karşı savaş Küçük Asia'ya yayılarak Atina liderliğinde ortak bir davada birleşmeli ve böylelikle tam bir zafer elde edilmelidir. Bu davada Atina'nın prestijini artırmak için kentin geçmişteki kahramanlık zaferlerini çağrıştıran üç tarihi örnek arasında İskit Amazonlarının Atina istilasına da yer verilmektedir. Kibirli oldukları öne sürülen İskit Amazonları saldırı için çeşitli bahaneler uydurmuşlardır ki bunlardan biri de kraliçelerinden Antiope'nin Theseus'a aşık olup Atina'ya kaçarak geleneklerini çiğnemiş olmasıdır. Bu noktada benzer şekilde Troia Savaşı'na sebep olduğu iddia edilen Paris'in Hellen'i kaçırma senaryosu akıllara gelmektedir; dolayısıyla bu gerekçe büyük ihtimalle uydurularak bu istilaya eklenmiştir. Aşağıda açıklanacağı üzere, Pausanias gibi diğer yazarların metinlerinde belirtilenlerin aksine olayın Hellas'ın zor durumda olduğu şartlarda gerçekleştiği, savaş sonrası İskit Amazonlarından hiçbirinin kendi topraklarına dönecek kadar yaşamadığı ve bu yenilgileri nedeniyle kendi ülkelerinde dahi darbeye maruz kaldıkları propaganda amaçlı olarak uydurulmaktadır.

Atinalı Lysias'a ait olduğu düşünülen Cenaze Töreni Söylevi (*Epitaphios tois Korinthion Boethois*)'inde Atina istilasına değinilmektedir. Bu söylev, muhtemelen MÖ 392 yılında Korinthos Savaşı'nda ölen Atina vatandaşları için devlet tarafından düzenlenen cenaze töreninde övgü konuşması tarzında bir retorik denemesidir. Söylevin ilgili metninde eşitlikçi bir anlayışla Themiskyra Amazonlarının "cinsiyetlerinden dolayı kadın olarak değil yüksek cesaretlerinden dolayı erkek olarak kabul edildiklerine, bu yüzden biçimsel olarak dezavantajlı olmaktan çok ruhen erkekleri geride bıraktıklarına", dolayısıyla fiziksel veya biyolojik dezavantajlarını yenerek etraflarındaki herkesten önce ata binmede ve demirden silahları kuşanmada

daha iyi, akıllı ve hızlı hale gelebildiklerine ve erkek düşmanlarını yenmede yaratıcılıklarını kullanabildiklerine vurgu yapılmaktadır. Böylelikle çevrelerindeki tüm ulusları boyunduruk altına alabilmişlerdir. Metinde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise İskitler de dahil “en savaşçı milletleri bir araya getirip” müttefiklerden oluşan bir koalisyonla Atina’ya saldırmış olmalarıdır. Ancak bu sefer karşılarında deneklerini buldukları vurgusuyla onların “üstün savaşçı ve erkeksi” Atinalılara değil kendi içlerinden aşağı düzeydeki kadınsı barbar erkeklere karşı yenilmez oldukları kurgusu veya propagandası yapılmaktadır (Ps.- Lys. II.4-6; Hardwick, 1990: 19-20). Bu kurgu doğrultusunda erkeksi özelliklerini Atina coğrafyasında kaybederek Hellen kadınlarınkine benzer çok daha kadınsı özelliklere sahip kılınmaktadırlar. Sözde kaçırıldığı iddia edilen Antiope’ye artık Hellenleşmiş bir kadın özelliği kazandırılmaktadır.

Ayrıca demir silahların ilk onlar tarafından yapılarak kullanıldığından hareketle Amazonlar doğrudan olmasa da İskitlerle bir tutulmaktadırlar, çünkü Hellenikos, savaşta büyük üstünlük sağlayan “ilk demir silahların Kral Saneunon döneminde İskitler tarafından yapıldığını” yazmaktadır (*FGr Hist* 4 F 189). Bu tespit MÖ 2500’lü yıllara kadar tarihlenen İskit kurganlarında bol miktarda bulunan demirden silahlarla teyit edilmektedir (Penrose, 2016: 102-103; Mayor, 2014: 63 vd., özellikle 70-72, 209).¹⁸ Son olarak İskit Amazonlarının şan ve şöhrat elde etmek için açgözlülük ve talan hırsıyla hareket ederek bu saldırıyı gerçekleştirdikleri vurgulanmakta, kurguya dayalı Antiope’nin kaçırılması olayına değinilmemektedir. Sonuçta Isokrates ve Lysias tarafından Atinalıların İskit Amazonları’na karşı kazanılan savaşı tarihi bir propaganda aracı olarak kullanmış oldukları

¹⁸ Demir ve çelikten silahların ilk yaygın gelişimi, Amazonların yaşam alanına yakın Doğu Karadeniz coğrafyasında yaşayan Khalybler tarafından gerçekleştirilmiş olabilir (Demir, 2009: 67-85).

gerçeği ortadadır. Lysias'ın metninden çıkarılabilecek bir diğer yorum da Atina istilasına, başlarında kadın liderin olduğu “Amazon” adlı bir kavimle ittifak yapan İskitlilerin de katılması ve bu kavim zaman içinde yok olsa da sonraki dönemlerde kadın savaşçılardan oluşan halkların aynı isimle anılmaya devam ettikleri, bu süreçte kendilerine yeni ve abartılı özellikler atfedildiğidir.

Diğer yandan Byzantiumlu Stephanus (MS VI. yy), *Ethnika* adlı eserinin “Amazones” maddesinde hem Isokrates hem de Lysias ile çağdaş ancak eserleri günümüze ulaşmayan Kymeli Ephoros'un (MÖ 400-330) bir metnine atıfta bulunmaktadır. Bu metinde Ephoros'un kendisinin şüpheleri olsa da artık Sarmatlar (Sauromatidas) adı altında Thermodon yakınlarında kadınlardan oluşan bir ulus olan Amazonların, doğaları gereği erkeklerden üstün oldukları ve bunun da o bölgenin ikliminden kaynaklandığı, çünkü bu iklimin kadın bedeninin erkek bedenine göre daha güçlü ve daha hacimli bir gelişimine çok uygun olduğu aktarılmaktadır (Byz. Steph. *Eth.* s.v. Amazones § A81.4; Blok, 1995: 84-86).

Khioslu coğrafyacı Skymnos (MÖ II. yy.'ın sonları), Herodotos gibi Sarmatların yaşam alanını Azak Denizi'ne dökülen Tanais (Don) Nehri çevresine konumlandırmakta, onların Thermodon çatışmasından sonra Amazonlarla karıştıklarını ve bu sebeple kadınlar tarafından hükmedilenler (...*epeklethesan gynaikokratoumenoi*) olarak adlandırıldıklarını aktarmakla kalmayıp Amazonları açıkça “İskit kökenli kadınlar” olarak tanımlamaktadır (Ps. Skym. *Perih.* 875-885, 940-941). Pomponius Mela (MS I. yy. ortaları) benzer şekilde Amazonları, Don Nehri, Azak ve Hazar denizleri ve doğuda Çin ülkesine (Seres'lerin toprağı/İpek Halkı ülkesine) doğru geniş steplere dağınık bir şekilde lokalize etmekte olup, Azak Denizi etrafındaki Maiotialıların “kadınlar tarafından yönetilenler” olarak adlandırıldıklarını, Sarmat kadınlarının Amazonlarınkine benzer

şekilde erkekler gibi ata binip ok ve cirit attıklarını ve Herodotos'un cümlesini mantıklı bir şekilde yumuşatarak savaşta kendilerini kanıtlayana kadar bekar kaldıklarını belirtmektedir (Pomp. Mel. *Khor.* I.11-12, 88-116; III.39).¹⁹ Mela'nın bu aktarımlarından "Amazon" adının zamanla geniş bir coğrafyaya yayılan savaşçı kadınlar için kullanıldığı izlenimi doğmaktadır.

Amazonlarla ilgili Knidoslu Ktesias'ın (MÖ IV. yy. başları) eserlerini kullandığı düşünülen Sicilyalı Diodoros (MÖ 90-30), Atina istilasında İskitlerin Amazonlarla güçlerini birleştirerek görkemli bir ordu topladıklarını, Kırım'da Kimmeria Bosphoros'u (Kerç Boğazı) üzerinden Trakya boyunca ilerlediklerini, Avrupa'nın büyük kısmını talan ettikten sonra Attika'ya geldiklerini ve Theseus ile savaştan önce "Amazonion" olarak adlandırılan yerde karargahlarını kurduklarını, saldırıya geçen Amazonların bazısının öldürüldüğünü, geri kalanların Attika'dan çıkarıldıklarını, Antiope'nin de eşinin yanında kahramanca savaşarak öldüğünü, hayatta kalan Amazonların Themiskyra'da atadan kalma topraklarını inkar ederek İskitlerle birlikte Kardeniz kuzeyinde Azak Denizi çevresindeki Skythia'ya döndüklerini ve bu insanlar arasında yurt edindiklerini aktarmaktadır (Diod. IV.28.2-4; Byz. Steph. *Eth.* s.v. *Amazoneion*, § A.80.22). Burada farklı bir şekilde sonradan kurgulanma ihtimali yüksek olan Themiskyra topraklarına Theseus veya Herakles tarafından yapılan saldırı sonucunda değil de Atina saldırısından geri çekilen Amazonların Kırım coğrafyasındaki İskitlerle birlikte yaşamaya başladıkları kaydedilmektedir. Ayrıca müttefik güçlerin Atina istilasının tarihi İskit ordularının Kırım üzerinden Trakya'ya doğru izlediği yol

¹⁹ MS 70 yılı civarında yazan Yaşlı Plinius (*Nat.* VI.6.19), Skymnos ve Mela'nınkinden benzer sözcük ve isimler kullanmaktadır: Sarmatlara *gynaecocratumenoe* (kadınlar tarafından yönetilen) adını vermekte ve aynı zamanda Amazonlar ve kocalarından da söz etmektedir. Ayrıca Plinius burada Romalıların Trakya'da Gothları yenilgiye uğratması sırasında (MS 270-275) tutsak Goth kadınlarına "Amazonlar" adının verildiğini belirtmektedir.

üzerinden gerçekleştiğine vurgu yapılmaktadır (Dowden, 1997: 106).

Diğer yandan Strabon'un (MÖ I. yy.'ın sonları) sorguladığı asıl nokta eğer Atina istilası gerçekse bunun nasıl olup da erkeklerle kadınların savaşta eşit oldukları anlamına gelebileceğidir (Strab. XI.5.3-4).²⁰ Aslında buna kendisinin de bir cevabı vardır; zaman içinde Amazonların en cesur erkekleri ve kadınları birlikte veya birbirinden ayrılmış gruplar halinde avlanabilmiş ve sefere çıkabilmişlerdir, ekin ekmenin yanında at yetiştirip eğitmek de dahil tipik bir pastoral/yarı göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir (Metrodoros ve Hypsikrates apud Strab. XI.5.1; Mayor, 2014: 46).

Iustinus (MS II. yy.), Kelt kökenli Pompeius Trogus'un MÖ I. yy.'da yazdığı kırk dört kitaptan oluşan *Historiae Philippicae* adlı eserinin *epitomesini*, yani özetini derlemiştir. Bu eserde İskitler hakkında daha kapsamlı ve nispeten olumlu, objektif görüşler yansıtılmaktadır. İskit kadınlarını Amazonlarla bir tutan ve onları askerlik de dahil icra edilen işlerde erkeklerle eşitleyen bakış açısı açıkça şöyle aktarılmaktadır: İskitlerin “[3] erkekleri Parthia ve Bactria (devletlerinin) kurucuları olurken, kadınları Amazon krallığını iskan edinmişlerdir; [4] böylelikle erkeklerinin ve kadınlarının uğraşlarını karşılaştıranlar için hangi cinsiyet grubunun daha mükemmel olduğuna karar vermek zordur” (Iust. *Epit.* II.1.3-4).

²⁰ Roma generali Pompeius, MÖ 66 yılı sonbaharında Kafkaslarda Iberia ve Albania sınırında İskitler de dahil pek çok kabileden oluşan bir ittifakın saldırısına uğramıştır. Savaş alanında pek çok kadın cesedinin olduğu, cesetlerin üzerinden hilal şeklinde kalkanların, sandaletlerin ve diğer ayırt edici Amazon teçhizatının çıkarılarak alındığı bildirilmektedir (Plut. *Pomp.* XXXVI, XLV). Esir alınan yaralı kadınların “Amazonlar olduklarının farz edildiği, ancak Amazonların o zamanda yardımlarına çağrılan komşu kadınlar mı yoksa barbarlar tarafından Amazonlar olarak adlandırılan savaşçı kadınlar mı olduklarının bilinmediği” de aktarılmaktadır (App. *Mith.* XV.103). Diğer antik yazarlardan bazıları da Amazonların varlığını inkar edecek kesin yorumlar yapmaktan kaçınmışlardır (Arr. *Anab.* VII.23; Diod. II.46.6; Plut. *Alex.* XLVI.1-2).

Sonrasında İskit hanedanlığı içinde iç çatışma olduğu ve kraliyet neslinden gelen iki gencin, Plynus ve Scolopitus'un bir soylu fraksiyonu tarafından ülkelerinden sürülmelerinin ardından Kafkaslar üzerinden gelip Samsun/Themiskyra civarını işgal ederek yerleşimler kurdukları ve komşu kabilelerin yağmalamaları karşısında bu yerleşimlerin neredeyse tüm erkek nüfuslarının öldürüldükleri aktarılmaktadır (Iust. *Epit.* II.4.1-8).

²¹ Daha sonra bu İskit hanedanlığı soyundan gelen Amazon kraliçeleri Marpesia ve Lampedo'nun Avrupa'nın büyük bir kısmını ve Asia'daki bazı kentleri ele geçirdikleri savaşlara, Marpesia'nın yerine geçen Orithyia ve Antiope'nin ortak yönetimleri esnasında Hercules/Herakles ve Theseus'un birlikte Amazon ülkesine saldırılarına ve Antiope'nin Theseus tarafından kaçırılmasına değinilmektedir (Iust. *Epit.* II.4.9-25). Bunun üzerine Theseus'tan intikam almak için Atina'nın istila edilmesine karar verildiğine, bu istilayı gerçekleştirebilmek için kendilerinin “İskit kökenli olduklarını ancak kocalarını kaybettiklerini ve cesaretleriyle İskitlerin kadınlarının da erkeklerinden daha az cesur olmadıklarını kanıtladıklarını ve savaşma nedenlerini” söyleyerek İskit kralı Sagillus'tan yardım istedikleri belirtilmektedir. İkna olan Sagillus, oğlu Panasagoras'ı kalabalık bir süvari birliğiyle yardıma göndermiştir. Ancak Atina'daki çatışması sırasında anlaşmazlıklar çıkmış ve bu sebeple İskit Amazonları istilalarında yalnız bırakılarak mağlup edilmişlerdir. Buna rağmen bölgedeki talanlarını devam ettiren İskitler onların kendilerine sığınmalarına izin vermiştir ve böylelikle İskit Amazonları krallıklarına geri dönebilmişlerdir. Dolayısıyla Atina istilasında İskitlerle erkekler kadar cesur olduklarını kanıtlamış olan “Amazon” kavmi arasındaki itifaka tarihi bir anlatımla vurgu yapılmaktadır (Iust. *Epit.* II.4.26-30).

²¹ Bu anlatı yukarıda bahsedilen Herodotos'takinin tersinedir; Samsun'da Themiskyra ovalarında devlet kuran Amazonların kökeni aslında Kafkaslar/Kırım'dan gelen İskit kadınlarına dayandırılmaktadır.

Atina istilasını için kesin bir tarih vermek zordur. Iustinus tarafından İskit kralı Tanaus'un Mısır kralı Sesostris/Vesozes/Vesosis (Senwosret'in efsanevi versiyonları) ile ilk savaştığı dönemden Assur imparatoru Ninus iktidarına kadar (Iust. *Epit.* I.1.4-6; II.2.8, 17), İskitlerin Asia'yı haraca bağladıkları bin beş yüz yıllık süreçle ilgili kesitler verilmektedir. Eğer Ninus MÖ 824-811 yılları arasında hüküm süren V. Shamshi-Adad ile eşleştirilirse, bin beş yüz yıl öncesi MÖ 2300'lü yıllara karşılık gelir. Şunu da belirtmek gerekir ki Iustinus, İskitlerin Asia'yı haraca bağladıkları tarihin başlangıcı için kesin bir tarih vermemektedir. Ancak burada yazım hatası da olabilir, aşağıda belirtileceği üzere Orosius ilginç bir şekilde bin beş yüz yerine on beş rakamını vermektedir ve Sesostris/Vezoses'in İskitlere savaş açtığı tarih için Roma kentinin efsanevi kuruluşundan (MÖ 751) bin dört yüz seksen yıl öncesine işaret etmektedir. Iustinus'un kaynağında verilen rakam bin beş yüz yerine beş yüz olarak kabul edilirse, MÖ 1300'lü yıllara denk gelmektedir ve bu da Troia Savaşı'ndan bir nesil önce hüküm sürdüğü söylenen ve Atina istilasının gerçekleştiği Theseus'un iktidarı ile örtüşmektedir.

5. MS II.-IV. YÜZYILLAR ARASINDAKİ KAYNAKLAR

Atinalıların Theseus döneminde istilayı püskürtmüş olmaları kayda değer bulunarak antik literatürde ilgiyi artırmış olmalıdır.²² Hellas coğrafyası hakkında yazdığı eserinde birebir gözlemlerini ortaya koyan Pausanias (MS II. yy.), tıpkı Plutarkhos gibi İskit Amazonlarının istila sonrasında bıraktıkları

²² MS II. yüzyılda yazan Arrianus (*Anab.* VII.13.5-6), Avrupa'yı işgal ettiklerinde bu kadınları savaşta yenen ve onları püskürten ilk kişinin Theseus olduğunu söylendiğini ve Kimon'un Atinalılar ve Amazonlar arasındaki savaşı resmettiğini, Atinalıların tamamının bu savaşta ölenlere övgüler düzdüklerini ve bahislerinde özel bir yer ayırdıklarını bildirmektedir.

izlerle ilgili fiziksel kanıtlar ortaya koymaktadır. Atina kentinin girişinde Amazon kraliçesi Antiope'ye ait bir yapıt olduğunu, Megara'yı ziyareti sırasında kendisine Amazonların çoğunun Atina'da savaşırken öldüklerinin, Antiope'nin kardeşi Hippolyte'nin beraberindekilerle birlikte Megara'ya kaçtığını, eve dönme ümitlerini kaybettiklerinden burada gömüldüklerinin, üzüntüden ölen liderlerinin anıt mezarının "hilal" şeklinde Amazon kalkanı gibi şekillendirildiğinin söylenlendiğini aktarmaktadır (Paus. I.2.1, 41.7). Aynı zamanda yenilgilerinden sonra Amazonların gömüldükleri Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusunda Troizen (modern Trizina)'in Kelenderis olarak adlandırılan limanında Ares tapınma yerini ziyaret ettiğini (Paus. II.32.8-9),²³ ve Hellas'ın güney ucundaki Lakonia Pyrrhikhos'taki kutsal alanlarda Artemis Astrateia (Barışçıl Artemis) ve Apollon Amazonius (Amazonlu Apollon) denilen iki çok eski *xoana*, yani kaba şekilli ahşap heykel gördüğünü bildirmektedir.²⁴ Atina'nın işgali hakkındaki geleneksel anlatımla hiçbir şekilde ilişkili olmayan bir bölgedeki varlıklarına dair bu kanıtlar İskit Amazonlarının istilasının sadece Atina ile sınırlı olmadığını göstermektedir.

Hristiyan tarihçilerden Orosius (MS V. yy. başları) da *Historiarum Adversus Paganos Libri Septem* adlı eserinde büyük olasılıkla Iustinus'tan alıntı yaparak Amazonlarla ilgili tarihi bir anlatım sunmaktadır. Onların uzun zaman önce, Mısır kralı Vesoze zamanında, Pontos'taki hakimiyetleri anlatılmaktadır.

²³ Amazon mezarları ve adlarına kurulan Ephesos, Sinope ve Themiskyra gibi yerleşim yerlerinin antik kaynaklardaki listesi için bkz. Zografou, 1972: 148-151. Ayrıca bkz. Dowden, 1997: 118-119.

²⁴ Bu antik heykellerin, Hellas'ı işgallerini nihayet durdurdukları noktayı işaretlemek için "Thermodon'dan kadınlar" (Amazonların kendileri) tarafından adandığı söyleniyordu (Paus. III.25.1-3). Amazonların Ephesos'ta Artemis'in bir *bretası* (küçük ahşap idolü) etrafında Pyrrhikhos kırsal savaş dansını yaptıkları bilindiğinden Artemis Astrateia'nın Küçük Asia kökenli olduğu ve bu nedenle Apollon Amazonius'un da temelde Hellenik olmayan bir tanrı olduğu varsayılmaktadır (Bennett, 2004).

Vesozes Kuzey'deki İskitlere egemenliği altına girmeleri teklifinde bulunmuş ancak İskitler onun ordusuna baskın yaparak ve böylelikle Mısır'a geri çekilmeye zorlayarak cevaplarını vermişlerdir. İskitler daha sonra on beş yıl boyunca gerçekleştirdikleri katliamlarla Asia'yı tamamen boyunduruk altına almışlar ve haraca bağlamışlardır. Eşleri eğer yurtlarına geri dönmezlerse komşu erkeklerinden çocuk sahibi olacakları tehdidinde bulunmuş ve bunun üzerine geri dönmüşlerdir (Oros. *Hist. Ad. Pag.* I.14). Bu noktadan itibaren herhangi bir tarih aralığı verilmeden farklı bir tarihi kesite geçiş yapılmaktadır; Plynos ve Skolopetios/Scolopitus'un Kırım'dan Samsun Thermodon Nehri vadisine göç ederek yerleşimler kurmak zorunda kaldıkları ancak çevrede talana giden eşlerinin katledilmesinden dolayı dul kalan kadınların kraliçeleri Marpesia, Lampeto ve Marpesia'nın kızkardeşi Sinope liderliğinde silaha sarılarak ölen eşlerinin intikamını almakla kalmayıp hatta Avrupa ve Asia'da da fetihler yaptıkları hikayesi aktarılmakta, ayrıca yabancılarla evlenseler de Amazonların doğal olmayan bir şekilde erkek çocuklarını katlettikleri ve daha iyi ok kullanabilmek için göğüslerini dağladıkları, Herakles ile Theseus'un Antiope ve Orithyia'nın iktidarlarında onların Samsun Themiskyra'daki krallığını fethettiklerine dair efsanevi veya mitolojik, dolayısıyla kurgusal eklemeler yapılmaktadır. Antiope'nın kızkardeşleri Hippolyte, Melanippe ve Penthesilea da dahil Amazon liderlerinin cesaretleri övülmektedir (Oros. *Hist. Ad. Pag.* I.15).

Alan-Goth kökenli Iordanes, MS 551 yılında Gothlar hakkında *Getica* başlıklı etkileyici ancak Goth merkezli kurgusal bir eser yazmıştır. Iustinus ve Orosius tarafından anlatılanlar baz alınarak Amazon konusu yorumlanmaktadır. Hem İskit hem de Goth etnonimini kullanan yazar, kral Vesosis'e karşı savaşan İskitlerin/Gothların "Amazonların kocaları" olduğunu iki kez tekrarlamaktadır; ayrıca Amazonların bir zamanlar

Borysthenes'ten (Dinyeper'den) Tanais'e kadar uzanan alanda ve Azak Denizi çevresinde yaşadıklarını bildirmektedir (Iord. *Get.* XLIV). Erkekleri fethe çıkmışken komşularının İskit/Goth kadınlarını ganimet olarak kaçırmaya çalıştıkları ve onların buna karşı silahlarına sarılarak cesurca direniş gösterdikleri yönünde farklı bir senaryoya başvurulmaktadır. Iustinus ve Orosius'takine benzer şekilde Marpesia ve Lampeto'nun İskitlerin/Gothların antik "ataları" oldukları vurgulanmaktadır. Onların öldükten sonra tanrı olarak tapınılan İskitlerin/Gothların kralı Tanausis'in soyundan geldikleri eklenmektedir (Iord. *Get.* XLVIII-XLIX). Lampeto kendi topraklarını korumak için kalırken Marpesia fetih ordusuna liderlik etmiştir. Marpesia liderliğindeki ordu önemli göç yollarından Kafkasya sıradağlarının Hazar Denizi'yle birleştiği doğu ucunda (Dağıstan), MÖ I. yy. Roma şairi Virgilius'un da bahsettiği "Marpesia Kayası" olarak adlandırılan yerde uzun süre karargah kurmuştur (Iord. *Get.* L). Buradan hareket ederek Gangra (Çankırı) kenti yakınlarında Halys (Kızılırmak)'ı geçmişler, sırasıyla Armenia, Syria, Kilikia, Galatia, Pisidia ve Ege'ye kadar uzanan bölgeleri boyunduruk altına almışlardır. Ardından Ionia ve Aiolis bölgelerini eyaletleri yapmışlar ve hatta buralarda kendi isimlerini taşıyan kentler ve garnizonlar kurmuşlardır. Okçuluk ve avcılık/yakalama sanatlarından zevk aldıklarından Ephesos'ta pahalı ve görkemli Diana/Artemis Tapınağı'nı inşa etmişlerdir (Iord. *Get.* LI). Bu bölgeleri neredeyse yüz yıl boyunca yöneten "İskit doğumlu" Amazonlar daha sonra Marpesia kayalık bölgesindeki akrabalarının yanına geri dönmüşlerdir (Iord. *Get.* LII).

6. SONUÇ

Arkeolojik veriler de yetersiz kaldığından Ege dünyasında Troia Savaşı'ndan da eski tarihi olaylarla ilgili belirsizlik devam

etmektedir. Bu dönemin olayları hakkındaki bilgilerimiz söylencelerin çok daha sonra yazıya geçirildiği anlatımlara dayanmaktadır. Antik yazarlar MÖ V. yy.'dan itibaren MS IV. yy.'a kadar İskit Amazonlarının Troia Savaşı'ndan önce Atina istilasını fiziksel manada gerçekleştirdiklerine dair birbirlerini reddetmeyen ve hatta destekleyen deliller sunmuşlardır. Bu yazarlar, normalde yeri geldiğinde “Amazon” kelimesinin ne anlama geldiği konusunda ters düşmeleri örneğinde olduğu gibi, birbirlerinden farklı görüşler ortaya koyabilseler de bu konuda ortak bir görüşe sahiptirler. Antik yazarların ilgili metin analizleri yapıldığında, gerçek bir olay etrafında zaman içinde döndürülen çeşitli söylencelerin isimler veya kahramanlar üzerinden kurgulandığı anlaşılmaktadır. Atina istilasının gerçek olma ihtimali yüksektir ancak yüzyıllar boyunca bu olayla ilgili çeşitli söylenceler türetilmiştir. Theseus dönemindeki Atina istilası büyük olasılıkla Trakya'dan itibaren Hellas'ın önemli kısımlarını halihazırda istila etmiş olan İskit erkekleriyle beraber savaşçı kadınlarının da yer aldığı ve liderliğini kadınların çektiği “Amazon” adlı bir kavmin müttefik güçleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

“Amazones” sözcüğünün anlamı yeniden yorumlandığında İskit veya Sarmat bozkır savaşçı kültür topluluklarında ata binen kadın ve erkeğin, savaşçılık ve avcılık da dahil olmak üzere toplumsal katkı anlamında aynı statüde yer aldıkları kabul edilebilir gözükmektedir. Önemli sayıda antik metinle de aslında Amazones'in yeri geldiğinde savaşan İskit veya Sarmat genç kadınlarına benzerlikleri ortaya konulmaktadır. Erken dönemlerden itibaren İskit/Sarmat coğrafyasındaki pek çok kurganda silahlarıyla birlikte gün yüzüne çıkarılan ve yaralanarak öldükleri anlaşılan genç kadın savaşçı cesetleri ve Hellen vazolarında ve heykellerinde yanlarında oklar, mızraklar ve baltalarla resmedilen İskit veya Amazon kadınları, kadınların İskit/Sarmat toplumunda savaşta da etkin olduklarının ve hatta

kadınlarının liderliğinde devletler kurduklarının en önemli delillerini sunmaktadır. İskit/Sarmat coğrafyasında Tomyris veya Tırgatao gibi kadın liderler tarafından yönetilen devletler ve ordularla ilgili tarihi deliller bulunması benzer bir durumu Amazones halkı için de geçerli kılmaktadır.

Diğer yandan zaman içinde, özellikle MÖ VI. yy.'ın sonlarından itibaren Atina kentinin ve milli ruhunun canlanmasıyla, Theseus'u efsanevi Herakles ile birlikte hareket eden örnek bir kahraman olarak göstermek için Atina istilasını olayı ile bağlantılı farklı söylencelerin kurgulandığı görülmektedir. Bu söylencelerden en önemlisi Atina donanmasının varlığının dahi şüpheli olduğu bir dönemde Theseus'un, hatta bazı kaynaklarda Herakles ile birlikte, Karadeniz'e sefer düzenlemesi ve Samsun civarında Amazonlarla savaşarak kraliçelerini kaçırmasıdır. Bu söylencenin dahi farklı versiyonları türetilmiştir; bazılarında Herakles figürü dahil edilmekte, Atina istilasını sırasında kraliçe Antiope'nin Theseus'u destekleyip desteklemediği konusunda farklı görüşler ortaya konulmakta, kaçırılan kraliçeyle ilgili farklı isimler verilmekte ve Samsun civarında yaşayan Amazonların aslında Kırım üzerinden Hellas'a saldırdıklarına dair çelişkili ifadeler kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Antik Kaynaklar

- Aisk. *Eum.* = (Aiskhylos, *Eumenides*) *Aeschylus*. Trans. H. W. Smyth. Vols. I-II. London/New York, 1926.
- App. *Mithr.* = (Appianus, *Mithridatika*) *Appian. The Foreign Wars*. Trans. H. White. New York, 1899.
- Arr. *Anab.* = (Arrianus, *Anabasis*) *Arrian. The Anabasis of Alexander*. Trans. J. Chinnock, London, 1884.
- Byz. Steph. *Eth.* = (Byzantiumlu Stephanus, *Ethnica*) A. Meineike, Ed., *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt.*, yayımlanma tarihi = 1849.= <https://topostext.org/work/241>.
- Diod. = (Diodoros) *Diodorus of Sicily*. Vols. I-XII. Trans. C. H. Oldfather. Cambridge/London, 1989.
- FGR Hist* = F. Jacoby, Ed., *Die Fragmente griechischer Historiker*. Berlin/Leiden 1923-1958.
- Hdt. = (Herodotos) *Herodotus*. Trans. A. D. Godley, Cambridge/London, 1920.
- Hom. *Il.* = (Homeros, *Ilias*) *Homer. The Iliad*. Vols. I-II. Trans. A. T. Murray, Cambridge/London, 1924.
- Isid. *Etym.* = (Isidorus, *Etymologiae*) *The Etymologies of Isidore of Seville*. Trans. S. A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, O. Berghof, Cambridge, 2006.
- Isok. (Isokrates), *Isocrates*. Vols. I-III. Trans. G. Norlin. London/New York, 1928-1945.
- Iord. *Get.* = (Iordanes, *Getica*) *Jordanes. The Origin and Deeds of the Goths*. Trans. C. C. Mierow, online by J. Vanderspoel, University of Calgary = <https://topostext.org/work/744>.

- Iust. *Epit.* (Iustinus, *Epitome*) *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Trans. J. C. Yardley. Atlanta, 1994.
- Oros. *Hist. Ad. Pag.* = (Orosius, *Historiae Adversus Paganos*) *Orosius. Seven Books of History Against the Pagans*. Trans. A. Fear. Liverpool, 2010.
- Paus. = (Pausanias) *Pausanias. Description of Greece*. Vols. I-IV. Trans. W. H. S. Jones, H. A. Ormerod. Cambridge/London, 1918.
- Plat. *Nom.* = (Platon, *Nomoi*) *Plato. Laws*. Vols. X-XI. Trans. R. G. Bury. Cambridge/London, 1967-1968.
- Plin. *Nat.* = (Plinius, *Naturalis Historia*) *The Natural History. Pliny The Elder*. Trans. J. Bostock, H. T. Riley. London, 1855.
- Plut. *Alex.; Dem.; Pomp.; Thes.* = (Plutarkhos, *Alexandros, Demosthenes, Pompeius, Theseus*) *Plutarch. Plutarch's Lives*. Trans. B. Perrin. Cambridge/London, 1919.
- Pomp. *Mel. Khor.* = (Pomponius Mela, *Khorographia*) *Pomponius Mela's Description of the World*. Trans. F. E. Romer, University of Michigan Press, 1998.
- Ps. - Apollod. *Epit.* = (Pseudo Apollodoros, *Epitome*) *Apollodorus. The Library*. Vols. I-II. Trans. J. G. Frazer, New York, 1921.
- Ps.-Lys. = (Pseudo Lysias) *Lysias*. Trans. W. R. M. Lamb, Cambridge/London, 1930.
- Ps.- Skym. *Perih.* = (Pseudo Skymnos, *Perihegesis*) K. Müller, Ed., *Geographi Graeci minores*. Vol. I. Paris, 1855, 233.
- Erişim adresi:
<https://www.philipharland.com/Blog/2022/08/mediterranean-peoples-pseudo-skymnos-voyage-around-the-earth-for-nikomedes-mid-second-century-bce/>

Strab. = (Strabon) *The Geography of Strabo*. Trans. ve Ed. H. L. Jones. Cambridge/London, 1924.

2. Modern Kaynaklar

Arcane, A. (2023). “Amazons in Greek Art: Why Do They Look Like Scythians?” = <https://www.thecollector.com/amazons-scythians-greek-art/>

Balgabayeva, G. Z. vd. (2016). The Role of Women in the Military Organization of the Nomads. *International Journal of Environmental and Science Education* XI (12), 5273-5281.

Bazant, J. (2000). The Amazons of Antiquity and Current Amazonomania. *Agathos Daimon. Mythes et cultes. Etudes d'iconographie en l'honneur de Lilly Kahil (BCH supplément 38)* içinde (s. 19-25), P. L. de Bellefonds, J. Balty, L. Kahill (Edt.), Athenes-Paris.

Beckwith, C. I. (2023). *The Scythian Empire*, Princeton/Oxford.

Bennett, F. M. (2004). *Religious Cults Associated with the Amazons to Professor and Mrs. Clarence Hofmann Young*. Erişim adresi: <https://www.myrine.at/Amazons/Bennett.pdf>.

Bisset, K. A. (1971). Who Were the Amazons ?. *Greece&Rome* XVIII (2), 150-151.

Blok, J. (1995). *The Early Amazons: Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*. New York.

Blundell, S. (1995). *Women in Ancient Greece*. London.

- Boardman, J. (1982). Herakles, Theseus and Amazons. *The Eye of Greece: Studies in the Art of Athens* içinde (s. 1-28), D. Kurtz ve B. Sparkes (Edt.), Cambridge.
- Brown, F. S. ve Tyrell, W. B. (1985). ἐκτιλώσαντο: A Reading of Herodotus' Amazons. *Classical Journal* LXXX (4), 297-302.
- Castriota, D. (2005). Feminizing the Barbarian and Barbarizing the Feminine: Amazons, Trojans, and Persians in the Stoa Poikile. *Periklean Athens and Its Legacy: Problems and Perspectives* içinde (s. 89-102), (J. M. Barringer ve J. M. Hurwit (Edt.), Austin.
- Cohen, D. (1989). Seclusion, Separation, and the Status of Women in Classical Athens. *Greece&Rome* XXXVI (1), 3-15.
- Çam, F. (2015). Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar: Amazonlar'ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler. *Höyük VIII*, 71-94.
- Davis-Kimball, J. (1997). Chieftain or Warrior Priestess ?. *Archaeology* L (5), 40-41.
- Davis-Kimball, J. Ve Scott, C. (1997). Warrior Women of the Eurasian Steppes. *Archaeology* L (1), 44-48.
- Demir, M (2009), Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler. *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı I* içinde (s. 67-85), H. Çal vd. (Edt.), Ankara.
- Demir, M. (2020). İskit-Sparta Bağlantıları Üzerine Değerlendirmeler. *Archivum Anatolicum* XIV (2), 177-218.
- Demir, M. (2024). Gallienus ve II. Claudius'un Yönetimleri Etnasında İskitlerin Atina'yı Talanı Üzerine

- Değerlendirmeler. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı, 11-30.
- Dewald, C. (1981). Women and Culture in Herodotus' History. *Reflections of Women in Antiquity* içinde (s. 93-127), H. Foley (Ed.), New York.
- Dowden, K. (1997). The Amazons: Development and Function. *Rheinisches Museum fur Philologie CXL*, 97-128.
- Eckhart, T. J. (2007). *An Author-Centred Approach to Understanding Amazons in the Ancient World*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Indiana University.
- Fialko, O. (2022). Weapons of Long Distance Combat in the Arsenal of Scythian Female Warriors. *Sprawozdania Archeologiczne LXXIV* (2), 75-91.
- Gensheimer, M. B. (2017). Metaphors for Marathon in the Sculptural Program of the Athenian Treasury at Delphi. *Hesperia LXXXVI* (1), 1-42.
- Ghirsman, R. (1984). Les Cimmeriens et Leurs Amazones. *International Congress of Classical Studies*, 49-52.
- Gleba, M. (2008). You Are What You Wear: Scythian Costume as Identity. *Dressing the Past* içinde (s. 13-28), M. Gleba, C. Munkholt, M. L. Nosch (Edt.), Oxford.
- Guliaev, V. I. (2003). Amazons in the Scythia: New Finds at the Middle Don, Southern Russia. *World Archaeology XXXV* (1), 112-125.
- Hall, E. (1993). Asia unmanned: images of victory in classical Athens. *War and Society in the Greek World* içinde (s. 108-133), J. Rich ve G. Shipley (Edt.), London.
- Hardwick, L. (1990). Ancient Amazons - Heroes, Outsiders or Women ?. *Greece&Rome XXXVII* (1), 14-36.

- Kleinbaum, A. W. (1983). *The War Against the Amazons*. New York.
- Kousser, R. (2009). Destruction and Memory on the Athenian Acropolis. *Art Bulletin* XCI (3), 263-282.
- Loman, P. (2004). No Woman No War: Women's Participation in Ancient Greek Warfare. *Greece&Rome* LI (1), 34-54.
- Mayor, A. (2014). *The Amazons, Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World*. Princeton/Oxford.
- Mayor, A. vd. (2014). Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases. *Hesperia* LXXXIII (3), 447-493.
- Merck, M. (1978). The City's Achievements: The Patriotic Amazonomachy and Ancient Athens. *Tearing the Veil: Essays on Femininity* içinde (s. 95-115), S. Lipshitz (Ed.), London.
- Munson, R. V. (2012). Herodotus and The Heroic Age: The Case of Minos, Myth, Truth, and Narrative in Herodotus içinde (s. 195-212), E. Baragwanath - M. D. Bakker (Ed.), Oxford University Press = <https://works.swarthmore.edu/fac-classics/45>.
- Penrose, W. D. (2016). *Postcolonial Amazons, Female Masculinity and Courage in Ancient Greek and Sanskrit Literature*. Oxford University Press.
- Rolle, R. (1989). *The World of the Scythians*. Berkeley.
- Sanz, A. S. (2023). Scythian Amazons: Female Burials in Northern Pontus. *Erga-Logoi. Rivista di storia, letteratura, diritto e culture dell'antichità* XI (2), 7-28.
- Schnurr-Redford, C. (2003). Women in Classical Athens-Their Social Space: Ideal and Reality. *Sex and Difference in*

- Ancient Greece and Rome* içinde (s. 23-29), (H. S. Nielsen, M. Golden, P. Toohey (Edt. ve Çev.), Edinburgh.
- Shapiro, H. A. (1983). Amazons, Thracians, and Scythians. *Greek, Roman and Byzantine Studies* XXIV (2), 105-116.
- Shapiro, H. A. (1991). Theseus: Aspects of the Hero in Archaic Greece. *Studies in the History of Art* XXXII, 122-139.
- Skrzhinskaia, M. V. (1986). Heroes of Cimmerian and Scythian Legends in Greek Pottery and Vase Paintings, Seventh and Sixth Centuries B.C = ГЕРОИ РИММЕРИЙСКИХ И СКИФСКИХ ЛЕГЕНД В ГРЕЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ И ВАЗОВОЙ ЖИВОПИСИ УН - VI ВВ. ДО Н. э. *Vestnik Drenei Istorii/Journal of Ancient History* CLXXIX, 84-95 = <http://www.sno.pro1.ru/lib/vdi/1986/vdi-4-1986.pdf>
- Sobol, D. J. (1972). *The Amazons of Greek Mythology*. New York.
- Stewart, A. (1995). (Imag(in)ing the Other: Amazons and Ethnicity in Fifth-Century Athens. *Poetics Today* XVI (4), 571-597.
- Toraman, A. (2022). Tuva'da Bir Savaşçı Çocuk (Amazon?) Kurganı: SarıgBulun". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* XII, 261-278.
- Tur, S. S. vd. (2016). An Exceptional Case of Healed Vertebral Wound with Trapped Bronze Arrowhead: Analysis of a 7th–6th c. BC Individual from Central Kazakhstan. *International Journal of Osteoarchaeology* XXVI (4), 740-746.
- Tyrell, W. B. (1984). *Amazons: A Study in Athenian Mythmaking*. Baltimore.

- Ujvarosy, K. (2020). The Origin of the Story of the Amazons (Ἀμαζόνες) in the Amazesí (Ἀμάξεισι), ‘Wagons’, or Amazoikos (Ἀμάξοίκοι), ‘Wagon-Dwellers’, Etymology.
- Ünal, A. (2013). Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler. Cedrus I, 21-32.
- Walcot, P. (1984). Greek Attitudes towards Women: The Mythological Evidence. Greece&Rome XXXI (1), 37-47.
- Walker, H. J. (1995). The Early Developoment of the Theseus Myth. Rheinisches Museum für Philologie CXXXVIII (1), 1-33.
- Yates, D. C. (2023). Remembering and Forgetting the Sack of Athens. *Collective Violence and Memory in the Ancient Mediterranean* içinde (s. 189-230), S. Ammann vd. (Edt.), Leiden.
- Zografou, M. (1972). *Amazons in Homer and Hesiod (A Historical Reconstruction)*. Athens.

Resim 1. Amazonomakhiai (Amazonlar Karşısında Hellenlerin Savaşı). Lekythos, MÖ ca 420-410. Eretria Ressamı (MÖ V. yy.'ın son çeyreği) = https://www.photo12.com/fr/image/hrm22b21_243.

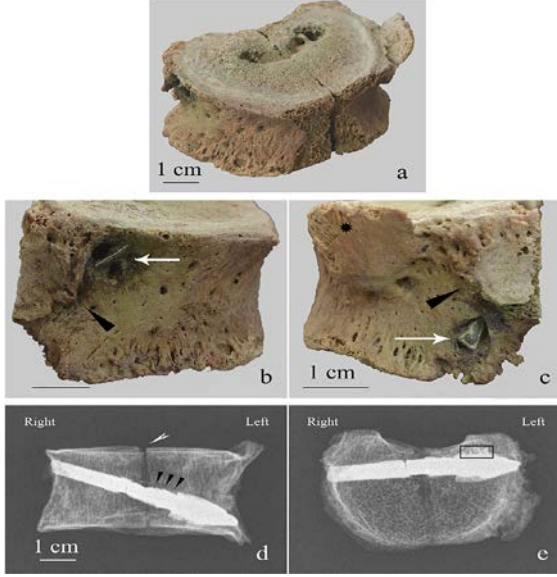

Resim 2. Silah takımı (bir balta, huş ağacından yapılmış bir metrelik bir yay ve içinde bazısı 70 cm gelen 10 adet ok bulunan bir sadak) ile birlikte gömülü İskit (Amazon ?) genci (Dr. Marina Kilunovskaya ve Dr. Vladimir Semyonov tarafından Sibirya'nın Tuva Cumhuriyeti'ndeki Sarıg-Bulun mezarında 1988 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazısından) = (Toraman, 2022, s. 277) = <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/guncel-kazilar/13-yasindaki-iskitli-amazon-kiz>

Resim 3. Omurgaya Gömülü Bronz Ok Ucu, Seçkin Demir Çağı Savaşçısının Savaşta Sağ Kurtulduğunu Gösteriyor (Tur vd., 2016, s. 742)

= <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/oa.2470>

Resim 4. Soldaki: Balta, yay ve mızrak kabartmalı İskitli, MÖ 400-101, Walters Sanat Müzesi, Baltimore, MD. Sağdaki: Epiktetos Ressamı tarafından imzalı İskit etkisindeki Amazon, MÖ 520-510, British Museum, Londra (Arcane, 2023).

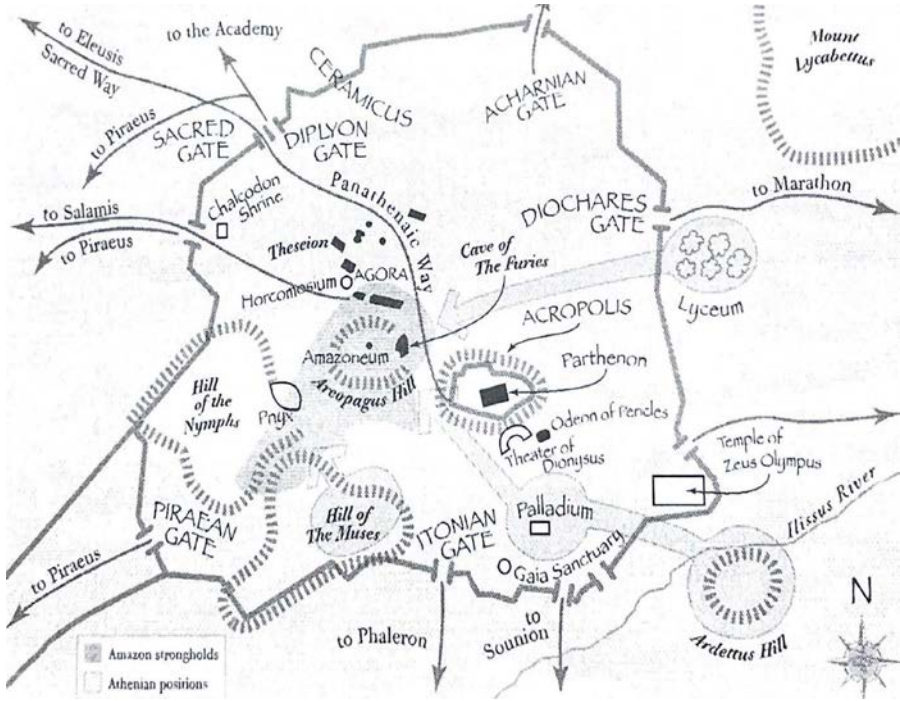
Resim 5. Atlı bir savaşçı ile birlikte bir Amazon veya bir İskitli. Muhtemelen Euergides Ressamı tarafından çizilmiş Atina kırmızı figürlü amforası, MÖ 525-500, British Museum, Londra (Mayor vd., 2014, s. 474).

**Resim 6. Karadeniz’de Ionia Kolonisinden Bir Vazo
(Skrzhinskaya, 1986, s. 93).**

Harita 1. İskit Amazonlarının Atina İstilas (Mayor, 2014, s. 274)

AKADEMİK PERSPEKTİFTEN

SOSYAL BİLİMLER

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com